

علیشپرنوایی غزلریگه شرحلر

نشرگه تیارلاوچی: سید حسام الدین توینون

۱۴۰۰- ییل

کتاب شناسلیک معلومات:

کتاب نامی: علیشېر نوابي غزللريگه شرحلر

نشرگه تيارلاوچى: سيد حسام الدين تويغون

اديتور و کتاب نينگ بېتلرى ديزاينرى: محبوب الله توران

کتاب نينگ مقواسى ديزاينرى: جلال بهايي

نشر/پتو وچى: آيدين افغانستان فرهنگي انجمنى

مطبعه: سعيد چاپخانه سى

تيراژ: ۱۰۰۰

چاپ پېرى: کابل

چاپ پيللى: بيرينچى چاپ، ۱۴۰۰ - ميل

بسم الله الرحمن الرحيم

منتدارچيليك

اوشبو اثر چاپ اېتيليشی اوچون مالي ياردم کورسہ تيب، نشر
قيليش وظيفه سيني اوز بوينیگه آلگن آيدين افغانستان فرهنگي
انجمنی نینگ اعضالريگه چين يوره کدن منتدارچيليك
بيلديره من.

آيدين افغانستان فرهنگي انجمنی، خلقيميزينگ ينگی نسليني
بو يوک غايه لر بيلن تربيه لاش بو ييچه جوده کته خدمت بجرگن.
شونینگ دېک، اوشبو انجمن نینگ فرهنگي و اجتماعي
فعاليتلری اونوتيلمس درجه ده.

کمينه، آيدين افغانستان فرهنگي انجمنی نینگ بوتون
اعضالريگه صميمي منتدارچيلیگيمنی بيلديرېب، اولر نینگ
کېله جکده گی ايشلريگه اولوغ تهنګری درگاهيدن اولکن
موفقيتلر طلب قيله من.

حرمتلر ايله

سيد حسام الدين تويغون

مندرجہ‌لر

- ۱ جنون وادیسیدہ
- ۶ جان و جانان ماجراسی
- ۱۳ تمثالر تمثالی
- ۲۵ «اخترین اشک اہتتی و ساووق نفسنی آہ صبح»
- ۳۵ «اہرور کؤنگولده صفا عشق تازہ داغی بیلہ»
- ۴۵ «عہد قیلدیم: عشق لفظین...»
- ۵۶ «ساقیا، تلخ اولدی عیشیم ہجر بی دادی بیلہ»
- ۶۴ اہل کامین روا ایلہ...
- ۷۰ «قیزیل، ساریغ، یشیل...»
- ۷۵ «تیلیم لال و سیرشکیم قان»
- ۸۳ «پریم بؤلسہ اوچوب قاچسم...»
- ۸۹ سطرلر سلسلہ سیدہ گی سحر
- ۹۷ «زلفونگ آچیلیب...»
- ۱۰۲ «...یار اوزر بؤلسہ محبت رشتہ سین...»
- ۱۰۸ اؤن سگیز یاش حیرتلی
- ۱۱۵ «راستلیغ اولدور کہ...»

جنون واديبيده

اېرکين واحدوف

جنون واديبيغه ماييل کورر مېن جان زاريمنى،
تيلرمېن بير يولى بوزماق بوزيلغان رۇزگاريمنى.
فلک بېدادى دين گرچه من خاک غبار اولدوم،
تيلرمېن، تاپمه غيلر توتاليککه غباريمنى.
دېمنگ، قهى سارى عزم اېتدينگ، مېنگه يوق اختيار آخر،
قضا اېلکيگه بېرميش مېن عنان و اختياريمنى.
توگندى اشک گلگون، اېمدى قالميش زعفراني يوز،
فلک ظلمى بدل قيلدى خزان بيرله بهاريمنى.
دياريم اهلى بيرله ياردين باشيمغه يوز محنت،
نې تانگ، باشيم آليب کېتسم قۇيوب يار و دياريمنى؟
يامان حاليمغه بغرى آغيريغه ي هر کيمسه کيم کورگه ي،
بغير پرگالهيدين قانغه بولغانغن عذاريمنى.
حياتيم باده سيدين سرگران مېن اسرو، اي ساقى،
قدحقه زهر قاتل قوى، داغى دفع اېت خماريمنى.
جهان ترکينى قيلمه ي چونکه تاپماق ممکن اېرمستور،
نوايي، قيل مېنى آزاد اورتب يوق و باريمنى.

جنون واديسپيده

اولوغ نوايي نينگ، هر بيرى بير جهان معنا، بير عالم حس - تويغو افاده
فيلوچى بيتلرينى، تکرار - تکرار اوقيب؛ هر سفر، کونگليميز سرور و هيجان
بيلن توله دى. هر سفر، بو اولمس سطرلرينگ ينگى قيرلرينى کشف قيله ميز.
ينگى - ينگى معنا تاوله نيشلرينى کوريب، حيرتله نيميز. نوايي بيتلرى، بيز نينگ
حياتيميزگه باله ليکدن، دستلکى اوقيش کتابلرى بيلن، کيريب کهله دى. بيز،
ايلک بار بويوک شاعرنى، دانشمند - معلم صفتيده تانييميز. «عالم بولسنگ
عالم سېنيكى» دې، ايتگن استاد صفتيده اورگنه ميز. سونگ، اوسميرليک -
يگيتليک فصليده، بيزگه، نوايي، محبت - وفا درسىنى بېره دى.

يانيق عشقي بيتلرينى، يان دفتريميزگه کؤچيريب يازهميز. ايلک
سېوگى مکتولريگه قوشيب، بيته ميز. وقت اوتيشى بيلن، بويوک عليشېر، کؤز
آلديميزده فيلسوف صفتيده نمايان بوله دى، بيزگه، حيات درسىنى اورگته دى.
اونينگ سېوينچ و اندوهلرى، ذوق و جفالرينى سؤزلب؛ دنيا حقيده گى تصور
دايره ميزنى، کهنگه يتيره دى.

جنون واديسپيده، ماييل کورر مېن جان زاريمنى،
تيلرمېن بير يولى بوزماق، بوزيلغان رؤزگاريمنى.

منه شو مطلع بيلن باشلەنووچى غزل، اوزبېک نينگ خاندانیده، دم - بدم
مهمان بوله دى. اونی، مشهور حافظلريميز (قوشيقچيلريميز)، مقام يوللريده جوده
تأثيرلى اجرا اېتگن لر. بو غزل، دنيانينگ غم و اندوهيده زرداب بولگن؛ شاعر
قلبي افغانى دير. انسان يوره گى و تفكرى، حددن زياد سېوينچنى هم، غمنى
هم، قبول قيلمسليک خصوصيتيگه اېگه. تويغولرينگ آفتلى سېلى، کيشينى
تېله قيله دى. شاعر، اؤز جانينى جنون، يعنى تېله ليک واديسپيده ماييل

كۆرهدى. بوزيلگن حيات - رۇزغارى، اونى عقليدن آزديرگنى، اېندى تېلېلېكىنى بۇيىنگە آليب؛ دشت و صحرالر كېزىشدىن اۈزگە علاجى قالمە- گىنىنى و تېلېلېك - بوزىش، ويران قىلىش اېكن. دېمك بوزيلگن حياتىنى بىر يۇل ويران قىلماق تېلەگىنى فرياد بىلن افشا قىلەدى:

جنون وادىسىغە مايىل كۆرر مېن جان زارىمنى،
تيلرمېن بىر يۇلى بوزماق، بوزيلغان رۇزگاريمنى.

شاعر دنيادن شونچەلر كۇنگلى قالگن، ساويگن كە، عاقبتسىز آدملىردن شونچەلر مەهرى قىتگن كە، بو حياتدن هېچ بىر نشانسىز، يۇق بۇلىب كېتىشنى تېلەيدى. انسان جىسمى خاك غبار بۇلماققە محكوم، لېكن شاعر ايستەگى:
فلك بېدادى دىن گرچە من خاك غبار اۋلدىم،
تيلرمېن، تاپمەغىلر تۇتايلىككە غباريمنى.

يعنى، ظالم آدملىرى مېنى تىرىكلىگىمدە خوارلەدىلر، قدريمگە يېتمەدىلر. وقتى كېلر كە، مېنىڭ آدملىرگە كۇرگوزگن مەر و صداقتىم، فدائيى لىگىم عيان بۇلر. كىشىلر مېنىڭ قدريمگە يېتىرلر، مزارىم خاكىنى كۆزلىرىگە تۇتيا قىلرلر. لېكن تىرىكلىگىمدە بېدادلىك قىلگنلر، مېن دنيادن اۋتگچ اۋ كىنماقلىرى بې نفع، كۆزلىرى تۇتيا قىلماق اوچون غباريمنى تاپمەگەيلر. اۋشندە، اې اهل غفلت!
نوايي قەيگە عزم اېتدى؟ - دېب سۇرەمىڭ، مېن تىرىكلىگىمدە اختيارىم جلوبى قىزانىڭ قۇلىگە بېرىپ قۇيگنمىن:

دېمىڭ، قەي سارى عزم اېتىدىڭ، مېنگە يۇق اختيار آخر،
قضا اېلكىگە بېرمىش مېن عنان و اختياريمنى.

عاشق دنيانىڭ جبر و جفاسيدن كۆپ قانلى ياشلر تۇكدى. عاقبت كۆزلىرىدە اۋشە قان ياشلر هم قوريب تامام بۇلدى. فقط زعفران دېك سرغەيگن

يوزى قالدی. شاعر بو حالتني حيرت آميز تشبيه گه باغله يدی: ظالم فلک مېنينگ بهاريمنى آليب، اونينگ بدليگه خزان فصلينى مېنگه بېردى. بو لاله-دېک قان ياشلریم قوريب، خزان دېک سرغه يگن يوزیم قالگنيدن نمايان بوليب توريدي:

توگندی اشک گلگون، اېمدى قالمیش زعفراني يوز،
فلک ظلمی بدل قيلدی خزان بيرله بهاريمنى.

نوايي، دهر ظلميدن باشيگه ياغيلگن بلالرنى بيتدن - بيتگه کوچلى راق فرياد بيلن بيان قيله دي. بيرينچى بيت عاشق نينگ «جنون واديسيگه مايل» بولگننى ايکينچى بيت دنيادن تمام يوق بوليب كېتىش تيله گيني افاده قيلسه، غزل سونگيگه، يقين شاعر بولر نينگ برچه سيدن اوته آفتنى قلمگه آله دي، بو آفت تېلبه بوليشدن هم، دنيادن بي نام و نشان كېتىشدن هم آغير بير آفت. بو يار و دياردن جدا بوليش مصيبتى. نوايي شونده يازهدى:

دياريم اهلى بيرله ياردن باشيمغه يوز محنت،
نې تانگ، باشيم آليب كېتسم قؤيوب يار و دياريمنى.

يعنى، اگر مېن يار و دياريمنى تشلب باش آليب كېتر بولسم، بونينگ باعثنى ياردن و دياريم آدمليدن باشيمگه مينگ بلالر ياققنى دير. تقدير مېنينگ باشيمگه سالگن بو سودا شونده ي آغير سودا كيم:

يامان حاليمغه بغرى آغيريغه ي هر كيمسه كيم كورگه ي،
بغير پرگاله سيدن قانغه بولغانغن عذاريمنى.

بغريم پاره - پاره بولگنيدن قانگه بويلديم، بو حاليمنى كورگن هر بير كيمسه نينگ بغرى آغيريغه ي علاجى يوق. تيريكليك شاعر نينگ نزديده درد. بودرد نينگ دواسى اېسه يالغيز اوليم. اصلى، شرابدن كېلگن باش آغيري نينگ

دواسی شراب. اما شاعر اوچون تيریکلیک شرابی نینگ دفع خمارى زهر قاتل دير.

حياتيم باده سیدن سرگران مېن اسرو، اي ساقی،
قدحقه زهر قاتل قوی، داغی دفع اېت خماريمنی.

يعنی حیات باده سی ایچیب، باشیم آغیردور، اي ساقی! قدحقه زهر قویب بهرگین-ده مېنینگ باشیم آغیریغینی دفع اېت. چونکه بو دنیاده اولمه ی توریب تینچیمک ممکن اېمس، شو باعث مېنی دردلریمدن آزاد قیلماقچی بولسنگیز، بار و یوغیمنی یاقینگ:
جهان ترکینی قیلمه ی چونکه تاپماق ممکن اېرمستور،
نوايي، قیل مېنی آزاد اورتب یوق و باریمنی.

نوايي نینگ بو مشهور غزلی فلک بېدادی دن، بي مهر آدملر جبریدن، شاعر نینگ چېککن ناله سی بولیب، نېچه عصرلر آشه دېواندن - دېوانگه کؤچیریلیب، آغیزدن - آغیزگه اؤتیب، هم کتاب ورقلریده، هم قوشیقلر قناتیده بیزگه چه یېتیب کېلدی. بوگون بیز اولوغ بابامیز نینگ آلیس نبیره لری، بي قیاس استعداد قلمیدن تۈکیلگن معنا شونده ی سطرلرنی اؤقیب، اېشیتیب آنگیمیز و یوره گیمیز بیلن بهره مندلیک تاپه میز، اوزاق - اوزاق زمانلر نینگ صداسینی تینگله گنده ی بوله میز.

جان و جانان ماجراسی

نجم الدين کامل

هر لېښنگ او لگننى تيرگوزمکده جانا، جان اېرور،
بو جهندن بير - بيريسى بيرله جاناجان اېرور.
جانيم انداق تۇلدى جاناندىن که، بۇلمس فهم کيم،
جان اېرور، جانان اېمس، يا جان اېمس، جانان اېرور.
بۇلسه جانان باردورور جان هم، چو جانان قیلدى عزم،
جان کېتیب جانان بيله، جاندين مېنگه هجران اېرور.
جان مېنگه جانان اوچوندور، یوق جانان جان اوچون،
عمر جانان سیز قتیق، جان سیز ولی آسان اېرور.
بارسه جان جانان پېتر، گر بارسه جانان جان کېتر،
کیمسه گه جانان و جان سیز عمر نې امکان اېرور؟
خوشدورور جان و جهان جانان بيله، جانان اگر،
بۇلمسه جان اويله کيم بۇلمس جهان، زندان اېرور.
جانيم آل، اې، هجر و جانان سیز مېنگه رنج ایلمه،
چونکه جانان سیز نوايي جانيدین رنجان اېرور.

علیشېر نوايي نېنگ لېرىک اثرلری جمعلنگن «خزاین المعانی» دېوانیده،
ایکى یریم مینگدن آرتیق غزل بار. شرق ادبیاتیده، بیرار شاعرگه بونچه لیک

کؤپ غزل يازيش نصيب بؤلمه گن. اما گپ فقط سانه اېمس. نوايي قليبدين قوييلىب چققن غزلرينىگ هر بيرى، دها ايجاد کارينىگ بي نظير صنعتى و تېرن تفكريدن، گواھليک بېره دېگن بديعي دُر دانه، معجزه دير. بو بديعي ميناتورهلرينىگ، يره تيلگننگه بېش عصر دن آشدى. لېکن کېچه يازيلگنده ي، همان روحيميزنى غلبان گه ساليب، دللر گه حلاوت بغشله يدى. اؤقيگن سري ينه اؤقيگننگيز، بيتلر آره سيده گي سحرلى و سىرلى معالرنى تېرنراق، توله راق انگلب آلگيننگيز كېله دى. بويوك اؤزبېك شاعرى سفلرى ايجاد خانه سيده كمالگه يېتگن كهنه ژانرينىگ امكانيتلرينى استفاده اېتيب، بي مثال مهارت كؤرسه تيش، خزان بيلمس شعري گلشنلر يره تيش برابريده اؤزى مستقل روشده ينگى افاده اصوللر و اصلوب اختيار قيلدى، ايجادي تجربه لر، اولكن ايزلەنيشلر يوليدن باريب، غزل انكشافيني بلند چؤقيلرگه آليب چيچه دى.

يخليت معنالى، واقعه بند غزللر يره تيش اولوغ نوايي نينىگ شونده ي اسلوبى اختراعلريدن دير. مقصود شيخ زاده بيرينچى بؤلىب بونگه اعتباريميزنى قره تگن اېدى. اولگى شاعرلرده عيان - عيان اوچره ب توره دېگن بو خصوصيت نوايي ايجاديه ايزچيللىك توسيني آله دى، معين رويه، بديعي افاده طريزگه ايلنه دى. طرفه انساني حالتلر، واقعه - حادثه لر تصويريگه بغشلنگن توركوم - توركوم غزللر شوندن دلالت بېره دى. يخليت معنالى غزل رديف - سؤزگه اورغو بېرىب، شاعرانه روحياتنى نمايان اېتيش، يا بيرار - بير حادثه دن تأثيرلەنيب، حس - هيچاننى توكيب ساليش، شو واقعه ماهيتيني آچيش، يا خود معين عنعنه وي توركومچه - تمثاللر افاده اطرافيده سخن سازليک قيليش، لطف كؤرسه تيش، نيت نينىگ ميوه سى دير. چنانچه، اولوغ شاعر جان و جانان موضوعيده؛ بير توركوم دلبر غزللر يره تگن كه، شولردن بيرينى قوييده توله كهلتيره ميز:

هر ليبنىگ اؤلگننى تيرگوزمكده جانا، جان اېرور،

بو جهتدن بير - بيريسى بيرله جانا جان اېرور.

جانيم انداق تولى جانان دن كه، بؤلمس فهم كيم،

جان اېرور، جانان اېمس، يا جان اېمس، جانان اېرور.
 بولسه جانان باردورور جان هم، چو جانان قیلدی عزم،
 جان کپتیب جانان بیله، جاندين مېنگه هجران اېرور.
 جان مېنگه جانان اوچون دور، یوق جانان جان اوچون،
 عمر جانان سیز قتیق، جان سیز ولی آسان اېرور.
 بارسه جان جانان یېتر، گر بارسه جانان جان کپتر،
 کیمسه گه جانان و جان سیز عمر نې امکان اېرور؟
 خوشدورور جان و جهان جانان بیله، جانان اگر،
 بولمسه جان او یله کیم بولمس، جهان، زندان اېرور.
 جانیم آل، اې هجر و جانان سیز مېنگه رنج ایلمه،
 چونکه جانان سیز نوايي جانیدین رنجان اېرور.

غزلده «جان» سؤزی اؤن تۇقیز، «جانان» سؤزی اؤن آلتی مرته
 تکرارلەنیب کېلگن، بیراق بو قیته ریکلر بیزگه ناخوش توپولمه یدی، عکسینچه،
 کوچلی ذوق اویغاته دی. شاعرینگ ذکاوتی، تاپقیرلیگیگه قایل قالدیمیز.
 قرشیمیزده اؤزگه خاص بوتون بیر غزل - تجنیس، یعنی اؤزه کلی، تلفظی،
 شکلی اؤخشش، اما معنالی خیلمه - خیل سؤزلر واسطه سیده بریا بولگن
 حیرت آمیز صنعت نمونه سی. عیان که، تجنیس کلاسیک شعریتیمیزده کپنگ
 ترقلگن اصول، لېکن ییتتی بیتلی غزلده ایلک جناسداش سؤزینگ باشدن -
 آخر هر گل ینگی معناده، ینگی جلا، ینگی تاو له نیش بیلن بونده ی زنجیرله نیب
 کپلیشی فوق العاده حادثه. گو یا اوسته زرگر بیر بولک جواهردن طرفه طراوتلی
 مروارید دانه لرینی ایپگه تیزیب چیققنده ی. ولېکن شو نرسه هم اېسده تورسین
 کیم، اولوغ شاعر سؤز صاحبقرانی اېکینینی کؤز - کؤز قیلش اوچون گینه بو
 صنعتگه قؤل اورگن اېمس. بو صنعت ضمیرده نوايي قلبیده همیشه یشب،

کؤ که ريب تورگن اېزگو- ارداقلی فکرلر: عشق، وفا، صداقت حقیده گی منور، مبارک غایه لر پارلب دقتیمیزی تارته دی.

سؤز - تفکر خدمتیده، صنعت - فکر و غایه نینگ کؤرکی، ترغیباتچیسی. بوتون غزل بؤیلب سؤز دادینی بېریب تجنیسنی اوزلوكسیز دوام اېتیریش بیر صنعت بؤلسه، بونی مهم اجتماعی - اخلاقی غایه بیلن باغلب، رواجلنتیریش آرقه لی غزل بیر تصویری وجودگه کھلتیریش، ینه بیر صنعت - یوکسک شاعرلیک مهارتی نینگ، اویغاق، اویغون تخیل، طبیعتیده، قدرتلی و سخی استعدادی نینگ نشو و نماسی، سحر کارلیگی. شاعر نینگ استادلیگینی بیتلر بیر - بیر ایلله منطقاً پیوندلنن، بیتکچی، سربان غایه نی تېرئلشتیره باریش ائناسیده لیریک قهرمان نینگ توغولری هم بیتدن - بیت گه کوچه ییب، اونینگ یوره گیده گی درد، هیجانلر جوشیب، جان و جانان ماجراسی زؤره یه دی، وصل شادلیگی - یو هجران عذابلری، عشق اضطرابی و یار استغناسی آره سیده گی دراماتیک ضدیت ترنگلشه دی.

غزلی شرحله گیمیزده بو خصوصیت ینه - ده روشناق کؤزگه تشلنه باره دی. اما بو ایشنی باشلشدن آلدین همه گپلریمیز کھلیب تقیله دېگن «جان» و «جانان» سؤزلریگه ایضاح بېرماقچیمیز. جانان سؤزی نینگ جانان کھلیب چققنی انیق، لېکن قنده ی قیلیب؟ بلکه بو «جان کبی»، «جانگه اؤخشش» (جانان شیرین) دېگن معنالرنی انگله تر؟ یعنی: جان مانند، جان مان، جانان طرزیده بیریکمه نینگ ایخچمله شیب باریشی عاقبتیده صادر بؤلگن دیر. فارس تیلیده سؤزنی منه شونده ی ایخچملم، تلفظنی ینگیشتییریش حادثه سی بار. اما سودی بسنوی فکرچه، جانان جان سؤزی نینگ کؤپلیگی دیر. محبوبنی اولوغش، اونگه چېکسیز حرمت - احترام بیلدیریش مقصدیده شونده ی قیلینگن بؤلسه عجب اېمس، چونکه بو یخشی عادتییمیز حاضر هم عمل قیلیب کھلنماقده. بوندن تشقری، جانان - جانلرنینگ جانی (جان و جهان، جان و جانان) توگنمس، اؤلمس جان معناسیده ایشله تیلیب، باره - باره تیلده

مستحکمله نيب قالگن بۇلىشى هم ممکن. هر حالده برچه معنلرده هم جانان (مونث شکلی جانانه) انسان اوچون اپنگ قيمتلی، عزيز حسابلنگن جان بيلن برابر قۇيىلگنی، حتی که اوندن آرتيق راق بيليب، اعزازلنه ياتگنی عيان بۇلماقده. جانان - محبوب، معشوق، دلبر، دلارام، صنم، بولرنيگ برچه سى يارنيگ صفتی. اولردن هر بيری شعریتده اؤز مواردی، اؤز مقامی نسبتیده قۇلله نيب کهلينگن. چنانچه، جانان سؤزی تيلگه آلينگنده البته جان سؤزی هم قۇشيب ذکر ايتيلگن. واقعاً بير - بيرگه وابسته بو توشونچهلرنی ينه هم تۇليق راق تصور ايتماقچى بۇلسک، جان سؤزی نينگ کهلين چيقيشى، ماهيتینی هم بيلشيميز درکار. زيرا قديمگی اجدادلريميز بونی حاضر بيز توشونگن دېک تلقين اېتمه - گنلر. حاضر بيز جاننی تندن اجره تيب تصور قيله آلمه يمیز. جان يعنی تيریکليک نينگ عالي درجه ده اويوشگن شکلی بۇلميش، بيولوژيک حيات نينگ (دېمک انسان وجودی نينگ هم) خصوصیتی دېب قره يمیز. قديمگيلر اېسه، جان باشقه، تن - جسم باشقه دېب توشونگنلر. باز اوستيگه، اولرنيگ تصور بچه جان، روح - عالي نعمت، بيرلمچی بارليق بۇليپ، جسم تۇرت عنصردن ترکيب تاپگن بير قالب. اگر جان بۇلمسه، وجود اؤز بچه يشه ی آلمه يدی، دنيا تمثالی بۇلگن بو «ويرانه» نی جان آباد قيليشی ممکن.

«عاشق دلی دوستگه منتظر و بي قرار تلپينگنده ی، جسم روح گه مشتاق و منتظر»، ديدی «کشف المحجوب» کتابی نينگ مؤلفی شاه عنايت الله. عليشېر نوايي اثرلريده اوچره ياتگن «جسم ويرانيم»، «تن اويين»، «وجود خاکستری» سېنگری عبارهلرنی شو معناده انگلشيميز کېره ک. اوينگچه، جانسيز جسم - قرا توپراق: «جسمدن جانسيز نه حاصل، اي مسلمانلر که اول، بير قرا توپراق دورکيم، گل و ريحانی يۇق». جان نينگ شاعرلر کؤپ قۇلله يديگن ايکينچى رمزي نامی «روان» (يوريب توروجی) اېکينی اعتبارگه آلسک، جان جسمگه قره مه - قرشی اؤله راق دايماً حرکتده گی نرسه دېب قره لگنی معلوم بۇله دی. شونينگ اوچون او جسم بيلن کوره شه دی، اؤز

اصلی - مطلق روح گه باریب قوشیلیشگه اینتیلهدی، دیبه تلقین قیلنگن. «جانیم آغزیمگه کېلدی»، «جان رشته سی»، «جانی کیردی»، قییلده گی خلق عبارهلری هم شو تصورلر تأثیریده توغیلنگن. مذکور تصورلر، شویبلن بیرگه، ابدی حیات حقیقه گی، مسیح (عیسی)، خضر تۇغریسیده گی ارمانلی روایتلرینینگ یره تیلیشیکه هم سبب بۇلگن. گۇیا مسیح اۇز نفسی بیلن اۇلگن آدمنی تیریلتیرر، خضر بۇلسه آب حیات - تیریکلیک سوونی تاپیب ایچگنی اوچون منگویشب، آدملرنی ایزگولیک منبعیکه یتکلر اېمیش...

علیشبر نوايي تصویرلگن عاشقینینگ سېوگن یاری خودی شونده ی نفسلی کیشی، اونینگ لبلری اۇلیککه هم جان بغیشله ی آله دی، بو لبلرن اۇپگن عاشق ابدی حیات تاپه دی. فقط بو اېمس. جانان لبلری نینگ هر بیرر علیحده - علیحده سحر کۇرسه تیش قدرتیگه اېگه و ساحرلیک ایشی ده اولر غایت ایناق اتفاق دیرلر. قیسقه سی، غزللرینینگ اوشبورواینگه اساسلنگن بیرینچی بیتنی نینگ مضمونی بونده ی: «جان گینه م، لبلرینینگ هر بیرر اۇلگن آدمنی تیریلتیریشده جان اۇزیده دیر، اولر ایگای بو ایشده جوده ایناق دیرلر». بیتده گی «جانان» سۇزی نینگ ایناق، اتفاق دن تشقری، ینه بیر- جانگه جان، جان بېریب جان آلیش دېگن قدیمی معناسی بار. مثلاً: اوروش فدایی لیک کۇرستگن کیشیلرگه نسبتاً شونده ی دپیلگن.

نوايي غزلگه بو معنای هم سینگدیره آلگن: جانانینینگ ایگی لبی عاشقکه جان بغیشلشده بیر- بیرر بیلن تارتیشیب، بحثلشده ی - بیرر جان آلسه، ایکی نچیسى جان بغیشله یدی. هه، بو یار دیداریگه مشتاق، کۇنگلی محبت باده سیگه لیما - لیم آدم اوچون طبعی حال- ده. عاشق جانان یادیده شونچه لیک عذاب چېکه دی که، اۇزی نینگ بار - یوقلیگینی اونوتیب قۇیه دی، بیراق جانان حضوری، وصال، اونى قیته اۇزیگه کېلتیره دی، تیریلتیره- دی. وصال لحظه سیده گی بوروحي حالت، قانیقش، یار لبلریدن آلینگن بۇسه- نینگ لذتی جانگه بی قیاس حضور بغیشله یدی. جان جانان بیلن قاووشیب

يۇق - يۇق، بيرلەشيب كېتەدى. اولر آره سيدة هيچ قندهى فرق قيلمه يدى: جان - جانانگه، جانان اېسه - جانگه ايلنه دى. يعنى: «جانيم جاناندىن شو درجه ده تويىب قانيقدى كه، قيسىسى جان، قيسى بيرى جانان اېكيني بيلمه ي قالديم - جان بولسه، جانان قنى، جانان بولسه، جان قنى؟» بيرينچى بيت نينگ بېواسطه دوامى بولميش ايگينچى بيت نينگ مضمونى شوندىن عبارت.

تمثالر تمثالی

نجم الدين کامل

شرق خلقلری تفکری تاریخیده، چوقور ایلدیز آتگن، تصوف تعلیماتینی یخشی بیلمه‌ی توریب، علیشیر نوابی دنیا قره‌شی و ادبی میراثینی برچه مرکبلیکلری، فلسفی تهرنلیغی بیلن، تؤولیق حالده تۇغری یاریتیب بېریش مشکل. اؤتیزینچی ییللرده- یاق، آیبیک بونگه اعتبار قره‌تگن اېدی. اما، نظریمه بو مسأله همان حل بؤلْمسدن دالضریلگینی سقلب قالماقده. چونکه حاضر هم اولوغ شاعر اثرلرینی کبره کلی و کبره کسيز قسملرگه اجره تیش عارفانه مضمونده گی شعرلرینی نشرلردن ساقط قیلیب، اېل کؤزیدن یاشیریش، «پیقه‌مسدن» تدقیقاتلرگه کبره ک‌مسلیککه مایللیک دوام اېتماقده. بعضاً اېسه، صوفیانه معنالرینی انگلب بیتمه‌گنیمیز سببلی، نوابی‌نینگ رمزی عباره - استعاره‌لرینی همین قدر تلقین اېتیب اؤقووجیلرینی چلغیتیب کېلماقده‌میز. بو حال، نوابی ده‌اسینی، عالمی‌نینگ بی‌پایان‌لیگی و اولوغوارلیگینی معظم صلاحیتینی هم کؤرکملیگی بیلن ادراک اېتیشگه خله‌قیت بېره‌دی. و حالانکه، نوابی میراثی - یخلیت بیر ادبی بارلیق، بی‌بها معنوی خزینه وینه مهمی شونده که، شاعرینینگ اؤلْمس گمانیزیم بیلن کؤکرگن حیات بخش غایه‌لری «دنیاوی» اثرلیده قنده ی پارلب تورسه، بیز بیر چپکه‌گه آلیب قؤیماقچی بؤلْگن «الهی» اثرلرده هم شونده ی کوچ بیلن نور تره‌تیب توره‌دی. ذاتاً، اولر ظاهری جهتدن باطنی معنالر ی ماهیتیگه کؤره بیرخېل فلسفی - تصوفی قره‌شَلر سلسله‌سیگه باریب تقیله‌دېگن اؤز ارا عضوی علاقه‌دار اثرلر بؤلْیب، بیرینی ایکنینچسی سیز توشینیش قیین. پس، شونده ی اېکن، شاعر اثرلیده

اوچره ياتگن عشق، مې، ميخانه، خرابات، ساقى، ساغر، قدح، خم، كۈنگيل، محبوب سينگرى كۈپدن - كۈپ كنايه - تمثاللر، رمزي معنالى سۆزلر و اولر ضمننده ياتگن ياشيرين معنالر اسرارى همده اونينگ ايجادى يخليت بير بوتونليكه آلب تېكشيريليب، عالم و آدم حقیده گي مشاهیده - ملاحظه لری ايجیده شرحلنسه گينه، مضمونى كبره كلى درجده آچيق - آيدین لشیشى ممكن. مثلاً، قويده، غزلى آله يليك:

كمند اوچيگه يېتكورمس، غم و اندیشه عياری،
واى كه چاپميش مگر، ميخانه تأمين صُنع معماری.
خماريم ضعيفده كاه گِل ايسى تا يېتدى مست اۋلديم،
سوو آلميش دير مگر، مې لايددين ميخانه ديۋارى.
تۈله كۈپ آغزيمي خورشیدی دور، گۈيا تېنگ آچيلميش،
چېكردير بو ايگى خورشید دورين صُنع پرگارى.
مې ايچميش خانقه شېخى، خرابات اهلى عيش ايلنگ،
كه، چيتميش بخيه اورغان خرقة سيدن مبلغ كارى.
كۈرينگن ماسيوا بودى اېمس، بلكه نمودى دور،
مې اوستيده حباب و موج شكلى نينگ نمودارى.
حباب و موج مې تحريكيدن ظاهر دورور، لېكن،
سكون تايغان وجودى، مې دين اۋزگه قيدده دور بارى؟
قوياش عكسى مودور حيوان سوييده يا كۈرينميش دور؟
روان آسا مې ايچره ساقى گلچهره رخسارى.
فناديرين كۈنگيل ايستر كه، بير- بير پيردير اېلگه،
توترده باده، شايد، جرعه يي سونگه يي بيزينگ سارى.
نواسيددين فنا چون حاصل اۋلدى قيلگه سېن اې عشق،
نوايي رشته ي جانين مغنى عودى نينگ تارى.

خوش، بو غزلده قندهی غایه افادهلنگن؟ مَی و اونینگ ماهیتلرینی تعریفلشدن مراد نیمه؟ اؤز - اؤزیدن عیان که، نوابی ذکر ایتگن مَی بیز تصور ایتگن یا خود بیلگن ایچیملیک اہمس. شاعر سیره هم بونی نظرده توتمه‌گن. بالعکس اؤته تقوادر و پاکدامن بؤلگن نوابی زمانه‌سی نینگ عشرت پرست، مَی خور کیشیلرینی قهر و غضب بیلن تنقید آستیکه آلیب، شرابنی «ام الخبایث»، یعنی برچه یمانلیکلر، فلاکتلر آنه‌سی دهب اعلان قیلگن. «حیرت البار» داستانیده بؤلسه، بدمستلرینینگ مسخره‌لی هجوي قافیه‌سینی یره‌تیب، اولرنی اہلگه شرمنده ایتگن. اوشبو غزلده شاعر مَی نی الهی عشق - معرفت، دانش اشتیاقی نینگ اوجی، قیامی، یار جمالی مشاهدہ‌سیدن عاشق دلیده پیدا بؤلگن کوچلی ذوق - الهام‌نینگ، بی‌حد خورسندلیک، سرورنینگ رمزی افاده‌چیسى صفتیده قؤلله‌گن. خمار بؤلش، می پرستلیک هم بو پیرده شونگه موافق. بو بویوک نور چشمه‌سیدن حضورلہ‌نیش، وصال بیخودلیگی، حیات، طبیعت زیبایلیگی همده عقل و تفکر یتیمه‌یدیکن، اما کؤنگیل بیلن حس ایتیلہ‌دیگن، مطلق روح معجزاتی جلوه‌سیدن بهره‌مندلیک و شونگه تلینیش سرخوشلیگی دیر. چونکه نوابی اعتقاد قؤیگن فلسفی تعلیماتگه بنا، عالم ازلی و ابدی یگانه روح‌نینگ اؤز - اؤزینی سپویب، اؤز جمالینی تماشا قیلش ایسته‌گیدن پیدا بؤلگن کؤزگودیر. بیرلمچی قدرت پارلہ‌شیدن ترهلگن نور بو کؤزگوده عکس ایتہ‌دی، یعنی مادی دنیاده‌گی جمیع موجودات و مخلوقات ذرہ‌دن قویاش‌گه‌چه، ییر و کؤک، ثابت سیاره شو نور بیلن یاریتیلہ‌دی، شونور طفیلی حرکتلہ‌دی، معین اویغونلیک ایچره رواجلہ‌نیب توره‌دی. بو الهی تجلینی شاعرلر مَی تمثالی‌ده قبول قیلگنلر. مادی دنیا اہسه، شو تصور بؤیچی، جام یاکه قدح‌دیر. دنیانینگ رنگا - رنگ تاوله‌نیشلری، اؤزگیش، ینگیلہ‌نیشلر، طبیعت‌نینگ طرفه سر و اسراری، حادثه - اشپالری، بهاری اویغانیش، چنانچه، درختلرینینگ کؤکریب، گُللب مہوہ باغلہ‌شی، دشت و دره‌نینگ اؤت - اؤلن بیلن قاپلہ‌نیشی، قوشلرینینگ مست بؤلپب سیره‌شی، حیات‌نینگ برچه نشو و

نماسی، گورکیره ب کؤرینگن نفاست توفانی شو می عمانی نینگ
 موجهلنیشی، کؤییریشی دېب توشونتیریلگن. انسان هم مذکور کؤزگونینگ
 بیر بؤلگه، لېکن روحی مطلق اېنگ کؤپ عکس اېتگن خلقت. چونکه او
 خالقیت نینگ سروری و گنج گوهری، یعنی «ایکى عالم استعدادی نینگ جمع
 الجمعی» (بېدل). انسان روحی شو باعث تینمسیز روشده اؤز منبعیگه قره
 ب ایتیلهدی. بو ایتیلیش دنیانینگ اؤزینی ادراک اېتیش و اؤز - اؤزینی
 انگلب یېتیش آرقه لی صادر بؤلگنی سببلی انسان عالم حادثه لری گؤزهللیگینی
 مشاهده اېتیب، چېکسیز حیرتله نهدی. حیرت اېسه اشیا - حادثه لرنی بیلپ
 آلیش قیزیقیشینی کوچیتیره دی. شو طریقه، کیشی ماهیت - حقیقتی بیلش
 اشتیاقی بیلن یانپ، بارگن سړی کؤپراق تشویش - تردده بؤلهدی. انسان نینگ
 بوتون حیاتی فعالیتی، ایجاد ویره نووچیلیک قابلیتی، کشف و کرامتی و فیض
 و فضیلتلری شو عشق نینگ قدرتی دېب تلقین اېتیلگن. اما انسان طبیعتی
 ایکى اساس - روحی و مادی عالم عنصرلردن ترکیب تاپگنی اوچون اولر آره
 سیده کوره شیب بارهدی. اگر مادی اساس بؤلیمیش جسم طلبلری کوچه یسه،
 او حرص و شهوت، حیوانی نفس دامیگه گرفتار بؤلپ بارگن سړی توبنلشه
 دی. بو خوف نینگ آلدینی آلیش اوچون کیشی دایمی روشده روحی - معنوی
 احتیاجلرینی قاندیرپ باریشی، شو جهتنی تریه لشگه بېل باغله ماغی درکار.
 بو ایشده اونگه اؤزیدن کؤره کاملراق انسان - پیر رهنمالیک قیله دی. پیر یاکه
 عارف دېب تصوف اهلی دانشیده ییتوک، معرفت نوری بیلن قلبی لیما - لیم،
 پاک نیت، پاکیزه اخلاقی، ذکی آدمی نظرده توتگنلر. نوايي نظریده، جامی
 انه شونده ی شخص بؤلگن. بونده ی شخصلر همه وقت اېزگولیکنی اؤیلپ،
 اؤزیگه اېرگشگن آدملرنی قلب سخاوتی بیلن تریه له گنلر، اولر نینگ اراده سینی
 چینیقتیرپ، کؤنگیل چشمه سی نینگ کؤزینی آچپ، عالمی ینگچه
 توشونیشگه، حق یؤلنی حمایه قیلیشگه اؤرگتگنلر. یوقاریده کېلتیرگن

غزليميزده شو معنالر افادهلنگن. بونی معين ايضاحلر بيلن شرحلر،
توشونتيريشگه حرکت قيلهميز.

غزلنينگ بيرينچي بيتيده گي غم و اندیشه عياري، صنع معماری،
کمند، ميخانه کبي سؤز و بيريكمه لر ايضاحگه محتاج. کمند شعريتده اکثراً
يارساچي اؤرنیده استعاره صفتیده قولله نیله دی. بيراق بواؤرينده نوايي اونينگ
اصل لغوي معناسی - ارقاننی نظرده توتگن. غم و اندیشه عياري، عقل
تدبير کارليگي، عقل و تشويش تدبيري دېگن معناني بهره دی. ميخانه اېسه
«شوق، ذوق و الهي معرفت تؤولب - تاشگن کامل انسان عارف نينگ باطنی
دنياسی و روح مطلق منبعی دير». (سید جعفر سجادي. مصطلحات عرفان،
392-6). صنع معماری - خدا. اېندی بيت نينگ مضمونیکه کېلسک.
عليشېر نوايي بلند عمارت لر، سراي و قلعه لر نينگ کؤنگره سيگه ارقان تشلب،
تيرمه شيب تام اوستيگه چيقيش عادتیکه اشاره قيليب، ديدی: «ازل معماری
- خدا ميخانه تاميني شونچه ليک اولوغ و بلند قيليب قورگن اېکن که، فکر و
تشويش تدبيري نينگ ارقانی اونينگ کؤنگره سی نينگ اوچيگه بيتمه يدی».
شاعرنينگ تاکيدیچه، عقل و تدبير بيلن ميخانه قلعه سيني ضبط اېتیش ممکن
اېمس. نېگه؟ چونکه عارف قلبی نينگ معرفتی و او آرقه لی الهي روح
منبعی نينگ بې قیاس گؤزله ليگینی ادراک اېتیشگه (شونی آيتيش کېره ک که،
نوايي عباره - تمثالريده هر دايم ايکي معنا - عارف قلبی و روح مطلق
بيرگه ليکده کؤزده توتيله دی، زېرا عارف قلبی عالي ذات منبعی گه آليب
بارده بېگن بير واسطه، کؤپريک، دېب قره لگن) فقط قلب و روح قادريد. عقلي
مشاهده، منطقي تفکرني بيليش اصولی بونگه قابل اېمس. معلوم بؤله دی که،
عليشېر نوايي غزل نينگ مطلعيدن - آق تصوف طريقتی نينگ اساسي طلبلريدن
بيريني بيان اېتگن. بو طلب طريقت يوليگه قدم قؤيگن آدم اوچون بيرينچي
جدي مشکلات هم اېدی، چونکه عقل و هوش قدرتی بيتمه يديگن نرسه گه
کؤنگيل ميلي بيلن اېريشيش - رحي اراده نی قيته دن قوريش، اؤزینی اؤز

وجدانی، اعتقادی آلدیده جوابگر حسابلب، قتیق نظارت آستیگه آلیش، جوده کؤپ دنیاوي هوس - خواهشلردن واز کپچیش دېمک دیر. میخانه قصری نینگ بویوکلیگی عالم سیر و اسراری، عجایاتلری، حادثه - واقعه لری نینگ بی حد کؤپلیگی، اونی بیلش، ماهیتیگه یتیش قینچیلیگی دیر، عین وقتده سرکش نفس قوت قولرینی بینگیش، یوکسک اخلاقلی آدم بؤلش مشقتلرینی هم انگلته دی. ایکنچی بیت بیرنچی بیتده گی فکرنی دوام ایتدیره دی: غالب (یاکه عاشق) عقل و تدبیر بیلن کامل انسان مرتبه سیگه کؤتریلیشگه - میخانه نی ضبط ایتیشگه کؤزی یتمه گندن کپین، بو بنانینگ دېوارلرینی هیدلش بیلن قناعتلنه دی. یعنی پیرنینگ محیطیگه یقین له شیب، اونگه قول بېریب، دستلبکی نصیحتلرینی اېشیتیشدن بهره آله دی. میخانه دېواری شونده ی قیلیب، پیر کامل نینگ محیطی، تشقی، ظاهری دیاسی دیر. ایکنچی طرفدن، بو بیزنی اؤرب آلگن مادی دنیا هم. چونکه قلعه ایچیده گی روح منبعینی ادراک ایتیش، اولّا قلعه دېوارلری دنیا اشیا لرینی اؤرگنیش، خیال، سېزگیلر آرقه لی اونیگ ماهیتیگه یتیب باریش بیلن عملگه آشه دی. ضعفی خمار - کیف نینگ ترقله باشله شی، عشق نینگ وقتینچه سُسّه ییشی، حقیقتگه شبهه بیلن قرهش، شبهه لیش لحظه سینی بیلدیره دی. کاه گل - سامانلی لای. می لای - شراب قوی - قومی، دنیا ملکی، حرص اشتیاقلردن هلی پاکلنمه گن روح تمثالی. الحاصل، بیت نینگ مضمونی قوییده گیچه: «میخانه دېوارینی می لای بیلن شووه گنلر شېکیللی، خماریم ترقلگنده دماغیمگه سامانلی لای هیدی اوریب، ینه مست بؤلدیم». یا که: «محبتم وقتینچه سُسْلشگنده (کؤنگیلده شبهه توغیلگنده)، پیرگه یقینلشگنیم سببلی شبهه لیریم ترقلیب، قلبیمده عشق ینه اولگیده ی انگهلندی». پیرنینگ ایچکی عالمی اونیگ نطق، حرکتلری، کرامتیده ظهور اېتگنیده ی روح مطلق هم دنیا گؤزله لیگیده جلوه لهنیب، کیشینی مفتون اېته دی. عارف نینگ ذوق، سلیقه سی، نازک فهم ذکاوتی دقیق معنارلی

آسان چقيپ، مشكل مسأله لرني ايچكي بير فراست بيلن حل قليب بېره- آله دي. بو خودي قدح دن تامگن مې تامچيلري كبي عاشق دليگه حكمت نوري بوليب قوييله دي. شو معناده تصوف اهلي خُم، خُمخانه، ساغر، جام، ميكه دېگنده هم عارف نينگ پرفيض جاذب يوره گيني توشونگلر. اوچينچي بيتده بيز توشونمه يديگن اوچته سؤز بار. بولر: كوب، خورشيد، پرگار. كوب: شراب سقلنه ديگن خُم، مجازي معناده، بايه ايتگنيميزده، عارف نينگ كؤنگلي و روح مطلق. خورشيد: قوياش. پرگار: دايره چيزه ديگن اسباب بعضاً يول- يوريق، چاره - تدبير معناسيده هم قولله نيله دي. شونگه كؤره، اوچينچي بيت- نينگ معناسيني حاضركي تيليميزده قوييده گيچه ايضاحلسه بوله دي: «آغزيگه چه مې تولعه زيلگن خُم خودي قوياشگه اوخشه يدي، گؤيا الله نينگ دايره چيزگيچي بوايكي قوياش نينگ (يعني فلک قوياشي و مې خمي نينگ) گردشيني چيزگنده بير پيتمه برابر آچيلگنده». ياخود: «مې خمي بيلن قوياش نينگ طرحي بير خيل، اولر بيرگه بير وقتده يره تيلگن اوخشش نرسه لدرير». شاعر ايتماقچي، قوياش هم مې خمي، يعني بيرلمچي منبعي نشانه. شونينگ اوچون اولر بير- بيرى نينگ موجودليگيني اثباتله يديلر. قوياش نينگ ديلي قوياش. مې خميني قوياشگه اوخشه تيش بيلن نوايي عارف قلبى نينگ سخاوتي، كرمى نينگ بې پايانليگيني تاكيدله ماقچي، زبرا قوياش اؤز حرارتي، ضياعى بيلن عالمى منور ايتگنده، عارف قلبى هم عاشق لرنى فراوان بهره مند اېته آله دي. بوندن تشقري، بو پېرده طالب نينگ ظاهري مشاهده دن (ميخانه دېواريني هيذلش) استه - سېكين باطني معنالىرى انگلش سري باره ياتگنى، بوندن حيرت لنه ياتگنى هم اؤز افاده سيني تاپگن. تورتينچي بيت شرحي. خانقاه - صوفيلر ييغيليب، وجد و سما بيلن شغللنه ديگن جاي.

خرابات سؤزى نينگ لغوي معناسى ويرانه، شرابخانه بولسه - ده، اما تصوف اهلي اصطلاحيده انسان جسمى نينگ خراب بوليشى، قناعت، فقر يوليگه كيريب، حيواني نفسلر، كېره كسيز، يامان خلق آدم لردن قوتيليب، اؤزنى

خاکسارلیک، کمترینلیک رتبه‌سیگه سالیشر دیر. خراباتلر، یعنی رندلر «میخانه تردیدین بی‌خان و مانلیغی و پیمانه تعلقیدن بی‌سر و سامانلیغی» («محبوب القلوب») بیلن مشهور. اولر اوچون «تاج و تخت توپراغ بیلن تېنگ»، همه نرسه‌دن فارغ، یالغیز یار عشقیده سرمست. خرقة - صوفیلر کییه‌دیگن بیرتیق، جنده کییم. بوندن تشقری، انسان‌نینگ بدنی، صورتی و اشبالر عالمی هم. بخیه - یماق، جیگ. مبلغ کاری - ایشی‌نینگ نتیجه‌سی، احوالی، بار. بودی دېمک. خلص، بیت‌نینگ مضمونی بونده‌ی: «خانقاه شیخی می ایچیدی، یعنی اونینگ کؤنگلیده الهی نور پارلب، بو حضوردن سرخوش بؤلییدی. ای عاشق خراباتلر، سیز هم بو خبردن خورسند بؤلیب، وجد - حالگه توشینگ. کؤرمه‌یسیزمی، شیخ‌نینگ احوالی اونینگ جنده تونی‌نینگ بیرتیقلریدن معلوم بؤلدی، یعنی باطنی عالمی یوزه‌گه چیقدی، معرفت نوری شعله‌لندی». بیت‌نینگ ایکینچی سطریده صوفیلر‌نینگ اؤز جماعه‌لری مجلسیده جذبه خروجیده رقص و سماگه توشیب، کیملری‌نینگ چاک - چاکیدن سؤکیلیب کپتیشیگه اشاره بار.

بېشینچی و آلتینچی بیتلرده شاعرانه افاده - تمثالر آرقه‌لی قدیمگی و حاضرگی فلسفه‌نینگ اوچته مهم کتگوریسی توشونتیریلگن. بولر ماهیت و حادثه، مضمون و شکل، جز و کل (یکه‌لیک و عمومیلیک) کتگوریه‌لری دیر. بیراق فلسفی کتگوریه‌لر حقیقه گیریشدن آلدین ناتیش سؤزلر‌نینگ معناسینی بیلپ آلیشیمیز کپره‌ک. مثلاً، ماسوا - غیر، اؤزگه، اوندن باشقه دېگن معنالرنی افاده‌لب کپله‌دی. مذکور فلسفی - تصوفی اصطلاح‌نینگ ماده دېگن ایکینچی اتمه‌سی هم بار. نوايي دېوانی‌نینگ بیرینچی غزلیده شو سؤز ایشله‌تیلگن. شرح‌لنه‌یاتگن غزلیمیزده اېسه، شاعر ماسوا دېب مادی بارلیق، یعنی دنیانی نظره توتگن. چونکه دنیا مطلق روح بیلن انسان آره‌سیده، یعنی قلب بیلن «او» آره‌سیده غیر، بېگانه بیر تۇسیق، اؤزگه‌لیک دیر. شو کبی عاشق بیلن معشوق آره‌سیده پرده بؤلیب تورگن جسم، بدن و اونینگ احتیاج‌لری هم اؤزگه‌دیر.

شرق شاعرلری اثرلریده اوچرهدیگن رقیب سپویشگنلرنی اجره تیپ توروچی شخص شو خصوصیتلرنی اؤزیده جمعلگن اورز بؤلیب گوده لنده دی. بېشینچی بیتده گی بود (اساس، حقیقی موجودلیک، نمود) کؤرینیش، شکلی بېلگیلرنی انگلتسه، اپندی بېشینچی بیت مضمونینی قید اپتیش ممکن: «کؤزگه تشلنگن نرسه لر (اؤزگه لیکلر) ذات ازلینینگ حقیقی ماهیتینی انگلتمهیدی، شوسینگری تؤلقین مینینگ اؤزی اېمس، بلکه شکلی افاده سی دیر: «یاکه باشقه چه قیلیب آیتسک:» مین اوستیده گی موج مینینگ ماهیتینی عکس اپتدیرمه گنی دېک، «اون» دن باشقه کؤرینگن اشیار «او» نینگ بارلیگینی موجودلیگینی بېلگیلیمهیدی، اولر تشقی بېلگیلر دیر، خلاص. شونده ی قیلیب، تشقی دنیا و اوندگی نرسه لر ماهیت اېمس، بلکه حادثه دیر. ماهیت روح مطلق یا که عارف کؤنگلیده گی معرفت. عین وقتده، مادی دنیا شکل، روح اېسه مضمون. انسان حادثه و شکللرگه مهلیا بؤلْمسلیگی کپره ک، اونینگ مقصدی و وظیفه سی ماهیت - مضمونینی بیلشگه قره ب باریش. دېمک، تصوفده دنیا مطلق روح بیلن انسان آره سیده تؤسیق دېب حسابلنسه - ده بیراق، بری بیر، دنیانی بیلش شرط قیلیب قؤییلگن، دنیانی بیلْمسدن توریب، ماهیتینی (حقنی) ادراک اپتیش ممکن اېمسلیگی تن آلینگن. شو طریقه، حادثه ماهیتینی بیلش یؤلیده امتحان، چونکه او رنگ - برنگ و خېلمه - خېل. شرق فیلسوفلری بو مقداری کؤپلیکنی اسما (اسملر)، اشیا (نرسه لر)، صفات (صفتلر)، امتیاز (فرقلر)، افعال (حرکت - فعالیتلر)، وجه (یوز، جهت) و باشقه اصطلاحلر واسطه سیده توصیف اپتیب کېلگنلر. مقداری خیلْمه - خیللیک، منطقی روشده، جزئیت و کلّیت، یعنی تور و جنس توشونچه لرینی کېلتیریب چیقارهدی. جزئیت (تصوفچیلر بونی کثرت هم دېگنلر) کلّیت گه، یعنی وحدتگه ضددیر. شونده ی بؤلگچ، اولر نینگ خصوصیتیده هم قرمه - قرشیلک موجود: وحدت بیرلمچی قدرت، تورغون، حرکتسیز جوهر بؤلْسه، کثرت تفصیللیک، دایمی حرکت، رواجلنیش قانونیتیگه تابع. دېمک، مینینگ

موجلرېني تماشا قيليش، مشاهده اپتېش بيلن چېگره له مسدن، خودي حادثه دن ماهيتگه قره ب باريلگن دېک کثرتدن وحدتگه قره ب بارېش و شو اساسده بيرلمچي قدرت نفاستيني ادراک اپتېب، حضور له نېش ممکن. غزل نېنگ آلتينچي بيتيده بو فکر آچيق راق افاده لنگن بونده تحريک (حرکت)، سکوت (تورغونليک، تېنېش): «پوفک بيلن تؤولقېن مې نېنگ حرکتی، تجلیسی دیر. بو حرکت تينگچ، تينق مې نېنگ تازه وجودیدن باشقه نيمه قالدی؟» بو وجودنی درک اپتگن کيشي يار حضور يگه مُشرف بُولېب، فنا مرتبه سيگه يقينلشه دی کيم، غزل نېنگ بيتينچي بيتی شو خصوصده دیر. حيوان سوبی دېب گؤيا آدمزاد ايچکنده ابدي عمر تاپه ديگن افسانه وي پير آستی مملکت نېنگ چشمه سيني اته گنلر. تصوفده او ايش - محبت بولاغی، حقيقت نوري نېنگ منبعيني انگلته دی. بيت نېنگ موضوعی اېسه بونده ی: «عشق چشمه سيده ياکه حقيقي نور منبعيده کؤرينگن قوياش عکسی می يا جانگه اؤخشش مې ايچيده ازل ساقيسي نېنگ گلده ی زيا يوزی نمايان بؤلگنمی؟» ساقی سؤزی هم بو پيرده رمزي معناگه اېگه، يعنی مطلق فيضلری، معرفت بولاغی دېمک. ميده يار جماليني کؤريش، مې ايديشيني قوياشگه اؤخشه تيش نوايي نېنگ سېوگن او برز لریدن.

«اشرقت من عکس شمس الکأس انوار الهدا،

"يار عکسين ميده کؤر" دېب جامدين چيقدی صدا.»

حيقه ياتگن قوياش نېنگ عکسیدن هدايت نورلری پارلب کؤرينه دی، جامدن يار جماليني مې ده کؤر، دېگن صدا چيقدی. «خزائن المعانی» دېوانی منه شو بيت بيلن باشلنده دی. شاعر نظريده لاوولله گن آلاو قوره سی معظم آفتاب هم اؤشه بويوک الهي قدرت نېنگ انعکاسی، موجوداتنی حرکتگه کېلتير و وچي مې "تؤولغيزيلگن جام، اونينگ پارله شی اېسه يار جمالی." يار

جماليني كورگن عاشق مقصدگه ابريشيب، فنا واديسيگه كيږيب باره‌دي. غزل‌نينگ آخرگي ايكي بيتي شو معناني افاده‌لشگه خدمت قيله‌دي. سگيزينچي بيتده‌گي دير اصلیده نصراني‌لر و آتش‌پرستلر عبادت‌خانه‌سي نينگ نامي، مجازاً اېسه مي‌خانه، دنيادير. دير فنا حيواني نفسدن قوتيلگن، روحاً تيريك، معنوي جهتدن ييتوك كيشيلر مجلسي، اولر نينگ باطني عالمي، نوايي بو بيتده معنوي حقيقتلرنی كشف اېتگن آدم‌لر حضوريني قومشش، اولر خدمتيدن بهره آليش تويغوسيني افاده‌له‌گن. شونينگ اوچون او پيري دير دېگنده هم اېزگوليك و كرم درياسي نينگ تمثالي كامل انسانني كوزده توتگن. الحاصل، بيت‌نينگ مضموني: «يوره ك مي‌خانه ايسته‌يدي، چونكه اونده پير كامل كيشيلرگه سبق بېرماقده، شايد مېنگه هم شومى شعله‌سیدن بير نصيب اېتسه». ياكه «كؤنگيل جسم، وجود يوقاله‌ديگن، فنا بوله‌ديگن مكان ايسته‌يدي. چونكه اونده كمالات و ييتوكليك تمثالي معنوي شيخ حقيقت فيضيدين اېلگه بير - بير باده توتماقده. زاره، او بو حكمت و دانش شراييدن مېنگه هم بير قولتوم اوزتسه». توقيزينچي بيت‌گه كهلسك، بونده ايكيته سؤز اؤزه ك معني ته‌شيدى. بيرينچيسي — نوا. نوانينگ معنالي كؤپ. او موسيقي، كوي، آهنگ، شو بيلن بيرگه منتظمليك، ترتيب - انتظام، نفاست توشونچه‌لريني قمره‌ب آله‌دي. اگر بو معنالنينگ همه‌سيني بير جاگه ييغسك، نوا عموم بشري، عموم جهاني عالم - نينگ يخليت اويغونليگدن عبارت عالي گؤزه‌لليكني افاده‌له‌گن بوله‌دي. ماداميكه شونده‌ي اېكن، يگانه روحي قدرت‌نينگ منتظم حركتي، سازكارليگي قيدیده قلب‌نينگ شكر و شكوهي، آرام و آسايسته‌ليگي هم نوادير. عليشېر نوايي، شبهه‌سيز، آخرگي بيتده قلب آرامي، ايچكي روحي قانيقيش نشيده‌سيني تصويرله‌گن. بو نشيده شاعر يوره‌گيده بير معظم كوي بؤليب ينگره‌گن و مغني (ايكينچي اؤزه ك سؤز) توشونچه‌سي بيلن باغله‌نيب كهتگن. مغني چالغويچي دېگني. بو اؤرينده اېسه او اوزلوكسيز ياغيب تورويچي نور فيضي نينگ نواسيني ييتكزوويچي، شونعمتدن آگاه اېتوويچي نينگ

تمثالهیدیر. کوی کبی آقیب کپله دیگن اوشونور قلبنی راحت - فراغتگه غرق اېته دی. بیت نینگ نثري ترجمه سینی کپلتیرسک، فکریمیز ینه ده آیدین لشیشی ممکن: «اې عشق، بویوک جهاني اویغونلیک نوری نواسیدن، صفا نشیده سیدن قانیقیش میسر بۆلدی، اېندی نوایي جانی نینگ ایپی نی شو نورنی یاغدیرووچی چالغووچی اساییگه تار قیلگین، یعنی اؤشه بویوک نور رشته سیگه اولب یوبارگین». یا که: «اې عشق، محبوب جمالینی کؤریب، اؤزلیکدن به تمام خارج بۆلدیم مقصدگه یتدیم، وصال کوی و جودیم نی آغوشیگه آلدی. اېندی نوایي نینگ جانینی جانان نوری نینگ تره ملیگه باغله». بویورده شاعر تخلصی بیلن بیت مضمونی اؤزارا اویغونله شیب، عجایب سؤز اویینی حاصل بۆلگینی کؤره میز. شو نقطه ده شاعر نینگ هر ایگی تخلصی (نوای و فانی) معنا جهتیدن بیر- بیر گه یقین اېکنلیگی هم معلوم بۆله دی. اولوغ شاعر نینگ فلسفی مشاهدەسی منە شونده ی چوقور و قمرولی. کائنات و انسان اونینگ نظریده یخلیت بیر بوتونلیکنی تشکیل اېته دی، بیر قانونیت بیلن باشقریله دی. انسان بو قانونیت سیرلینی روح کوچی، علیحده حسی تصورلر تیره نلیگی بیلن بیلیم آلیشی درکار. خلص، مذکور غزلده مجازی تمثاللر یاردیمده تصوف فلسفه سی نینگ بیلش نظریه سی افاده لب بېریلگن: اول عالمنی بیلش مشکللیگیدن قورقوب سراسیمه گه توشیش، حیرتلیش، کپین تشقی دنیا نرسه - حادثه لرینی مشاهده اېته باشلش، ظاهری مشاهده دن استه - سېکین ماهیتنی درک قیلیشگه اؤتیش. ماهیت نینگ اولوغوارلیگینی حس اېتیب، روحی - تفکری قانیقیش توییش.

«اخترين اشک اېتتی و ساووق نَفْسَنی آه صبح»

نجم الدين کامل

تَوْقِيز بَيْتلی بو غزل رمل مِثمن محذوف بحريده يازيلگن (فاعلاتن، فاعلاتن، فاعلاتن، فاعلن). مضمونيگه کؤره عاشقانه، يعنى عاشق نينگ هجرانده گي اضطرابلريني، کېچينمه - حسلريني افادهله يدي. شو جهتدن اونى شرح حال اصوليده يازيلگن اثرلري سيره سيگه کيريتيش ممکن. اما ظاهري معنلري بيلن عاشقانه بۇليب کؤرينگن اوشبو غزلده عارفانه (تصوفي) معنلر هم افاده اېتيله دي، عموماً، عليشېر نوايي نينگ اکثر غزلريده ظاهري و باطني معنا، «دنياوي» عشق بيلن «الهي عشق»، باشقچه ايتگنده، «مجازي» معنلر بيلن «حقيقي» معنا بيرگه قۇشيليب، بيرى ايکينچيسيني تقاضا اېتيب کېله دي. ايکي معناليليك، ايکي يۇنه ليشلي تصوير مذکور غزلگه هم خاص، شونينگ اوچون اونينگ شرحي هم انه شو ايکي جهتنی آچيب بېريشگه خدمت قيليشي کېره ک.

غزلده باشدن آخري گه چه ايکيته اؤبرز - تانگ و تون (ياکه شام) تمثالي قرمه - قرشي قۇشيليب، قياسله نيب باريله دي، تشبيه و استعارلر شو ايکي تمثال - اؤبرز اطرافيه اويشتيريلگن. عاشق نينگ هجراني، ايريليقده گي حالي - تون، وصال دملري - تانگ، ياروغليک. عاشق انسان هجران، ايريليك تونيدن قوتوليشگه و يار دیداريگه مشرف بۇليب، فرح تاپيشگه تلپينه دي، هجرانده گي عذابلريدن زارلنده دي، آخريده اېسه تانگ آتيب، وصل اميدي

شعله‌سی کؤرينه‌دی. دېمک، غزل يگانه موضوع‌گه بغيشلنگن، تصوير منطقي بېتلر ارا وابسته بوليب، بير سلسله‌نی تشکيل اېته‌دی. اېندی بېتلر شرحيگه اوته‌ميز .

اخترين اشک اېتتي و ساووق نفسنی آه صبح،
بؤلدي گؤيا شامي هجریم حاله‌يدین آگاه صبح.

اولا ناتنیش سؤزلرگه ايضاح بيرهميز: اختر - يولدوز، اشک - کؤز ياشی، صبح - تانگ. مطلع‌ده حضرت نوايي عجایب شاعرانه تصوير يره‌تگن: تانگ (صبح) جانلستيريليب، اونگه آدم خصوصيتی سيغديريلگن. تانگ غيره - شيره‌سيده يولدوزلر کؤز ياشيده امانت ميلتيلله‌یدی، تانگ‌نينگ سلقين شمالی اېسه، دردمند عاشق‌نينگ آهي دېک ساووق. يعنی تانگ عاشق احواليگه اچينه‌دی، غمگين بؤله‌دی و کؤز ياش تؤکيب، ساووق آه تارته‌دی. ليریک قهرمان اوژ حالتی بيلن آته‌ياتگن تانگنی قياسلب، تانگ مېنينگ ايريليق شاميده‌گی عذابلر يمدن خبر تاپيب، سلقين شباهه اوف اوريب، آه چېکدی، ديدی. اېرته‌لبکی سلقين شباهه درد زؤريدن آه و ناله قيلگن آدم‌نينگ نفسیگه اوخسه‌تيلگن، ساووق آه اېسه بو اوړينده افسوس و اچينیش، عاجزلیک نشانه‌سی. بېت‌نينگ نثر مضمونی: «تانگ گؤيا مېنينگ هجران تونیده‌گی احوال يمدن خبر تاپگنده‌ی، يولدوزلرنی کؤز ياشی قيليب، ساووق شمالی بيلن آه اوريب يېتيب کېلدي». بو - بېت‌نينگ «دنياوي»، عاشقانه شرحی. بېت‌نينگ باطني، عارفانه معنا‌سینی توشونيب آليشيميز کېره‌ک. چنانچه، تانگ (صبح) - «وحدت نوری‌نينگ تره‌لیشی» الهيأت تجلیسی؛ او عالم غيبدن نزول اېتيب، ظلماتنی عاشق کؤنگلی صحيفه‌لريدن سيديريب تشله‌یدی. آه - عشق غلغلّه‌سی نينگ تيل بيلن افاده‌لب بؤلمه‌يدېگن اوج لحظه‌سی. شام - وحدتگه قرمه - قرشی کثرت (کؤپلیک) مرتبه‌لری، پرده‌سی. نفس - کؤنگيل نينگ معنویت گلزاريدن اېسگن لطفيدن تازهلينشی غيب لطافتیگه،

محبوب طلبیگه ایئتیلیش. نفس، شونینگ دېک، وقتنی، لحظه لیک حالنی، آنی اؤزگیش و یاریشیشلرنی هم بیلدیره دی. هجران - حقدن، الله دن باشقه گه یوز اؤگیش، کؤنگیل نینگ وقتینچه اؤزگه فکر - تشویشلر بیلن بند بؤلیشی، پرده آرقه سیده قالیشی. انه شو معنالبیگه کؤره، مطلع نینگ عارفانه مضمونی بونده ی بؤله دی: «مېنینگ دنیا ایشلری - کثرت بیلن مشغوللیگیمنی، حقدن باشقه نرسه لرگه اعتبار قیلیب، اوندن اوزاقده قالیشیمنی کؤریب، الهی وحدت نوری دلیم صحیفه سیننی تازەلش، اؤز حالیمگه قیتەریش اوچون ییتیب کېلدی». واقعاً، آرزوده گی نعمت - گؤزەللیککە منتظر آدم نینگ قلبی تانگده یاریشیب، فرح تاپیشی طبیعی. کؤنگیل مصفا بؤله دی، ییرەب نفس آلسین کیشی. تانگ عارفانه شعریتده کؤپ قوللەنیلەدی. او - الهی فیضیت تمثالی، نورانی آدم درکچیسى. الهی یار دیداریگه طالب آدم بو نورگه ییتیشیش اوچون کؤپدن - کؤپ روحی قیناقلر، هجران عذابلرینی باشیدن اؤتکزیشی کپره ک. شرحلەیاتگن غزلده سالک (یؤلچی) نینگ انه شو احوالی روحیه سی تصویرلەندی، تشویشلی تلپینیشلری کؤرسەتیلەدی.

ایکینچی بیت:

غم تونی مهلک غمیم انگلب یققا چاک ایله دی،
تانگ بی له ییدن هر نفس حالیمگه تارتیب آه صبح.

مذکور بیتده مطلعده افاده ایتیلگن مضمون دوام اېتدیریلگن. تانگ مطلعده گیده بی چاره عاشق حالیکه اچینیب، کؤز یاشی تۆکسه، آه اوریش برابریده، غم تونیده گی هلاکتلی (مهلک) احوالی کؤریب، یاقه سیننی بیرته دی. «یاقه بیرتیش» - تانگ نینگ آتیشینی انگله تئووجی استعاره دیر، چونکه یاقه بیرتیلگنده آدم نینگ کؤکره گی کؤرینگنی دېک، تون پرده سی بیرتیلگنده تانگ نمایان بؤله دی، یعنی الهیات جمالی کؤرینه باشلەیدی. نوایي نینگ سمرقنده گدادن ساتیب آلگن بیتي نینگ بیرینچی مصرعی: «کؤکره گیم دور صبح نینگ پیراهنیدین چاک راق»، یعنی: کؤکره گیم

تانگ نينگ كويله گيدن چاك راق. بو پيرده صبح نينگ پيراهنى - تانگ پرده سى، حرير بير نيم قارانغيلىك خيال صحيفه سيده يره لگى تانگ نينگ آتيشى، ياققه نينگ بيرتيليشى اېمس، بلكه كوكره ك نينگ چاك - چاك بوليشيگه تشبيه قيلينگن. اما هر ايكي طبيعته گى تصوير نينگ چيراييده مشترك جاذبه بار. ايگينچى طبيعته گى «تانگ يېلى»، «آه»، «نفس» سوزلرى تكرار بولسه - ده، اما حالتگه انيقلېك بېرىش، تاكيدلشگه خدمت قيلگن. تون - اصل معناسيدن تشقري، عالم امكان - بارلىق، غيب سر و اسرارينى، مذكور بيتده جبروت عالمى (الله و فرشته لر آره سيده گى عالم) نى هم انگلته دى. شونينگ دېك، تانگ يېلىنى الهي نعمت فيضى، الهيات يادى معناليده هم توشونسك، بيت نينگ عارفانه مضمونى بونده ي بوله دى: «غيب اسرارينى انگلشده گى هلاكتلى ايتيليشلرېم، قورقېنچلى احوالمنى كوژرېم، تانگ ياققه سى نى چاك اېتدى، يعنى آتدى. اشتياق و اضطرارېم عوضيگه الهي اراده نشانه كوژديم».

اوچېنچى بيت:

تيره هجراندين چو يوقتور فرق صبح و شاميمه،
خواه شام اولسون قارانغو رؤزگارېم، خواه صبح.

بو بيتده ينه بير فوق العاده تازه استعاره قوللله نيلگن: تيره هجران. قاپ - قاره آيريليق - بو عاشق نينگ قيل سيغمه گن قلبى، ماتمزده حالتى. هجران تونى، هجر شامى عبارلرى ياننده مذكور استعاره تصوير نينگ لطيف ليگينى آشيره دى، رنگنى قويوقلشتيره دى، ليريك قهرمان كېچېنمه لرى نينگ شدتېنى بؤرتتيرېم كوژسه تشگه خدمت اېته دى. قالگن سوز و عبارلر توشونرلى، شو باعث بيت نينگ ظاهري مضمونىنى قوييده گيچه شرحلش ممكن: «آيريليق غميدىن حياتېم، رويتيم شونده ي قارانغى كه، تانگ بيلن شامېم، كېچه و كوندوزېم آره سيده فرق يوق. خواه تانگ بولسين، خواه شام - سېزمس من، برى قاپ - قاره تونگه ايلنگن». بيت نينگ باطنى، معرفى معناسى: «الهي يار يادىنى

فراموش اېتيب، نفساني دياگه بېريليپ قالگنيم اوچون تانگ بيلن شامنينگ فرقى بيلينمەى قالدى، شام بولسه هم، تانگ آتسه هم كۈنگليمگه هېچ نرسه سيغمەيدى، چونكه قارانغى رۈزگار - دنيا تشويشيدن قوتوليش غايت مشكل، او مېنى اۈز داميدە زنجيرىند اېتگن». سالک اۈز اراده سيني به تمام پير قۇليگه تاپشيريپ، طريقت مقاميدن زينه مه - زينه كۈتريلسه، نفس قوتقوسى و دنيا ايستكلريدن بوتونلهى قوتولسه گينه، كۈنگيلنى اوزيل - كېسيل تجليات سياسى گه روبرو اېته آلهدى، تيره هجران دن قوتولهدى.

تۈرتينچى بيت:

دود آھيمدين قارارغى، هجر شاميدىن بتر،
بولسه هجران قطعى ده بير كون منگه همراه صبح.
«دود آھ» هم يار عشقيده يانه ياتگن بېزاوته، بې طاقت عاشق
احوالى نينگ ناچارليگىنى انگلەتوۈچى مبالغەلى استعارەلردن: عاشق يار
عشقيده شوندى اۋرتىنىپ يانه يېتى كە، گۇيا اونينگ ايچيدن الاو گوريللب
چېقە يېتى، بو الاو اونينگ آھ و نالەسى دير كيم، توتونيدن عالم قارانغى لشدەدى،
حتى ضيا ترەتەديگن تانگ يوزى هم بو توتوندن قارە توسگە كيرەدى. بو اېسە
هجر شاميدن هم بتر. شاعر سۆز و گداز، يانيش - اۋرتيش نينگ، عشق
تارتيشلرى، قيناقلىرى، روحي - معنوي تلپينيش و كورەشلىرى شوندى دردىلى
سطرلردە تعريف اېتەدى. خالص: «اگر تانگ هجران پيتيده (اوجده) مېن بيلن
بير كون بيرگە بولسه، آھيم توتونى و هجرىم شديدن اۈزى هم قارە رنگگە
بۈيلهدى». دنيا ايشلىرى، مادى عالم طلبلىرىگە قرەب يورە وېرسنگ - تانگنى
هم سېزمەيسن، الهى نور هم قارانغىلىكنى ياريپ اۋتالمەيدى.

بېشينيچى بيت:

تيره شاميم دفع قيلدى مهر ظاهر ايله بان،
يخشى باردى مهربانلىكلردە شىلله صبح.

«مهر» بيلن «مهربانليک» سۆزلىرى اؤز ارا تجنيس - سۆز اوييني تشکيل اېتگن: مهربانليک بير معناسى قوياش، ينه بير معناسى اېسه محبت، مهر. «شئالله» - الله نينگ کرامتى، نعمتى دېمک. بيت نينگ مضمونى: «خدانينگ نعمتى بؤلگن تانگ مهربانليک کورساتيب، يخشى نتيجه آليب کېلدى، قارانغى شامىمنى دفع اېتیب، قوياشنى باشلب کېلدى». و ينه: «وحدت نوري ضياىسى - تانگ برکتيدن کثرت - دنيا شغلى کؤنگليمدن کېتدى، کؤنگليم تازهلندى، الهي نور چشمه سى - قوياشگه ييتيشيش امکانى تاپيلدى».

آلتينچى بيت:

خوش دورور جام صبوح، اي شيخ، سېن هم ايچگه سېن،
توتسه مى ساقى بؤليب بير مهر يوزليک ماه صبح.

بو طبيعته گى «مهر» سۆزى باشقه معناده، يعنى معشوقه صفتى بؤليب کېلگن. شاعر عموملاشمه تصويرلردن بير قدر انيقراق تصويرگه کؤچه دى، يوزى قوياشده يارلەگن صاحب جمال ساقى حقيده يازدهدى. لېکن بو بيلن نوايي غزل نينگ عارفانه، باطنى معنالرينى دوام اېتديريشدن واز کيچدى، ديه آلمه يميز. عكسينچه، عنعنوي تمثيللر - ساقى، جام، مى سۆزلىرى شاعر عينا الهي محبت حقيده گيره ياتگننى بيلديريب توره دى. بو بيتده ينه بير عنعنوي اؤبرز بار - بو شيخ اؤبرزى. شيخنى شاعر بو اؤرينده تقوادار شخص، زاهد معناسيده قؤلله گن، اصليده اېسه شيخ کامل انسان، پير مرشد معناسيده هم کېله دى. مشهور صوفيلرينگ کؤپى شيخ دېب اعتراف اېتيلگن. نوايي اؤزلىرى بيلميدان حسابلب، عارفلرينگ باطنى عالميدن بې خبر، ذوق و شوقدن محروم دنيا پرست شيخلرنى نظرده توتگن. شونده ي قىليب، بيت نينگ معناسى: «اي تقوادار شيخ، تانگ پيتى کامل انسان معنوياتدن سۆز باشلسه ياکه قرآن تلاوت قىلسه، الهي کشف ظهورى، مشاهده سرخوشليگيده محبتگه ليما - ليم يوره گيدن راز آيتسه، سېن هم قولاق سال و سرخوش بؤل، چونکه تانگگى

صحبتي نينگ سروري اؤزگه چه، لذتلي، بي نهايه و ياقيملی». نېگه بوندهی معنا کېليب چيقدی؟ چونکه، تصوف تلقينیده جام - «الهي تجليات موجی و بي پايان نورينگ پارلهشی «مراعات العشاق»، ساقی - «فيض منبعی کيم، وجود ذراتيني بارليق نينگ باده سيدن سرخوش قيلگن دير» («مراعات العشاق»)، می - «الهي تجليات...» («مراعات العشاق»)، يعنی: مهر يوزليک ساقی عارف انسان الهيات تجلیسی نينگ فيضيدن تانگده باده توتسه، اي شيخ، سپن هم ايچيشينگ مقرر.

بیتينچی بیت:

غم تونی کوه بلا سيدن مگر بؤلמים خلاص،
کيم مهنينگ دېک کؤرگوزور رخسارهی چون کاه صبح.

کوه بلا - بلا تاغی، رخساره - يوز، کاه - سامان. عاشق اضطراب چېکيشدن، بلا تاغی نينگ يوکيني تارتيشدن رنگلری ساماندهی سرغهيگن. بو احوال تانگ نينگ بؤزريب آفریشی آرقه سيدن قوایش نورلری نينگ آلتين (سریق) رنگده کؤرينه باشلشی بيلن قیاسلنگن. افتیدن، تانگ هم مهن کبی ايريلیق غمی نينگ بلا سيدن خلاص بؤلیدی، چونکه ساماندهی سرغهيگن يوزینی کؤرستماقده، دپیدی عاشق. تاغ بلا سيدن خلاص بؤلش قوایش نينگ تاغ آرتیدن چيقيب کېلشیگه اشاره همده قوایش تونده افق آرتیده، تاغلر کېينیده بندی بؤلدهی، اېرتلب ينه قوتوليب يؤلگه چيقه دی، دېگن قديمي تصورگه وابسته تصوير بو. نوايي صبح (تانگ)نی بير شخص صفتیده جانلئتيريب، اونی ليریک قهرمان حالتی بيلن قیاسلشنی دوام اېتديرگن. «بلا» الله نينگ امتحانلری، سالک يؤلیده اوچرهدیگن قينچيلیکلر، «بلا تاغی» شونگه موافق - طريقت يؤلیده اوچرهدیگن امتحانلر نينگ اېنگ آغیری دېمک. مذکور بیتده (کوه و کاه تاغ و سامان) سؤزلرينی ضد قویش (تضاد صنعتی) هم بار. عاشق اؤزی نينگ درددن يوزی سرغهيگننی ايتش بيلن بيرگه الهي

قدرت، ذات ازل و اونینگ امتحان-بلالری نینگ بی حدلیگی آلدیده ذره مثال کیچیک و حقیر اپکیننی هم تأکیدلهیدی. شو طریقه، سالک نینگ مقامات سری اینتیلش لریده گی ایگیله نیشلر، مُشکلاتلر، امتحانلر قیینچیلیگی و اولرنی بینگیب اوتیش اوچون اراده نی چینیق تیریش اشتیاقی عکس ایتدهی بویتده.

سکیزینچی بیت:

صبحدم بیدار و گریان بؤل، اگر فیض ایسته سنگ،
کیم سنینگ اویقونگه خندان اولمه سون ناگاه صبح.

غزل نینگ عارفانه مضمونی بویتده ینه هم آچیقراق افاده لنگن صبح الهی فیض تمثالی اپکیننی شاعر اوز تیلی بیلن بیان ایتگن. بوندهی فیض گه تونلری بیدار اوتیریب، طاعت - عبادت بیلن شغللنگن، الله عشقیده کویگن، اورتنگن دردلی آدم لرگینه ابریشه دیلر. نوایی دوریده الله طلب درویشلر، عارف صالحلر دنیا راحتیدن وازکپچیب، معنویت سیرینی کشف ایتیش اوچون کپچه لری اوخله مهی، ذکر ایتیب چیقیر، بوتون وجودلری، قلب - شعورلرینی شو مقصدگه قره تیپ، صدق دلدن مطلق روح سری ابلتنگلر. نتیجه ده اولر نینگ کؤنگیللری روشن لشیپ، ذوق و سرور تاپیر، ذهنلریده معرفت تانگی یاریشردی. معنویت عالمی عاشقلری نوایی وصف ایتگن حقیقی عاشقلردیر، اولر شاعر نینگ ایده آل اؤبرزلری، ایزگولیک فرشته لری اهدی. شونینگ اوچون او عارف لر غایه سینی جان و دلدن ترغیب ایتیب، دیدی که: اگر الهی فیض ایسته سنگ، ابرته سحرده اویقونی ترک ایت، خدا یؤلیده بیدار و گریان بؤلگین (بیت ده گریان و خندان - کولیب و بیغلش سؤزلری ضد قوییلگن)، غفلتده یاتمه، بؤلمیش، فیضدن بی نصیب قالسنگ - تانگ سنینگ احوالینگ گه کوله دی. کمالات ایسته گن آدم تانگدهی اویغاق، تانگدهی پاک بؤلشی لازم.

و نهایت، توفیزینچی بیت:

اې نوايي، اول قوياش نينگ مژده ي وصيلين بهريب،
قيلسه نېتگه ي شام هجریم محتی کوتاه صبح.

غزل نينگ باشیدن باشلب دوام اېتیب کېلگن شام - تانگ بدیعی
ضدلنیشی مقطع گه کېلب یكونلنه پیتی. صبح دن کېن قوياش چیقیشی و
تون نينگ چېکینیشی مقرر. لېکن علیشېر نوايي نظرده توتگن تانگ الهي تجلی
صفاسی بؤلگنلیگی سبلی قوياش هم پیر مرشد قلب یاکه مطلق روح نينگ
منبعی تمثاله دیر. تانگ اېسه شو منبع - نور چشمه سی نينگ درکچیسى.
عاشق يولچى هجران تونى، يعنى دنيایي طلبلر، الهيادتدن اوزاقلشتيروچى
ايشلر-ظلملر ظلماتی قیناغیدن کېن نهایت وصل شادمانلیگی امکانینی
تاپه دی، کؤنگیل دریچه سی یار جمالیکه قهرب آچيله باشله دیدی.

مقطع نينگ ظاهري معناسی: «اې نوايي، اول قوياش، يعنى یار
وصلی نينگ درگینی بیتکزیب، هجران شامی عذاینی (محنت - عذاب
دېگنی) قيسقريتيرسه کاشکی اېدی». بیت نينگ عارفانه باطني معناسی اېسه
بونده ی: اې نوايي، وحدت نوری جلوه سی - تانگ ذات مطلق (یاکه کامل
انسان قلبی) منبعیکه بیتیشیش خوش خبرینی بیتکزیب، الهي یادیدن بېگانه لش
و قیناغی، کثرت ظلماتی ایچره چېکه یاتگن روحی اضطراب و عذابلریمنی
قيسقريتيرسه نیمه بؤلر اېکن». مذکور غزلده نوايي الهي عشق کېچینه لرینی،
انسانی کېچینه لر طرزیده انه شونده ی تصویر و تلقین اېته دی. ذاتاً، عارفلر نينگ
طریقت درجه لرینی اېگللش يولیده گی ایتیلش - یانیشرلی نېگه بؤلمه سین،
اخیر بو عادي آدملر نينگ اېمس، اوزلرینی روحاً تیارله گن، جوده کته وظیفه نی
بؤیینگه آلیب، فقط معنوي معرفت سری اوتلی شوق بیلن ایتیلش آدملر نينگ
هرقنده ی دنيایي توشونچه ده ی خالی پاکیزه عشقی. شونینگ اوچون اولر نينگ
قلب کېچینه لر یوکسک و عالي جناب دیر. شو شوق و ایتیلشنی تار
معناده توشونمسلیگیمیز کېره ک. بو نوايي کېی بویوک انسانلر نينگ دنیا و الله

آرهسيده، دنيانى سپوښ و دنيا كيشيلريدن، دنيا ايشلريدن كؤنگيل
اوزالمسليك و دنيا ده بؤلمه گن ايدده آلگه باغله نيش، اونى سپوښ حسلرى
آرهسيده گى تلپينيش - ايزلنيسلرى، روهي سرگردانليك و قيناقلرنينگ رمزي
شعراظهارى دير.

«اڤرور کؤنگولده صفا عشق تازه داغی بيله»

نجم الدين کامل

«خزاین المعانی» نینگ بیرینچی دېوانی - «غرایب الصغر» گه کیریتیلگن و علیشېر نواییده کم اوچریدیگن تخلص سیز غزلردن بیرى («غرایب الصغر» ده جمعی اؤنته تخلص سیز غزل بار (شو سطر بیلن باشلنهدی. اوشبو غزل «بدایع البدایه» دېوانی ده هم موجود. دېمک، او شاعرینینگ یاشلیک ییللریده یازیلگن. غزل یتى بیتدن عبارت، لېکن تخلصلى مقطع بؤلمه گنى سببلى یكونلاوچى خلاصه یتیشمه یاتگنى سببيله دی. اثر موضوعى - عشق الهى نى کویلىش، بو غایه گاه مجازى تشبیه-استعاره لر، عنعنوي اؤبرزلر (پروانه، بلبل)، گاه تؤغرىدن - تؤغرى تصوفى اصطلاح - تمثیللر واسطه سیده بیان اېتيله دی. قید اېتیش جایزکه، عشق الهى نى ترنم اېتگن عرفانى - معرفى مضمونده گى غزللر نوایي دېوانلری نینگ اساسى قسمنى تشکیل اېته دی، اولرنى اېسه بیر نېچه گروهه گه بؤلىش ممکن: 1. مناجات - غزللر؛ 2. خدا و پیغمبر مدحیگه بغشلىگن نعت - حمد غزللر؛ 3. عاشق نینگ احوالىنى تصویرلاوچى «شرحى حال» غزللر؛ 4. فلسفى فکر - مشاهدلرنى افاده لاوچى غزللر. تیلگه آلىگن غزلده عاشقانه کېچینه لر روحى، یار وصفى هم، فلسفى مشاهده هم بار. دېمک، اثر بیران - بیر حس، بیران - بیر معین حالتى اېمس، شاعرینینگ کتّه موضوع اطرافیده گى عمومى تصور -

توشونچهلری، شونگه موافق عشق‌نینگ انسان قلبیگه اؤتكزه‌دیگن تاثیر حقیقه ذکر اېته‌دی، عشق و فنا، طریقت یؤلی نینگ جاذبه‌سی و تهلكه‌سی شاعرانه تلقین اېتيله‌دی. شو باعث غزل بیتلرینی بی واسطه اؤز ارا زنجیری باغلنیش اېمس بلکه قافیه، ردیف، موضوع و آهنگ مشترکلیگی بیرلشتیریپ توره‌دی، مدح، وصف، شرح حال و تصوفی معنالر بیر اؤرنده‌گی آقیمگه توشیریلگن. چنانچه، مطلعده عاشق‌نینگ عشق دردی ینگیلنگیدن خوشنودلیگی، ایکینچی بیتده معشوقه فراقیده قینه‌لش، کنایه‌لی خاطرات، اوچینچی و تۆرتینچی بیتلرده عشق‌نینگ قدرتی و معجزه‌کارلیگی حقیقه ملاحظه - مقایسه، بېشینچی بیتده شاه و درویش نینگ عشقه مناسبتی، آلتینچی و ییتینچی بیتلرده بؤلسه الهیات فیضینی تاپگن سالک‌نینگ لحظه‌لیک مسرور توغولری، یار جمالیگه مهیالیگی تصویر اېتيله‌دی. خلص، عشق‌نینگ تورلی جهت، عاشق انسان‌نینگ حالتلری و شاعرینگ اؤز موضوعیگه مناسبتی، قره‌شلری عکس اېتگن. عموماً، نواییده الهی عشق هر خیل حالتلرگه باغله‌نیپ، هر بیر غزلده اؤزگچه بیر طراوت ینگى - ینگى افاده، اسلوبی طرز و رویه بیلن کویلنده‌دی. شونینگ اوچون اونینگ غزللری بیر - بیرى نینگ عیناً تکراری اېمس، بلکه هر بیرى ینگى اثر صفیته اؤقووجیگه علیحده ذوق بغش‌له‌یدی، تصوف‌نینگ هر بیر مقامی و منزللریده‌گی روحی حالت، بو منزللرنی کشف اېتیش قیینچیلیکلری، بویوک الله‌نینگ حضوریگه تلپینش، ساغینچ و قؤمسش، معنویت نعمتیدن "سرخوشلیک، قلبی معرفتگه غرق دؤست دیداریگه تشنه‌لیک، اوندن محروم‌لیک دملریده‌گی اضطراب هر بیر غزلده طرفه رنگ و آهنگ، صورت و صنعتلر آرقه‌لی تکرار - تکرار تلقین اېتيله‌دی. بو غزلچیلیکده، اینیقه‌سه، عارفانه شعریتده قبول قیلینگن عنعنه بؤلیپ، شاعرینگ اؤزیگه خاص مهارتی، نو بنیاد کارلیگی شو عنعنه بغریده کمال تاپیب، کؤزگه عیانلشه‌دی. بونی معمارلیک صنعتی بیلن قیاسلسه بؤله‌دی: سمرقند و بخارا، عراق و نیشاپور، بلخ و هرات معمارچیلیک یادگارلیکلریگه قره‌نگ، اولرینگ نقش و نگاری، کاشیلری، طرح و طراوتیده

اؤخششليک بار. اما هر بيرى ينه اؤزيگه خاص صلابت، حُسن و جاذبه گه اېگه، هر بير معمارنينگ «دست خطى» نى اتيق حس اېته سيز. شعريت هم شو: قطعي عنعنهلر اندازسى ايچره بې نظير اوستاكارليک، اولوغ سلفلر درجه-سيگه کؤتريليش و شو ميدانده اختراعلر قيليش، ينگى يۇل، ينگى آهنگلر تاپيب، اېلنى قايل قيليش. عنعنوي اصول-رويه ده مهارت کؤرسه تيش - بير معجزه، عصرلر عنعنه سيني يېنگيب شاعرانه اختراعلر قيليش - ايکينچى، ينه ده عالي راق معجزه. نوايي نينگ هر بير غزليده عنعنوي موضوعنى ينگى روح، ينگى تويغو و فکر بيلن ينگيدن ينگره تيش، غزل نينگ قديمي شكيلدن فايده لليب، شاعرانه معجزهلر کؤرسه تيش مهارتى نمايان. واقعاً، تحليل گه آلگن غزليميز هم «اېرور کؤنگيلده صفا عشق تازه داغى بيله» دېب باشلنده دى: عشق نينگ کؤنگيلده هر بير ينگيلينشى، تازه داغلر قالديريش ينگى الهام و ذوق آليب كېله دى، ينگى شعرنى بنياد اېته دى. اوشبو غزلنى بَيْت مه بَيْت شرحلر چيقسک، ايتيلگن فکرلر توله راق و انيقراق انگلشيله دى.

بيرينچى بَيْت:

اېرور کؤنگولده صفا عشق تازه داغى بيله،
نېچونكه كؤزده ياروغليق اېرور قراغى بيله.

عشق نينگ داغى - درد و المى، اسارتى، يره سى تازه لنيش دن
کؤنگيلده شادليک، سرور و روشنليک پيدا بؤلدى. ذاتاً، بون گه عجب لئمسليک
کېره ک، چونكه کؤز نينگ قاره چيغى روشنليگى اونينگ قاره چوغيدن. بَيْت-
نينگ مضمونى شو. عجايب تشبيه: کؤز گوهرى قاره، اما کؤريش نينگ قوتى،
ياروغليک اؤشندن، دېمک، عشق کؤنگيلگه درد و داغ سالسه-ده، لېکن
کؤنگيل کؤزنى روشن لشتيره دى، عالمنى مصفا نگاه بيلن ادراک اېتيشگه
چراغ هدايت بؤله دى. نوايي شو تشبيه آرقه لى تضاد صنعتى نينگ فوق العاده
ينگى بير کؤرينيشينى کشف اېتگن و انسان روحيده گى تلاطم لرنى، قرمه -
قرشى حالت لرنى توشونتيره آلگن: ايش - محبت دن فارغ آدم تينچ، خاطر جمع

يَشْشَى كېرەك. بېراق حياتده بونينگ عكسى بۆلهدى، محبت دردى گه گِرتارليك خورسندچىلىك، فراغت گه سبب بۆلهدى. كۈنگىل بو درد دن ييرىدى! شاعر آقلىك وقارلىكنى (بیتده «صفا» و تازه» سۆزلىرى هم اؤز ارا متناسبلىككه كيريشيب، ذوقلى بير تويغو بغش له يىدى)، قُللىك و آزادلىكنى، عشق بېزاوتەلىك لذتى و عشق سيزلىك بدبخت ليگىنى قياس له يىدى، صوفى نينگ تن عذابلىرى عوضىگه تويه ديگن روحي - معنوي حضورىنى آلقىش له يىدى. داغ - تمغا، نشان؛ داغ - اندوه، غم؛ داغ - جراحت، يره؛ داغ - يوره كده گى قاره نقطه، هويدا؛ داغ - لاله نينگ قاره رنگى؛ داغ - قُللىك بېلگىسى. صفا اېسه «رياضت چېكىشدن كۈنگىل نينگ پاكلنىشى» («مراعات العشاق»)، «پاكللىك، تعب نينگ ناپسند، يامان خصلتلردن تازه لنىشى... كۈنگىل نينگ اغيار، يعنى غيرى ياردن، غدار دن يادن يوز اؤگيريشى» دير («مصطلحات عرفا» 262-بیت). شونده ي قىليب، عشق داغى اغيار دامى، دنيا قدرتى قُللىكىدن كۈنگىلنى آزاد اېتهدى. اللهنى سېوېش، اونگه قُل بۇلىش قُللىكدن آزاد بۇلىش نينگ چين يۇلى، دېمك، بونده ي قُللىكدن خورسند بۇلىش كېرەك. شونينگ اوچون هم عاشق محبوبه سى نينگ تمغاسىنى كۈنگىلده اسرب، اونگه قُل بۇلىشدن باشى آسمانده. عشق نينگ فرش و فراغت، صفا و رۇشناللىك كېلتيريش خاصيتىنى شونده ي عجايب، اساسى تازه تصوير بىلن افاده له گن شاعر ايگىنچى بېتده معجزه كار تخىلى نينگ ينه بير قيرەسىنى كۈز- كۈز اېتهدى:

فراق شامى يېنگىلمس اۋقونگ كۈنگول يۇلىنى
كه، بارور اول سىرى پىكانيدىن چراغى بيله،

بىرىنچى بېتده گى قارانغو- ياروغ تضادى دوام اېتتيريلگن، اما معنى باشقه. بىرىنچى طبيعته گى تشبه اساسلىرى داغ و كۈز قاره چىغى ايجابى معناده گى رنگ اېدى، انىقراق قىليب ايتسك، بو قاره ليكلر آقلىك - روشنائىك كېلتيره ديگن اېدى، (بېراق شامى اېسه عاشق اوچون ياروغلىك اېمس،

عذاب- اضطراب آليب كېلهدى. عاشق نينگ هجرانده گى كونلرى تون بيلن برابر، هجرانده عاشق اوچون ياروغلىك يوق، اونينگ تانگى ضيا، قوياشى محو اېتىلگن، فراق شامى طريقت اهلى يانیده سالكنى اللهدن اجره تيب تورو وچى پرده، كثر، ديدى شاعر معشوقه گه قره ب، اوقينگ (كيپريگينگ) كۈنگليم يۈليني ادشمسден تاپه دى، چونكى او كۈنگيل تامان چراغى بيلن كېله ييتى. كيمگه اشاره بار بو بيرده؟ گپ شونده كه، «يېكان» سۈزى قم اۋقنى بيلدیره دى، لېكن بو اۋرينده كمان اۋقى نظردە توتيله ييتى. كمان اۋقى نينگ اۋتكير اوچى اېسه مېتلدن يسه لردي. شونشانگه قره ب اوچيب باره ياتگنده مېتل قىسمى يره قلب تورر، بعضاً اېسه آل و ساچه ياتگندى، شعله لىب كۈزگه تشله نردى. اۋق نينگ انه شو حالتىنى عليشېر نوايي چراق كۈتريب باره ياتگن آدمگه اۋخشه تيب، جانلى و چيرايلى صورت چيزگن: «فراق شاميده، يعنى سېنينگ يادينگ، وقتينچه كۈنگيلدن كۈتريلىب، دنيا ايشى - تشوئشى پرده بۈليب مېنى سېندن اجره تگنده، اۋق نينگ ادشمسден كۈنگيل يۈليني تاپه دى، زېرا او اۋز نشانيگه يېكانىنى چراق قىلىب باره ييتى». بونده ي تشبيهنى باشقه بيرارته شاعرده اوچره تميميز: يار نينگ كيپريگى - ظلمتنى ياريب باره ياتگن مشعله، گۈيا ضيا تنده چقىلگن چقماق. البته، معشوقه كيپريگىنى چقماققه قياس اېتگنده نوايي كۈزنى هم نظردە توتگن، چونكه اصليده كيپريك بيراوگه قره ب آتيلمىدى، بلكه نظر، قره ش يۈنلدى، يعنى كۈز نينگ نوري، قوتى تاثير اېته دى، جاذبه، كوچ بغش له يدى. شونينگ اوچون كيپريك چقماق سماوي مقياسده الهي نور نينگ يرق اېتيب، كۈنگيلنى ياريتشى ياكه زميني مقياسده صاحب كرامت پير نينگ نظر قىليشى، بير نگاه بيلن قبلرگه غلغلە ساليشى طرز يده تلقين اېتيليشى ممكن. عادي حياتده هم قلب كتابى بۈلميش كۈزلر نينگ كۈنگيللرنى باغله شى، سېوگيگه زمين حاضرله شى كۈپ اوچره يديگن حادثه. اوچينچى بيت:

اېرور سكوت و فنا عشق لازمى، بلبل

ني واقف آنچه فغان و اولوغ ديماغی بيله.

مذکور بیت نینگ بیرینچی مصرع سیده «فنا» و «بلبل» سؤزلریدن کپین وېرگول قۇییلگنی اوچون معنا بوزیلگن. اگر شو نشرگه سوینه دیگن بؤلسک، «سکوت و فنا دیر، عشقه لازم بؤلهدیگنی بلبل، بونچه فغانی و اولوغ دماغی بیلن نیمه دن خبردار؟» دېگن غلط گپ کپلیب چیقهدی. بوندهی «تحریر» اؤقوچینی چلغیتیشی، نوايي اثرلرینی توشونیشنی قیینلشتیریشی انیق (بونى) تأکیدلشگه مجبورمیز، چونکه حاضرگی یازوگه کوچیریلگن کلاسیک شعرلرده تینیش بېلگیلری نینگ اهمیتی کته، وېرگول ناتوغری قۇییلگنی اوچون معناسی مهملشگن بیتلر انچه). خوش، نوايي بو بیتده نیمه معنانی افاده له گن؟ بو معنا قۇییده گیچه: «سکوت سقلش و فنا - جسم و نفس احتیاجلریدن به تمام قوتولیش عشق نینگ ضرورتی دیر، شونچه ناله فغان، سرخوش و آشفته لیگی بیلن بلبل بونی قیدن بیلسین». هه، شاعر بو پیرده عاشق لیک رمزی، نفاست آشفته سی، عشقنی یانیب کویلاوچی بلبل بیلن بحثگه کیریشگن. بو قیزیق، چونکه نوايي نینگ بیر قنچه غزللریده بلبل خوانیشی مدح ایتیلهدی، لېکن بو بیتده او بلبل عشق نینگ ماهیتیگه توشونیب بیت میدی، دېگن فکرنی بیان اېته دی. بلکه باشقه معنا باردیر بو گپ نینگ تگیده، بلکه شاعر بیرار-بیر عقیده سینی، بیرار-بیر طریقت پېشواسی نینگ کؤرستمه لرینی تصدیقله یاتگن دیر؟ درحقیقت، مطلوبگه یېتیشیش یؤلی فقط آه و ناله اېمس، فغان چېکمی، ظاهراً سکوتده بؤلیب، دردنی اېل گه آشکار قیلمی، باطناً کؤنگیلنی معرفتدن سراب اېتیب، فنا مرتبه سینی اېگلش هم ممکن. مثلاً، بهاوالدین نقشبند نینگ عقیده سی شونده ی. (بهاوالدین نقشبنددن سیز سماگه قندی قره ی سیز، دېب سؤره گنلریده، او کیشی : ما انکار نمیکنیم و این کار را نمیکنیم» - «بیز انکار قیل-میمیز، اما بو ایشنی قیلیمیز»، دېب جواب بیرگنلر). سما و ذکرگه بېریلمی، معین کسب بیلن شغللینب، آدم لرنی حقنی تینشگه دعوت اېتگن درویشلر نینگ یؤلی شونی تقاضا اېتردی.

اولوغ متفكر رمزي يۇسسينده طريقت اهلى نينگ ايكي طايفهسى سلوكيني تقاسله گن: تينچ، خاطر جمع ذكر بيلن، ايچكى عالمى ترقى ايتتيريب، حقه يقينلشووچيلر و سما، رقص، قوشيق- كوى آرقهلى محبتلرينى آچيق اظهار ايتووچى بي طاقت، بزاوته آدملىر. شونده عاشقلىك هر دايم هم فغان و ناله اېمس اېكن، «انجمن ده حلاوت» كورووچيلر نينگ باطنى معرفتى، كاشفلىك يۇليده اوزگچه يانيش، اوزگچه فدائى قطعيت بار. تورتينچى بيت مضمونى اوچينچى بيت يوزه سيدن اينگن فكر يمىزنى تصديق له يدى. بيتنى كهلتيره مېز:

اول اوت كه اورتهدى پروانهنى، همول اوتدين،
كورينگ كه قوروله دور شمع داغى ياغى بيله.

معلوم بوله دى كه، گپ پروانه عشقى اوستيده باره پيتى، يعنى شاعر بلبل نينگ نالهلى محبتى بيلن پروانه نينگ جيم، اما وجودىنى يانديرووچى «اينده مس» محبتىنى قياسلماقده. تصور قيلينگ: شمع، اونينگ اطرافيده اېسه النكه گه قره ب تلپينه ياتگن ميتتى پروانه. او اوتگه شونده اخلاص، شدت بيلن اينتيله ديكه، آلاوگه قوشيليب يانيب كيتگونچه تينچيميدى. بيراق پروانه شونچه ليك عاشقلىگى، دردى نينگ زورليگىگه قره مى، آه و ناله چېكميدى، بلكه جيم - جيت اوتگه تامان تلپينه وېرهدى. اول اوت»، يعنى الهى عشق النكهسى فقط پروانهنى اېمس، شمع نينگ اوزىنى - ده، مومى و ياغى بيلن قوشيب قاوره دى، اېرئيب كويديره دى. اولوغ شاعر تمثاللر واسطه سیده عشق- نينگ بي انتها ذرات و جان ذاتلر، عاشق و معشوق برىنى قمره ب آلووچى قدرتىنى بيزگه توشونيرماقچى بولگن. شمع نينگ شعلهسى الهى عشق، مومى و ياغى - دنيا، انسان وجودى، پروانه - عاشق انسان تمثاللرى دير. پروانه - فنا تمثالى، يعنى يامان صفتلردن قوتوليش و يخشى صفتلرگه اېگه بوليش، حرص و هوسنى ترك ايتيش يولى. و فقير درويشلر نينگ، اهل الله نينگ طريقتى، خوش، شاهلر چى؟ اولرهم بو بخت گه مشرف بوله آله ديلرمى؟

شاه و اولوس غمي و جامی جمع، خوشا اولکيم،
 سينيق سفال ايله درد ايچکهي اؤز فراغی بيله.
 يوق، شاهلر فنا مرتبه سيگه ييتيشالميديلر، چونکي اولر دنيا غمي و
 اولوس تشويشي، شان-شهرت، عيش و اشارت بيلن بند - شاعرينگ غايه سي
 شو. افسانه گه کوره، عجم شاهلريدن جمشيد شونده ي جام اختراع قيليب-
 ديكه، اونينگ ايچيده گي شراب اصلا توگه مس و او عالمنی اؤزیده عکس
 ايتتيريب تورر اېکن. شونده ي قيليب، «جام جمع» - توگنمس بايليك و
 اشارت، شکوه و سلطنت رمزي. اونينگ صوفيانه تلقيني هم بار: «معرفت
 باده سي بيلن ليما-ليم عارف کؤنگلي» («مراعات العشاق»). لېکن نوايي
 مذکور بيتده بونی نظرده توتمه گن، بؤلُميش شاه و درويش احواليني
 چاغيشتيرمه گن بؤلردی. شاعر عنعنوي تصوفي اعتقادگه عمل قيليب عارف
 درويش نينگ فقير حياتيني پادشاه نينگ حشمتلي حياتيدن اوستون قويه دی، اما
 بونی قوروق تاكيد يۇلى بيلن اېمس، بلکه «نظري» «توشونتيريشگه ايتيله دی:
 «شاه فقرا تشويشي و اؤز نينگ شان و شهرتي، توگنمس دولتي، اشارتي بيلن
 آواره، او بو غمدن فارغ بؤلالميدی. دېمک، شونچه ليک دېدبه يوشکوهي بيلن
 آزاد، بختيار اېمس. حتی جهانني کؤرستووچي آلتين جام هم اونی غمدن
 آزاد قيلالميدی. شاه نينگ عکسي اؤله راق سينيق سفالده (جام جمع - سلطنت
 و حشم رمزي بؤلسه، سينيق سفال - کمبغلليک، کمترليک بېلگيسي) مَي
 قويقومي ني ايچه يانگن، يعني محبوب نينگ وصلی دېب عذاب چېکيه ياتگن
 درويش بختيار. «درد» - مَي قويقومي، قنات همده عيني وقتده نامرادلک،
 محبوب نينگ بي طاقت قيلووچي ياديني هم انگلته دی. خلص، نوايي الهي
 عشق نينگ خاصيتلري حقيده گيپريب کيليب، پروانه صفت درويش نينگ
 مملکت پادشاه سيدن اوستون تورووچي آزاد - ابرکين تورموشيني شرفاله يدي.

آلتينچي بيت:

خمار ارا تيلهديم ساقى و قدح، يوز شکر،
که اولکه مېن تيلهديم کېلدى اؤز اياغى بيله.

شاعر اؤزى نینگ سىنيق سفالده «دُرْد» ايچيب، محبوب يادیده سرمست قهرمانى - عشق پروانهسى حالتیدن روح لنيب کېتيب، اؤزىنى اوبيلن شريک، هم مسلک قىليب کؤرسته دى. اما ليرىک قهرمان- درويش يار يادیده سرخوش بؤلسه، شاعر هلى خمار، او اېندى ساقى و قدح طلب قيله پيتى. «خمار» هم مستليک نینگ اسارتى، اما او وقتىنچه ليک ساووش، سالک نینگ ايکيله نيشينى، بې قرار حالتىنى همده محبوب نینگ عزت پردهسى ايچيگه يشيرينيشى، دنيا پردهسى وحدت يوزىنى بېرکيتيشينى» انگلته دى. انه شوندهى حالتده شاعر تورلنگن كيفيتنى بير خيلليککه کېلتيريش، يعنى درويش حالتیگه ماسلش اوچون ساقى (پير مرشد) قۇلیدن قدح (معرفت) تيله يدى و الله اونگه تيله گىنىنى يېتکزگىنىنى - پير حضورىگه يېتگىدن شکرانه لر ايتهدى. طبعته دىگى «اياق» سؤزى ايکى معنالى: 1. آدم نینگ اعضاسى و 2. قدح. دېمک، سؤز اؤيىنى - تجنيس يسلگن: «کېلدى اؤز اياغى بيله - کېلدى اؤز قدحى بيله». تېرْ معنا، تازه افاده و تمثاللر بيلن آچيلگن. يېتېنچى بېت:

قوچرگه سرونهالى بيرى قدىنگدېک اېرمىس،
اگر کېتورسه انى باغبان قوچاغى بيله.

بو بېت نینگ ظاهري معناسى کؤرينيب توريدى. شاعر محبوب قامتىنى اېنگ چيرايلى درختگه اؤخشتماقده، يۇق، محبوبه قامتى سرودن هم چيرايلى، اخير سرونى قوچگنده يار قوچگنده يېن حلاوت توپيش ممکنى؟ باغبان سرولرنى قوچاقلب آليب کېلسه هم، لېکن بو يار قامتىنى قوچگنچه ليک اېمىس. اما بېت نینگ تصوفى، ظاهري معناسى هم بار. قد دېگنده صوفىلر پيرىننگ هيبتى، الهى ليک علامتى بار آدمى نظرده توتگنلر. شوندهى بؤلگچ،

بیت‌نینگ منه بونقه معناسی هم کبلیب چیقهدی: «گرچی باغبان باغده‌گی
چیرایلی سرو درختلرینی نمایش کارانه قوچیب کپلسده، لپکن اولرنینگ
بیرارته‌سی کامل انسان - پیرنینگ گؤزل، الهی هیکلیدی اېمس، اولرني
قوچیش پیرگه سیغینیشده‌ی لذت بېرالمیدی». علیشېر نوایی‌نینگ
اولوغوارلیگی شونده‌که، اونده ظاهري و باطني معنار، یعنی عشقی الهی و
عشقی مجازي افاده‌لری بیر-بیریگه خلّه‌خیت بېرمیدی، بلکه بیر-بیرینی
تؤلدیریب، قوتلب توره‌دی. باشقچه ایتگنده، عشق حقیقي تصویریدن عشقی
مجازي تصویريگه یا که عکسینچه حالتگه آسان اؤتيله‌دی، کتابخوان گاه بو
معنادن، گاه او معنادن، گاه هر ایکیسیدن ذوقلنه‌آله‌دی. اوشبو غزلده هم شونی
کوزه‌تیش قیین اېمس، اونده طریقت عقایدی، مقاومت باسقیچلریده‌گی سالک
حالتلری، عشق اضطرابی و عاشق عذابی، دردی اؤرتنه‌نیشلر تصویرلنه‌دی هم
شو بیلن برابر، معین انساني کپچینه‌لردن واقف بؤله‌سیز. واقعاً، عشق پروانه‌سی
سالک درویش هم انسان، اونینگ کپچینه‌لری حقیقي انسان کپچینه‌لر، فقط
اونده نیت اولوغراق، درد بی انتها، ایده آل غایت اوزاق ...

«عهد قیلدیم: عشق لفظین...»

نجم الدین کامل

علیشهر نوایي نینگ هر بیر غزلی اؤزیگه خاص یانداشیش، اؤزیگه خاص تحلیل و تفسیر اصولینی تقاضا اېتهدی، چونکه هر بیر غزل علیحده روحی حالت، علیحده بدیعی فکر و حس - توغولر رواجینی افادهلر کېلهدی، تصویر طرزی، صنعتلر منتظملیگی و متناسبلیگی هم شونگه موافق. مذکور غزله اېسه عشق وادیسیده مُشکلاتلرگه دوچ کېلگن عاشق نینگ بیر لحظه لیک حالتی، ایکیله نیشی، غیر نینگ سؤزیگه قولاق سالیب، گؤیا وقتینچه «عرض»، «استغنا» بیلن یاریدن یوز اؤگیشگه بېهوده اورینیشی تصویرلنهدی. عادتده استغنا (اؤزینی آزاد حسابلش، ناز قیلش، عرض) معشوق خصلتی بؤلشی کېره ک، عاشق اېسه نیازمند، همه وقت یارگه صادق آدم دیر. او شو خصلتی بیلن مشهور. بو پېرده عنعنه گه خلاف روشده ایش توتیلهدی میکن؟ یوق، اوندهی اېمس. نوایي لیریک قهرمانی نینگ آزرده لیگینی معشوق نازی سینگری توشونمسلیگیمیز کېره ک. بو «استغنا» - عشق دن تویه - تضرع عهدی» ضمیریده عاشق کؤنگلی نینگ هر قندهی عذابلرگه برداش بېریشی، درد و بالارگه تیار توریشی معناسی یاته دی. عاشق عشق قیناقلریدن قوتولیشگه چاره ایزلهدی، اما قؤلله گن تدبیرلری بېهوده بؤلپ چیقهدی. چونکی او بو دامگه ابدالابد گرفتار، عشقنی تیلگه آلمیمن، دیدی، لېکن او تیلگه کېله وېره دی، سیرینی اېلگه بیلدیرگیسی کېلمیدی، اما دردی آشکار بؤلله وېره دی. زېرا، عاشق نینگ اینان-اختیاری اؤزیده اېمس. آدمده شوندهی حالتلر بؤلهدیکه،

آهن رويادىك تارتيب تورگن نرسه دن هم بهزار بولسنگ، جان نينگ قيناغسيز
 يشش ممكن اېمسليگىنى، قوتوليشگه ايتيلىب، قوتولالمسليگىنگى انگلب
 بدتر اضطراب چېكه سن. نوايي عىنى شو روجي حالتنى قلم گه آلگن، يعنى
 تيلده توبه قىلىپ، انكار اېتىپ، اصلیده کؤنگيل قؤريده بونینگ عكسینی
 تصدیقلاش، اؤزىگه خاص شعري صنعت بو. بير نېچه يیتده کؤرينه ديگن، بعضاً
 بوتون غزل بؤيلب ياييله ديگن اوشبو اصول نينگ کلاسيك شعر شناسليکده نامى
 يۇق. واقعاً، نوايي کبى اولوغ شاعرلر نينگ طرفه صنعتلرى، اسلوبى اختراعلريگه
 نام تاپيش، اولرنى تدقيق اېتيش آسان ايش اېمس. نوايي خودى سان - سناقسيز
 اصول - يۇللرنى ياد بيله ديگن، هر گل ينگى، حيرتلىرى يوريشلرنى اؤيلب
 تاپيب، غلبه گه اېريشه ديگن شهامتچى مثال ايش توتهدى. سؤز نينگ بيتمس -
 توگنمس امكانيتلرى، متأثير اېتووچى افاده وي قدرتينى نمايش اېتهدى. سؤزدن
 معجزه يره تيش، کلاسيکلر نينگ اؤز تىلى بيلن ايتگنده، سؤز نينگ دادينى
 بېريش - پيغمبر صنعتکارلرگه نصيب بؤلگن بخت. رمل مثنى محذوف بحريده
 يازيلگن اوشبو غزل نينگ اولگى بېش بيتى انه شو توبه - تضرع مضمونیده، يعنى
 انكار - تصديق اصولیده يازيلگن، شو جهتي بيلن بو بيتلر اؤز ارا باغلەنيپ
 كېلهدى. قالگن اوچ بيت غزل نينگ عمومي مضمونى بيلن بې واسطه اېمس،
 بلکه با واسطه باغلەنهدى. شو سببلى غزلنى پراکنده دپه آلماي ميز. تۇغريسینی
 ايتگنده، مېن «پراکنده» اصطلاحینی شعرگه نسبتاً قۇللشگه قرشيمن. چونکه
 پراکنده ليک بديعي اثرگه خاص خصوصيت اېمس، اوبوتونلى باغلەنمەگن بيتلر
 ييغينديسينى بيلديردهدى. اولوغ شاعرلرده، جمله دن، نوايیده بوندهى شعر يۇق.
 بيتلر، يوزه کى قره گنده، مضمون باغلەنمەگن، تورلى موضوعده بؤليپ توبولسه -
 ده، باطنا اولر اؤز ارا علاقه دار. شونینگ اوچون بوندهى غزللر تحليلیده بې واسطه
 باغلينش (مثلت) و با واسطه باغلينش دېگن توشونچه لردن فايده لنيشنى معقول
 دېپ بيله من. شوندهى قىليب، مذکور غزل حسب حال، يعنى عاشق

كېچينمه لرېنى افاده له يديگن اثر بۇليب، بېتلىرى قويمده گيچه شرحله نيشى ممكن. بيرينچى ييت:

عهد قيلدېم: عشق لفظين تيلگه مذكور اېتمه يين،
تيل نې كيم، خامه م تى له يدين داغى مستور اېتمه يين.

«مذكور» - ذكر اېتېش، تيلگه آليش، «خامه» - قلم، «مذكور» - يازېش، رقم اېتېش. قالگن سۇزلر توشونرلى. اما، بو بېت نينگ، قالدېرسه، بوتون غزل نينگ اۋزەك - كليت سۇزى عشق دير. عشق نيمه؟ آدملىر آره سيدة گى عليحده ميل، سېوگى، محبت، دېب جواب بېرهميز دفعتاً و اكثر عيال بيلن اېرك نينگ اۋز ارا مناسبتلىرى، بير- بيرگه ايتتيليشىنى كۈز آلديميزگه كېلتيرهميز. البته، عيال و اېركك آره سيدة گى مناسبت عايله اساسىگه قوريلسه يامان بۇلميدى، بو حيات قانونىگه موافق، چونكه حيات نينگ اۋزى هم محبتدن يره لگن. لېكن عشقنى كېنگراق معناده، كيهانى اندازە آليب قرهسك چى! صوفى عارفلىر توشونه ديگن معنارگه دقت قيلسك چى؟ اخير، نوايي عشق نينگ انه شو معنارلىگه كۇپراق اعتبار بېرگن كو. صوفىلىر تلقينىگه كۈره، عشق - دۇستلىك تويعوسى نينگ عالي درجه گه كۈتريليشى: دۇست آرقه لى معرفتى، اللهنى سېويش. واقعاً، «دۇست» توشونچه سى نينگ اۋزى هم كۇپ معنالى، «دۇست» دېگنده اولر يوكسك ذكاوت، قليبده اېزگوليك نورى پارلې تورگن انسان و مطلق اللهنى انگله تر. انه شونده دۇست، يعنى يار عشقىگه گرفتار بۇلگن آدملىر بير- بيرلىرىسىز تورالميدىلر، اگرچى بو باغلىنىش يوز كلفت و رنج كېلتيرسه- ده. شونينگ اوچون عشق سۇزى رنج، درد سۇزلرى بيلن معناداش بۇليب قالگن. بو سۇز نينگ اصل اېتيمالوگيك معناسى هم شونگه اشاره اېته دى: او عربچه «عشقه» (زېپچك) سۇزىدن كېلىب چىققن. زېپچك، بيله ميزكه، اۋت- اۋنلر، درختلرگه اۋرەليب آليب، اولر نينگ شيره سىنى سۇريب قورېته ديگن گياه. «عشق هم اوجگه كۈتريلگنده به مثال زېپچكدى آدمنى

بې درمان قيله دي، سېزېش قابليتيني سوسيتيرېب، يېب-ايچيشدن محروم اېته دي، عشقه چلېنگ كېشېگه اۋزگه لرېنگ گپ - سۈزي ملال كېله دي، او دۈستدن باشقه گه قرهميدي»، دېدى «اصطلاحات عرفا» لغتي نېنگ مؤلفى سيد جفر سجادي (289-6). او ينه دوام اېتتيره دي: دېدىلر كه، عشق شونده ي بير اۋتكه، عاشقنى گېنه اېمس، معشوقنى هم يانديره دي، عشق بلا درياسى والهي جنون دير و دل نېنگ معشوق سري قيام اېتيشى دير». عشق آلدیده دېنگيزلر - تامچى، تاغلر - ذره. او دېنگيزنى جۈش و خرۈش گه كېلتيرېب، تاغنى تلقان قيله آله دي. «اې عشق، بلایى جان اېرورسن، هم جانيمه درمان اېرورسن»، دېدى عليشېر نوايي «ليلى و مجنون» ده. طريقت بۈيىچه عشق مقاماتندن كېين كېله ديگن حال مرتبه لريدن بيرى. بو مرتبه ده سالكه الهى جمال كۈرينه باش له يدى، اونېنگ بې طاقتليگى، قلب حرارتى زۈره يه دي. بو مرتبه گه اېرېشيش اوچون نې-نې روحي سيناو، ترقيات منزللرينى باسيب، پاكلېب اۋتېش كېره ك. بو عذابلرگه برداش بېره آلمه گنلر يريم يۈلده قالدېلر. دېمك، الهى جمالگه يېتېشيش اوچون صبر، برچه عذابلرگه بۈى سۈنېش اراده سى ضرور، بۈلمېش، قيناقلرگه چيده ي آلمى، نوايي نېنگ ليرېك قهرمانى كېى: «اېندى عشق سۈزىنى تېلگه آلمسليككه عهد قيله دي»، دېيشى هېچ گپ اېمس. گرفتارليك گردابى اېچيده گى حسرت بو، اما او يالغان «عهد». اصلیده عاشق بدتر بو بحر عظيم گه شۈنغېماقچى، زېرا عاشق نېنگ زنجيرى هم، قناتى هم عشق، اونى بود اېته ديگن هم نابود قيله ديگن هم قوتولېب بۈلمس شو بو يو ك جاذبه. شاعر ايگېنچى و اوچېنچى بېتلرده «عهدى» مستحكم له يدى؛ چنانچه، ايگېنچى بېت:

برچه اېلگه فتنه بۈلغان كۈزگه مفتون بۈلمه يين،
هر كېشى نظاره ايلر يوزنى منظور اېتمه يين.

يعنى: «برچه نى فتنه - فريب بيلن الده گن كوزگه مفتون بولمسليككه (الدمسليككه)، برچه قره يديگن يوزگه قره مسليككه عهد قيلديم». برچه نى فتنه بيلن اوزيگه مفتون اېته ديگن كوز دنيا بوليشى هم، دنيا نفاستى بيلن باققن مطلق روح چشمه سى بوليشى هم، يوز- كوزيدن نور ياغليب تورگن كامل انسان بوليشى هم ممكن. هر حالده معشوق كوزى فتنه كار، الدمچى اېكنليگى انيق، او برچه نى آشفته اېته دى. عشق اصليده انه شو مفتون كار يوز و كوزگه قره شدن باشلنگن، اوشه كوزلر كه، بې چاره عاشقنى بير لحظه تينچ قويميدى. خوش، اگر يوز و كوز الهي صفت - تجليات بېلگيسى بولسه، نېگه او مفتون كار، الدمچى؟ گپ شونده كه، صوفيلر نزديده معشوق كوزى بصيرت درجه سى، يعنى قلب كوزى نينگ اوتكيريلىگى و هم عيني وقتده او عاشقنى امتحان اېتووچى، سيناودن اوتكزووچى كوچ. الهي جمال تورلى كورينيشده جلاله نيب، قلبگه يول ايزلەيدى. جلا، موج، تاولنیش - سحر و جادو، مفتون كارليك اېمسمى؟ كوز، شوبيلن بيرگه، غيب نينگ منبعى، سر و اسرار چشمه سى. يوز اېسه - الهيات جمالى نينگ تمثالى و كامل انسان چهره سى. نوايي دورى كيشيلرنينگ و بويوك شاعرنينگ شخصي توشونچه سى انه شونده دى. هم عالم نفاستى، هم انسان قلبى گوزله ليگى همده برچه گوزهللرنينگ گوزله لى، برچه روشنليكلر منبعى دېب حسابلنگن الله نى بير عباره، بير تشبيه بيلن افاده لش، اونى ليريىك كېچينمه آرقه لى يانيب كويلش. بولرنينگ همه سى يخشيليك و اېزگوليككه عاشقلىكنى تعريفلش و آخر- عاقبت انسان معنوياتىنى يوكسلىتريشگه خدمت اېتيش ايسته گيدن توغيلنگن. عاقل و عادل انسان نينگ يوره گى الله فضيلتى بيلن توليق و بو اونينگ اعمالى، فطرتيده نمايان بوله دى، باشقه لر شوق قلب نينگ فيضىنى ادراك اېتيب، اويدن بهره آليب، الله گه يقينله شه ديلر. شونينگ اوچون بونده دى فيضلى آدملىر اعتبارنى تارته دى، همه اولرگه قره ب اينتيله دى، اولرنينگ خاكى پاينى كوزيگه سورتە دى. شو اوچون بو الهي يوز و «فتنه كار» كوزلردن بېكينيش قين، اولردن بېكينيش

اللهدن يوز او گيريش بيلن برابر! يخشيسي، عشق آلاويده يانيش نصيب اېتسين،
جادو کوزلردن جدا قيلمه سين.

اوچينچى بيت:

عشق کفرى بيرله تقوا خانقاسين بوزمه يين،
بت خياله يدين کونگيل ديريني مامور اېتمه يين.

عشق - کفر، عاشق بوليش - کافرليک. و کيمنينگ فکرى؟ البته،
متعصب ديندارلر، عشق و عاشقليک نينگ حقيقي معناسيني توشونيب يېتمه گن
کيشيلرنينگ فکرى، اولر حياتنى، الهي محبتنى کويله گن شاعرلرنى شونده ي
تمغالر بيلن عييلماقچى بولگنلر. لېکن، قيزيغى شو بيرده که، تصوف نينگ
وحدت الوجود فلسفه سيني چوقور ادراک اېتگن شيخ-عارفلر، اينقسه عطار،
رومى، حافظ، جامي، نوايي، مشرب کبى شاعرلر بونى او زلرى هم تن الگنلر.
چونکه صورت پرست، مثال نينگ ماهيتيگه يېتمه گن جاهل روحاني تلقينده گى
کافرليک بيلن صوفى شاعر نظرده توتگن کافرليک باشقه - باشقه نرسه لدرير.
روحانيلر اسلامنى تن آلمه گن، بتگه سيغينگن آدم لرنى کافر دېسه لر، صوفيلر
کثرت عالم نينگ ظلمى، دنيا طلبى، وحدت دن جداليکنى «کفر دېب
او قتي رگنلر» (مرعات العشاق). عشق نينگ کافرى بوليش - صوفى نرديده
حقيقي ايمانگه اېگه بوليش، نېچون کيم، فرقلر، کوپليکلر عالم آرقه لى،
ياييقليک پرده سيني کوتريش دنيانى ترک اېتيش آرقه لى وحدتگه يېتيله دى.
دين دار روحاني اللهنى سېويشنى اېمس، اونگه سجده قيليش، طاعت-عبادت
بيلن جتنى بوليشنى ترغيب اېته دى، صوفى بولسه الله دن باشقه سيني
تنياليميدى، رسم-رسوملر، عادت-مراسملرنى انکار اېته دى، الله جمالى عکس
اېتگن برچه موجوداتنى، بتنى هم، نصرانى قيزنى هم سېويش ممکن، دېب
تعليم بيرده دى. شيخ سنعانى اېسلنگ (نوايي نينگ «لسان الطير» اثرى
قهرمانى). او رومليک قيزگه عاشق بوليب، اسلام دن وازکېچيب، نصرانى

دينىگه كيره دى، عشق يولیده نيمه كه يوز بېرسه - بريگه چيديدى و عاقبتده الهى محبتگه اېريشه دى. شيخ سنعان سرگذشتيگه دقت قيلينسه، وحدت مې - دن سرخوش صوفيلر اېمس، بلکه تقوا دار زاهد و ساخته شيخلر كافر بوليب چيقه دى. چونكه «كافر - صفات اسما□ و افعال درجه سيدن اؤتمه گن آدم» («مراعات العشاق»)- نوايي «عشق كافرى» عباره سيني «بت» و «دير» سؤزلى بيلن يانمه يان قولله گن. سببى شوكه، «بت - اساسى مطلب، مقصد، يعنى معشوق تمثالى»، دير اېسه - بتخانه، آتش پرستلر عبادت- گاهى بوليب، تصوف اصطلاحيده عارفلر مجلسى و ذاتى احد حضورى دير. كؤنگيل ديرينى بت خيالى بيلن بېزه شليك صحبتيني قوموش دېمك. شونده قليب، بيت نينگ مضمونى بونده ي: «عشق نينگ بېخودليكلرى، پرهيز سيزليگى بيلن تقوا- تينيش، يعنى زاهد خانقاسيني بوزمسليك، معشوقه گه سيغينيش، اونينگ يادیده اوتيش فكرى بيلن كؤنگيل اوينى آباد اېتمسليكه عهد قيلديم»، يعنى پير صحبتيدن دليمنى اوزه تشگه سؤز بېرديم. تورتينچى بيت:

هر كېچه بېر لب مې وصله يدين اېتمه ي جاننى مست،
هر كون اونينگ هجریده كؤنگليمنى مخمور اېتمه يين.

سؤزلى هم تضاد و هم تناسب صنعتلرينى حاصل قليب، اولگى بيتلرده افاده لنگن عاشقلىك شرطلرينى انكار اېتيش بيلن دوام اېتيري لنگن. صوفيانه تلقينگه رويه اېته ديگن بولسك، «لب - معنويات عالميدن ملكلر واسطه سیده انبيا و عارفلرگه نازل بوليب، ذوق و الهام پيتيده اولر كؤنگليده تيليگه كؤچه ديگن كلام» («مراعات العشاق»)، مې - الهى تجليات، مخمور - شو وحدت مې دن بېخودليك. بيت نينگ مضمونى: «هر كېچه بېر شيرينلب، يعنى عارف كؤنگليده پيدا بولگن الهى كلامنى اېشيتيش لذتيدن جانيمنى مست قيلمه ييب و هر كوى شو كلامدن اجره ليب، كؤنگليمنى خمارلى (بو

سۆز قۇمۇسش، ساغينيش معناسيده ايشله تيلگن) قيلمه يين، دېب قرار اېتديم. »
ياکه منه بونده ی شرحلش هم ممکن: «هر کچه پير عارف نينگ معنويات
عالميدن وحى توشگن کلامى لذتيدن جاننى خوشنود ايتيش و هر کون اوشه
معرفت کلامينى قۇمۇسب، خمار بۇليشدن تينه يين دېديم». نوايي بو بيتده.
کچه و کوندوزنى قياسلگنده ياروغليک و ظلماتى اېمس، بلکه عکسينچه،
کچهسى بۇله ديگن پير و مرید آره سیده گى خلوت صحبتلرنى، کوندوزى و
اولر نينگ اؤز ارا اجره لیب کپتیشلرينى نظرده توتگن. دېمک، عاشق اوچون
بونده ی کوندوزلردن کۆره، پير و صلى منور اېتگن تون افضل. شو طریقه، تۆرتنه
بيتده عاشق نينگ اؤز مسله سيدن قيتيشده گى «عهد» لرى بيان اېتیلیب،
شعر نينگ آهنگى، متن قبتیده گى معنالر اېسه، برچه «عهد» لر يالغان اېکينى،
انکارلر نينگ ضميریده تصديق يشيرينگينى بيلديریب توره دى. عاشق نينگ
انه شو کنایه لى حالتينى انگله تيش اوچون شاعر بېشينچى بيتده آهسته «منطقى
اوتيش» اصولينى قۇلله يدى، غزل مضمونيه گه اؤزگريش کيريتيله دى. منه
اوشه بيت:

گر چيده ی آلمى کؤنگول بېرسم بيراوگه ناگهان،
بارى اېل ايچره چيده ی آلگونچه مشهور اېتمه يين.

عاشق ليک نينگ طلبلريدن واز کچيشده «عهد» قيلگن ليریک
قهرمان اېندى اؤزى نينگ بونگه چيده ی آلمسليگينى انگله يدى، اېندى او بېر
گۆزله گه، مکرّم دؤستى عزيزگه کؤنگيل بېريشى مقرر. لېکن اېندى او عشقيني
پنهان توتيشگه «عهد» قيله دى. اما بو ايش امکاندن خارج، چونکه عاشق ليک
آشکارا بۇلمى علاجى يۇق - دردننى يشيرسنگ، ايسيتمه سى آشکاره قيله دى .
شونده ی اېکن، عشق و مینى (وحدانيت نورينى) ترک اېتيب بۇلميدى.

عشق و مى انجامى چون حقير اؤلدى، قۇى، اې شيخ کيم،

اۋزنى بواقبالدين کوچ بىرله محجور اېتمهين.

انجام - توگلنلنیش، عاقبت دېمک، محجور - ايرليقدە قالگن آدم. بېت نينگ نثري مضمونى اېسه بوندهى: «عشق و مى، يعنى الهى نعمتگه ايتيليشنى ييغىشتيريب قۇيش، ترک اېتیش نينگ عاقبتى هجر-ايرليق دير. قۇى، اي شېخ کيم، اۋزىمنى بو سعادت - عاشقلىک و باده پرستلىک سعادتيند کۈچ بيلن اجره تمهين. «منه اېندى همەسى روشن بۇلدى: عليشېر نوايي تقوا دار شېخ گېگه کيريب، عاشقلىکنى ترک اېتماقچى بۇلگن آدم- نينگ احوالينى کۈرستماقچى اېکن. شېخ عشقنى کفر اېتیب، بېهوده، معناسيز نرسه دېب توشونتيرگن، اونى تيلگه آلمسلىککه، فتنه چى کۈزلرگه قره مسلىککه چقىرگن. اما عاشق آخرى بيلديکه، عشقودن - الهى فيضدن اجره ليش عذابى عشق عذابيدن کۈره هم زۇر راق، يۇق- يۇق، بوگينه اېمس، عاشقلىک عذابى حضور-حلاوتگه اېلتووچى، روحى کمالات سري ييتکلاوچى تازهلنیش، خلاص بۇلش عذابى. شونينگ اوچون بو عذاب - سعادت. خلص، ليرىک قهرمان غزل نينگ آلتينچى بېتيگه کېليب، اۋز بيان نامه سى «عهدى» دن بوتونلى قيتهدى، اونينگ آلدین ايتگن گېلرى اۋز - اۋزىنى سينش، ياخود اله قندهى کنايه لى اصولده عشق آلاوى نينگ شهرتينى مبالغه لى قىليب افاده لشدەى تاثيرات قالدیره دى. انکار ضميرده گى تصديق ظاهري تصديققه ايله نيپ، عاشق نينگ اۋز امکان و اعتقادیده ثابت اېکنلىگى معلوم بۇلده دى. منه شوندن کېين نوايي قويمده گى عمومى کانتېکسگه «يايشميدىگن» ييتينچى بېتنى کېلتيره دى:

ظلم ايله اېل جانىگه اۋت ياقمه، اي کيم شاهسېن.
گر دېسنگ دۈزخ اۋتيگه جاننى مېرور اېتمهين.

عاشقانه و عارفانه غزلرده، کۈپراق مقطع دن آلدینگى بېتده بيرار اۋگيت - نصيحت قىلش کم اوچره يديگن حادثه اېمس. بوندهى حالنى

حافظ و سعدی، جامي و نوايیده تېز-تېز اوچرتهميز. دؤزخ آلاويگه جانيم کوميهسين دېسنگ، اي شاه، ظلم بيلن خلق جانیکه اؤت ياقمه». بونينگ آلاينگی بيتلرگه علاقه دارليک جايی بارمی؟ بي واسطه اېمس، اما باواسطه بار. عشقسيزليک، الله دن بي خبرليک نينگ اؤزی ظلم، دېمک، بوندهی آدم پادشا بؤلسه - اېل حاليگه وای، چونکه عشقی یوق آدم بي رحم، بي شفقت بؤله دی. الله عشقی، عموماً کؤنگيل نينگ محبتگه ماييلليگی آدمنی عدالت و انصافگه آشنا اېته دی. نوايي نينگ بو قيسستيرمه بيتی شوندن دلالت بېره دیکه، او ليریک کېچينملر تصويری ائناسيده هم شاهنی عدالتگه چقيريش، ظالملرنی جزالش، خلقنی اولردن خلاص اېتیش غايه سینی اؤتکزيشنی لازم تاپگن و بونی ضرور دېب حسابله گن. عشق، الله، عدالت توشونچه لری نوايي اوچون بير-بيری بيلن زيچ علاقه دار. اونينگ کته-کيچيک برچه اثرليگه بو غايه سيغديريگلگن. غزل نينگ مقطعی هم يېتينيچی بيت کبی عمومي مضمونگه توغريدن-توغری باغلنمیدی، شونينگدېک، او يېتينيچی بيت نينگ اؤزيگه هم اونچه ليک يقين اېمس.

گرچی معذور اولدی مامور، اي نوايي اؤزنی مېن دؤست مامور ايله گن خدمتده معذور اېتمه يين.

مامور سؤزی نينگ بير معناسی امر-فرمان، ايکينيچی معناسی آباد، فراوانليک. معذور - عذرلی، کېچيريگلگن. وایکی سؤز يیتنده تجنیس و تناسب صنعتینی يره تيشگه خدمت قيلگن. یعنی: «گرچی مامور - معذور (پادشا امری واجب بؤلگنیدی دؤست خواهشی هم واجب) دېگن مقالگه اساساً، اي نوايي، مېن اؤزیمنی دؤست امر ايله گن خدمتدن چېتگه تارتمه يين». ياکه: «عذرلريم کؤپه ييب کېتدی، اي نوايي، دؤست امر ايله گن خدمتدن اؤزیمنی مامور توتمه يين» و ينه: «گرچی عذر خواهليک کؤپه ييب کېتگن بؤلسه هم، اي نوايي، مېن دؤست آباد ايله گن مجلس خدمتيدن بؤيین تاولمه يين». «بو اوچ

ايضا حيميزده هم نوايي بيتي نينگ معناليدين قيسي دير تاماني عكس ايتدي، بىراق، نظريمدە، ايگينچى كورينيش حقيقتگه خيلى يقين، چونكه او غزل- نينگ عمومي مضمونيني يگونلى آلهدى .مقطع دن باشلب دوام ايتگن «عهد»لرينى شاعر عذرخواهليک دېپ ايتهدى، يعنى عذريم جوده كؤپه ييب كېتدى، كېل، گپنى قيسقه قيليب، دؤست امر ايتگن خدمتنى عذر ايتمسدن بجره يين، دپيدى او. عاشق اوچون دؤست نينگ خدمتيدن شرفلى ايش يوق، او دايم بونگه تيار توريشى كېره ك.

«ساقيا، تلخ اۋلدى عيشيم هجر بي دادى بيله»

نجم الدين كامل

افيتدن، بو عليشېرنوايي نينگ اۋز حياتى بيلن باغليک واقعهلرنى
عكس اېتتيروۋچى غزلردن بىرى. چونكه اونده يقين كيشيسيدن اجرهليب،
شادليگى غمگه مبدل بولگن، قتيق قيغو چېككن آدم نينگ حسرت-
اۋ كينچلرى، بي وفا و بي بقا دنيا، اونينگ ناتتى ايشلريدن ناراضى قلب نينگ
نداسى افادهلنگن. كلاسيك شاعرلر اۋز اندوهلرى، شخصى كېچينمهلرني هم
عننوي اۋبرزلرده، عمومي طرزده بيان قىلىشنى معقول كۈرگنلر، لېكن، شوندهى
بۇلىشىگه قره مى، اوشبو شعرده عننوي افاده-استعارلر ضميرده صميمي
انساني درد، ماتمزه يوره ك نينگ فغان-حسرتى، ناخوش كىيىتىنى حس
اېتمىز. بيراق، غزل گرچى اندوهلى آهنگده باشلەنيب، اونده نوايي نينگ
اۋرتەنیش - يانىش لر غلغلەسى اوج پرده سیده كۈكده اۋرلگن بۇلسە-ده، اثر
مقطعيگه كېلىب عمومي اميدوارليک، الهي عشقه دخلدارليک تويغوسى
قلبگه سينگەدى.

شاعر غزلى جۇداليك درديدن بي طاقت دل نينگ غليانىنى تصويرلش

بيلن باشلەيدى:

ساقيا، تلخ اۋلدى عيشيم هجر بېدادى بيله،
توت اچىغ مى كيم، ايچى ميرزا چوچوك يادى بيله.

اگر «ميرزا چوچوك يادى» دېگن معلومات بؤلمه گنيد، بيتنى عادتده گى عاشقانه مضمونلى شعرلر قطاريدە تحليل قىلگن بؤلردىك، يعنى عاشق نينگ هجرانده گى اضطرابلرى صفتيده تلقين ايتردىك. البته، بو بيرده هم ايرىلىق حقيده گپ باره دى، اما بو باشقه خيلده گى ايرىلىق. شاعر صوفيانه عشقى الهى ياخود سهوگيليسيدن اجره لگن آدم كېچينمه سىنى اېمس، بلكه مهر قوئىگن، عزيز توتگن آدمىنى يوقاتگن كىشى نينگ حالتىنى قلم گه آله دى. خوش، ميرزا دېب نوايي كىمنى نظردە توتگن؟ يا او ميرزا چوچوك لقبلى آدم ميكن؟ «بدائع البدايه» و «غرايب الصغر» ديوانلرى نينگ 1988 يىلگى نشر يده حقيقتدن هم بو ميرزا چوچوك طرز يده يازىلىب، ناملر كؤرستكيچيده تاريخى شخصلر قطاريدە ذكر ايتىلگن. لېكن بو آدم كيم؟ او قيسى طايغه دن، نيمه بيلن شغللنگن، نوايىگه قنده ي علاقه سى بارلىگى حقيده هېچ قنده ي معلومات كېلتيريلمه گن. شاعر حياتىگه عايد تدقيقاتلرده هم بونده ي معلومات يوق، اونىنگ باشقه اثرلريده اېسه بو نامنى اوچره تمه دىك. فكر يمىزچه، بو بيتده نوايي ميرزا چوچوك لقبلى آدمى اېمس، ميرزا اسملى شخصنى نظردە توتىب، اونىنگ بې وقت وفاتيدن غايت قيغوره ياتگىنىنى اظهار اېتگن. يعنى «ميرزا چوچوك يادى بيلن» «دېب اېمس، بلكه «ميرزا نينگ چوچوك يادى بيلن» طرز يده او قىشيمىز كېره ك. طبيعت ده گى «تلخ» (اچيق) و «چوچوك» سؤزلرى نينگ بير-بيرىگه ضد قوئىلىشى هم شونگه اشاره. ميرزا نينگ شيرىن يادى بيلن اچيق مى ايچى. بو آدم سمرقنده ي شه گن و نوايي نينگ مهر و محبتىنى قازانگن، ياشلىگيده وفات اېتگن استعدادلى شاعر ميرزا بېك بولىشى هم، جوان مرگ مومن ميرزا بولىشى هم ممكن. اما غزل «بدائع البدايه» و «غرايب الصغر» دېوانلريگه كىر تىلگنيدن، او سمرقندلىك ميرزا بېك وفاتى خاطره سىگه بغشلنگن، دېگن تخمىنيمىز تۇغر يراق بۇلىب چيقه دى. اېندى بيت نينگ مضمونىنى كېلتيره مىز: «اې ساقى، ايرىلىق نينگ ظلميدن حياتيم مى، يعنى تورموشيم اچيق بۇلدى، سېن هم مېنگه اچيق مى توت،

تاکه میرزانینگ شیرین یادی بیلن ایچه یین». مَی بو بیرده عادی شراب هم،
روحي سرخوشلیک تمثالی الهی معرفت نوری هم اېمس. بو انساني کیفیت-
نینگ، روحي اضطرابلر نینگ بیغمه افاده سی - غم و حسرت رمزی. شونده ی
قیلیب، مَی فقط شادلیک و سرور، دلخوش لیک افاده سیگینه اېمس،
ماتمزه دلیک، اندوه نینگ هم افاده سی دیر. فرق شونده که، عیش نینگ تلخ»
اؤلشین ی افاده لالوچی مَی «اچیق مَی» دیر. ایکنچ ی بیت:

سپقاریب جام سپهر، اقداحین ایله ی ریز - ریز،
نېچه چېککیمن زبونلیغ چرخ بېدادی بيله.

«سپهر» - آسمان، فلک؛ «اقداح» - قدح. شاعر بو سؤزلر
واسطه سیده عجایب استعاره لی تصویر یره تگن: آسمان جامیده مَی ایچیب،
اونینگ قدح لرینی میده - میده قیلیب تشلیم، دپدی او. قدیم گیلر نینگ
تصویرده آسمان بیت ی قوت دن عبارت. نوايي انه شو قوت لر نینگ هر بیرینی بیر
قدح دېب آلده ی و شورش و آشوبیم شونچه لیک زوره کی، آسمان جامینی
سپنقاریب، قبتلری - قدح لرینی چیل-چیل قیلیب سیندیریب تشلیم،
دې □ دی او. چونکه چرخ فلک - آسمان نینگ ظلمی حدیدن آشگن،
قچانگچه اوندن الم، خوارلیک چېکیش ممکن؟ «هجر بېدادی» نی شاعر
«چرخ بېدادی» بیلن باغ لهدی، زېرا دؤستنی دؤستدن جدا اېتگن، بیر دم
شادلیکنی روا کؤرمید یگن غدار دشمن شو زبون (پست) و ستمگر چرخ-ده!
بو اؤرینده شونده ی سوال توغیله دیک ی، نوايي نینگ فلک که قرشی باش
کؤتریشی، عصیان ی اونینگ تصوفی اعتقاد یگه ضد اېمسی؟ اخیر آسمان و
فلکنی هم الله یره تگن-کو. بونی انگلش اوچون «تقدیر» اصطلاح ی نینگ
معناسینی بیلیمیز لازم. تقدیر یاکه تقدیر ازلی - بو کیشی حیاتی، فعالیت ی -
نینگ خدا تامانیدن آلدیندن بېلگیله نیشی دېمک. بو توشونچه تصوفده کهن گراق
معناده تلقین قیلینه دی: مطلق روح تامانیدن اجره لگن مادّی دنیا اؤزی مستقل

حرکت قيله باشلهیدی، آدم فرزندی انه شو مادی دنیادن جبر کؤره دی،
مطلقیت نینگ اؤزیدن اېمس. دېمک، نوايي آسمانگه قرشی غضب کار
نازاضیلیک اظهار اېتگن ده، تنگریگه قرشی اېمس، بلکه همه وقت انسانی
عذاب گردابلریده توتهدیگن، اؤز مرادی بۇيیچه یششگه امکان بېرمیدیگن چرخ
فلککه قرشی چیققن بۇله دی.

زهد کؤنگلوم کؤزگوسین قيلمیش مقدر، ای حریف،
سیندی—رور مېن توبه پیری ایتیق ارشادی بيله.

«زهد» - پرهیز، تینیش عزلت. «حریف» - صحبتداش، دؤست.
«ارشاد» - تۇغری یۇل کؤرستیش، هدايت. «مقدر» - غبارلی، قاره،
غمگین. بیت نینگ معناسی تورور: «زهد، یعنی زاهدانه توبه-تضرع کؤنگلیم-
نینگ کؤزگوسینی غبارلیک قیلیدی، ای دؤست، بوندی توبه نی عشق پیری-
نینگ رهنمالیگیده سیندیریب تشلیمن.» شاعر قوروق، ساخته زاهدلیک بیلن
الهی عشق می دن بهره مندلیکنی قرمه - قرشی قۇیه دی، چونکه زاهدلر فقط
توبه بیلن چېگره لئر، الهیاتنی درک اېتیش نینگ عارفانه لذتیدن بی خبر اېدیلر.
حقیقی صوفی نینگ کؤنگیل کؤزگوسی الهیات می دن توبه قیلش عکسینچه
کؤنگیلنی خیره لشتیره دی، توبه تصوفده هم بار، اما اونده بو توشونچه طریقت
یۇلیگه کیریش نینگ بیرینچی باسقیچی، حرام-حلالدن تینیشنی انگلته دی.
زاهد توبه سی، شونده ی قیلیب، ترققی تاپمه گن، نمایش کارانه توبه دیر. آسمان
قدح لرینی «سیندیریش» بیلن زهد توبه سینی سیندیریش «آره سیده علاقه
بارمی؟ اگر زاهدلیک بیلن آسمان، یعنی دنیا و دنیا پرستلیکنی علاقه دار دېب
حسابله شی، اونده آسمان قدحینی سیندیریش بیلن زهد توبه سینی سیندیریش
هم علاقه دار بۇلیب چیقهدی.

بی وفالیک گر بو دورکیم قیلدی اول شوخ، ای کؤنگول،

صرفه قىلمس آشنالىك آدم اولادى بىله.

بو بىت نىنگ معناسى «صرفه» سۆزى نىنگ («غرايب الصغر» دېوانى نىنگ 1959 يىلگى و «بدايع البدايه» نىنگ 1988 يىلگى نشرىده مذكور سۆز شو كۆرىنىشده چاپ ايتىلگن) معناسىنى انگلش آرقلى بىلب آلىنهدى. عىشپر نوابي اثرلىرى نىنگ اىضاحلى لغتده «صرفه» - جبر، ظلم، جفا دېب توشونتىرىلگن و اوشبو بىت مثال قىلب كېلتىرىلگن. «فرهنگ زبان تاجىك» لغتده مذكور سۆز يوق، بلكه «صرف» سۆزى بار كىم، اونىنگ معناسى خالص، صاف، فقط، هېچ دىر. «غياث اللغات» ده هم صرف (صرفه سۆزى يوق) سۆزى شوخىلده اىضاحلنگن. ظلم، جبر معناسىنى قۇيىب كۆره يىلكىچى: «اي كۆنگىل، بى وفالىك اگر اول شوخ قىلگن درجه ده بۇلسه، ظلم (جبر) قىلمس آشنالىك آدم اولادى بىله». كۆرىنىب تورىيدىكه، معنا چىقمه دى: ظلم نىنگ آشنالىك قىلىشى ياكه قىلمسلىگى منطق سىزلىك. اېندى «خالص»، «صاف»، «هېچ» سۆزلىرىنى قۇللىمىز: «بى وفالىك اگر اول شوخ قىلگنچەلىك بۇلسه، خالص (صاف) قىلمس آشنالىك آدم اولادى بىله» ياكه: «بى وفالىك اگر اوشه شوخ قىلگنچەلىك بۇلسه، هېچ قىلمس آشنالىك آدم اولادى بىله». بو جملهدە هم انىق معنا يوق، بىت كتاب خوان اوچون جومباق بۇلىب توره وېرەدى.

«غياث اللغات» ده مذكور سۆز نىنگ سرو و صرفه شكلىرى هم كېلتىرىلىپ، اىضاحلنگن. صرف - آلتىن و كوشنى سرەلش، خرچت قىلىش، صرفلش، شونىنگدېك، بته، هيله و حادثه، زمان نىنگ ايلنىشى، عموماً ايلنىش و بىرار نرسە نىنگ تۇنترىلىشى. صرفه - ياروغ يولدوز، او آى منزلردىن اۋن ايكىنچىسى نىنگ نامى دىر؛ بخیللىك، خسىسلىكنى بىلدىرەدى: هيله و مكر رمى. بو معنالىرىنگ قىسى بىرى نوابي بىتىگە ماس كېلەدى. اگر فعل سۆزى - نى آله دىگن بۇلسك، صرفلش، خرچت قىلىش، اگر روشنى آله دىگن بۇلسك،

سیره، هیچ، اگر آت سؤز کهره ک بؤلسه، یولدوز، فلک معناسیده آیشیمیز ممکن. صرفلش معناسیده: «اول شؤخ نینگ بی وفالیک - جبر و ستمی شونقه بؤلسه، او آدم اولادی بیلن آشنالیک قیلیمیدی، یعنی آدم اولادیکه آشنالیکینی صرفلیمیدی». بونده «اول شؤخ» - پری، روح، عموماً بؤلمه گن خلقت صفتیده انگلیشیده. سیره معناسیده: «اگر اول شؤخ نینگ بی وفالیک شونقه بؤلسه، او آدم اولادی بیلن سیره هم آشنالیک قیلیمیدی». یولدوز معناسیده: «بی وفالیک اگر اول شؤخ قیلگنچه لیک بؤلسه، صرفه، یعنی یولدوز آدم اولادی بیلن آشنالیک قیلیمیدی». «صرفه» سؤزی نینگ ینه تبجش، فایده معنالی هم بار: «اگر بی وفالیک اول شؤخ قیلگنچه لیک بؤلسه، آدم اولادیکه آشنالیکینی تبجه میدی» یا که: «بی وفالیک اگر شو بؤلسه، یعنی او شؤخ قیلگنچه لیک بؤلسه، آدم اولادی بیلن آشنالیک فایده قیلیمیدی». کپینگ تلقینده معنا بارگه اؤخشیدی، درحقیقت، محبوبه نینگ بی وفالیکینی کؤرگن لیری ک قهرمان «آدم باله سی بیلن آشنالیک قیلش نینگ فایده سی یوق اېکن»، دېگن خلاصه گه کپلیب، حوصله سی پیر بؤلیشی ممکن. شونینگ اوچون «غرایب الصغر» نینگ ینگى نشریده «صرفه» سؤزی نینگ «صرفه» دېب توزه تیلگنینی معقوللش لازم. نوايي اولیمنى - ایریلیق دېب، عاشقکه ظلم، دېب آلر اېکن، اونى بی وفالیک هم دېب اتیدی. عاشقنى داغده قالدیریب، تشلب کپتیش چرخ نینگ، زمانه نینگ بی وفالیکى، ستمیدن بیر نشانه بو. شو نقطه ده «صرفه» سؤزی نینگ زمان ایلنیشی، یولدوز (چرخ فلک تمثالی)، هیله، مکر، خسیسلیک معنالی هم توتشه دی. فلک آدم اولادی بیلن آشنالیک قیلیمیدی، پری آدم اولادی بیلن آشنالیک قیلیمى دی و هکذا.

وه که سیندی نخل امیدیم، خوشا اول باغبان،
کیم ابرور خوشحال بیر نورسته شمشاد بیله.

معناسی: «امیدیم نهالی سیندی ای واه، نابود بؤلدی. کؤ کرگن شمشادی بیلن خوشحال و خرسند یورگن باغبانگه هوسیم کبله دی، قنده ییخشی!» الملی او کنچ و درد بار بو مصرعلرده - نخلی امیدینی یوقاتگهی آدم نینگ ایچیدن آتیلیب چیققن او کریک و باشقه لرگه نگاه تشلب تسکین تاپیشی بار. اونینگ نهالی سینگن، امیدلری چیل- پرچه، اما باشقه باغبانلر نینگ نهالی کؤ کرگن، اولر شاد. بو حسد اېمس، امیدلی نگاه، حیات گه، ابدیت گه باغله نیش، حیات ابدیتینی حس اپتیش. طبیعتده گی «سیندی» سؤزی آلدین او قیگنیمیز «رېز-رېز»، «سیندیرورمن» سؤزلرینی اېس گه ساله دی. سینیش - اولیم، سینیش - عصیان، سینیش - طاقت سیزلیک، روحی زلزله. فلک ظلمی، اجل شمالي اونینگ امید نهالینی سیندیردی، او بؤلسه بیر غضبگه کپلیب، آسمان قبتلرینی سیندیریشگه چاغلنده دی، بیر اچیق-اچیق حسرت مینینی سیقاره دی، بیر «نو رسته شمشادی» دن خوشحال باغبانلرگه قروب تسکین تاپه دی. شو-ده انسان نینگ احوالی، اونینگ قۇلیدن باشقه نیمه هم کبلردی؟ شاعر المزده آدم نینگ روحی احوالیده گی او زگریشلر، تۇلقینلرنی بیر نهچته شعری بیتده انه شونده ی تیره نلیک بیلن چیزه دی. کبینگی بیتلرده تسکین آهنگی، ناعملاجلیک، ناچارلیک دوام اپتیریلگن. مثلاً، آلتینچی بیت:

چون خدا لیلی قولاقین یالقیتور، معجون، نی سود
تاغنی گر کپلتیرور افغانگه فریادی بيله.

یعنی: «ای معجون، فریادینگ بیلن تاغنی کپلتیرگه نینگدن نیمه فایده. لیلی نینگ قولاغیگه تویه کشر نینگ خرگاهسی یاقمه پیتی». شاعر او زی نینگ آهونه سیدن پُشیمان، چونکه یؤزلب داد سالیشر، فلک نینگ گریبانیدن آلسه هیچ بیر نفع کپلتیرمیدی، هیچ کیم اونی اېشیتمیدی. حتی لیلی و معجون نینگ فریادلریدن تویگن. نوايي انسان نینگ قرشسیده عاجزلیگینی تآکیدلماقچی.

اؤكريكلر بيهوده، اوندن كؤره معظم، بيحدود عشق صحراسيگه قدم قؤي،
اؤزينگني شوبيلن آووت - نجات شونده، دېب اوقتيرهدي او:
اې نوايي، عشق صحراسيده خود قؤيدينگ قدم،
تا نېچوك لاشكهيسن اول پاياني يۇق وادي بيله.

عشق واديسي - الهي درگاه حضوري بير-بيريدن اجره لگن
دؤستلرينگ وصل گه ابريشه ديگن، ديدار كؤريشه ديگن جايي. انسان روحي
اؤز محرميني ايزلب تاپهدي. نوايي واوئينگ زمانداشلري نينگ ايشانچ-ايماني
شوندهي اېدي. شوسبيلي شاعر عشق واديسيگه كيردينگمي، ايميللمه، آلدن
گه ايتتيل، دېب جهد اېتهدي. يعني: «اې نوايي، عشق صحراسيگه قدم
قؤيگنينگدن كېين، اېندي نېگه بؤش سن (لاشكهيسن) - قديمگي توركي سؤز
بؤليب، بؤششماق، ايميللماق معنالريني بيلديرهدي)، پاياني يۇق بو واديه».
غزل نوايي گه خاص شوندهي منطقي يكون - شاعرانه روح بخش آهنگ بيلن
نهایه سيگه يېتگن.

اېل کامين روا ايله...

محمد علي

کۈنگيللر ناله‌سی زلفونگ کمندین ناگهان کۈرگچ،
اېرور انداقکه، قوشلر قیچقیریشقه یلر ییلان کۈرگچ.
کۈنگول چاکین کۈزومده اشک رنگین اېلگه فاش اېتدی،
بلیغ زخمینی فهم ایلرلر اېل دریاده قان کۈرگچ.
کۈزوم قان یاش تۈکر، نېتیب کۈنگیل زخمین یاشوری کیم،
تاېرلر یېرده زخمین صید قانی دین نشان کۈرگچ.
بۈیالغان قان ارا جان پرده‌سی ییتگچ غمی هجرینگ،
کۈنگیل باغیده برگی دورکه آل اۋلمیش خزان کۈرگچ.
خدنگینگ زخمی ایچیندین بلالرنی یوغان یاشیم
اېرور طفلیکه، آله‌ی قوش باله‌سین آشیان کۈرگچ.
کۈنگیللر نقدینی تاراج اېترگه یاپماغینگ بورق
ایننگدېک دورکه، تاز باغلر قراقچی کاروان کۈرگچ.
یوزین زلف ایچره تا کۈردیم، اۋلیب وصلیگه یتمس مېن،
غلط اېرمیش یوز اورماق، کېچه اۋتنی هر قیان کۈرگچ.
اېرور چون عالم ایچره جاه فانی، یخشی آت باقی،

بس، اېل کامين روا ايله، اۋزىنگنى کامران کۋرگچ.
نوايي، خوردهى نظمىنگنى انداق ايله دىنگ تحرير،
که ساچقهى خورده باشىنگ اوزره شاهى خورده دان کۋرگچ.

اۋزېک کلاسیک شعرىتى سىرلرگه تۋله بىر عالم دىر. بو عالم نىنگ
تگىگه يىتدیم دېگن كىشى خطاگه يۋل قۋيه دى. بو بې پايان آسماننى
قوچماققه اورىنىش بىلن برابر دىر. قاله وېرسه، اويياکه بو شاعر ايجادى نىنگ، ايرىم
غزل نىنگ تلقينى هميشه هم بىر كىشى تامانىدن ايتىلگن فكر، يعنى خصوصى
فكر بۋلىب قاله وېره دى. او بىزگه ياقىشى هم، ياقمسلىگى هم ممكن. عموماً
آلگنده اېسه، بويوك شعرىتىمىز اينقسه عليشېرنوايي ايجادىنى اۋرگنىشگه
ايتىلماق ضرور، مېركب، اما مرغوب ايش دىر. عليشېر نوايي غزللريده هميشه
«كاسه، كاسه نىنگ تگيده نيم كاسه»، بلكه نيم كاسه لر موجود بۋله دى. بىز،
البته، بحال قدرت، امكان يىتگنچه ايلغيمىز. «كۋنگىلر ناله سى..» دېب
باشلىنگوچى غزل تېپه سىگه شاعر: «چ» حرفى نىنگ چابكلىرى نىنگ چهره
گشايلىغى «غرايب دىن» دېگن سۋزلرنى يازىب قۋىگن. بو غزل نىنگ «غرايب
الصغر» دېوانىگه منسوبلىگىنى بىلديره دى. هزج بحرى شعبه سىده يازىلگن
اوشبو غزل جوده كۋپ فضيلتلىرگه اېگه. او بىرىنچى قره شده انيق بىر موضوعگه
بغىشلىنمە گندېك تويوله دى. اما... بىت نىنگ بىرىنچى مصرعسى ايلگرى
سورىلگن فكر نىنگ اثباتى اوچون ايگىنچى مصرعده بىر عجايب اوبرز
كېلتىريله دى. بو اوبرز اۋزى نىنگ متناسبلىگى بىلن كىشىنى حيرتده قالديره دى،
هر بىر سۋز، تشبه، اۋخشه تىش بىر - بىرىگه ماس، مقبول... بىرىنچى بىت،
مطلعگه اعتبار بېرىنگ:

كۋنگىلر ناله سى زلفونگ كمندى ناگهان كۋرگچ،
اېرور انداقكه، قوشلر قىچقىرىشقه يىلان كۋرگچ.

متناسبلیکلر: کۈنگیل - قوش، ناله - قیچقیریق. زلف - ایلان، کۈنگیل
چیندن قوشگه اۋخشه‌یدی، پروازنی خوش کۈردی: ناله اصلاً هم
قیچقیریق‌دیر، زلف‌نینگ اېسه ایلانگه اۋخششلیگی عیان. کلاسیک شعریتده
بیر سۆز فقط بیر معنایی بیلدیرمیدی، بلکه هلی ایتگنیمیزدهی، تگیده نیم کاسه -
سی هم بۆله‌دی. مثلاً، اوشبو بیتده «کۈنگیل - قوش» دېدیک، یۇق، او بو
پېرده انساننی بیلدیره‌دی، «زلف»، تصوفگه کۈره، اۋزگروچی عالم تمثالی،
بې‌قرارلیک رمزی. شو اوچون هم او ایلانگه اۋخشه‌تیلماقده، ایلان اېسه همیشه
بې‌قرار‌دیر، همیشه اۋزگرب توره‌دی. «کمند» - توزاق، کۈنگیل‌لرنی
ایلیتیروچی توزاق، بند دېگنی دیر. شولرگه کۈره، بیتده گی «کاسه» اوشبودیر:
کۈنگیل‌لر زلف‌نینگ حلقه‌سینی کۈرگچ، به‌مثل ایلان آلدیده تورگن قوشلر‌نینگ
قیچقیرگنلریده ناله‌لر ایلیدي. بیز ایلغه‌گن «نیم کاسه»: کیشی بو عالم‌نینگ
بې‌قرارلیگیدن عذاب تارته‌دی، اونینگ توزاقلریده ناله چېکه‌دی. ایکی‌نچی
سطرده گی «قوش» - اېندی قوش اېمس، - آدم، قیچقیریق - آه فریاد‌دیر، ایلان
اېسه بو عالم‌نینگ بلا - قضالری تمثاله‌یدیر. ایکی‌نچی بیتده:

کۈنگیل چاکنی کۈزومده اشکی رنگین اېلگه فاش اېتدی،
بلیغ زخمینی فهم ایلرلر اېل دریاده قان کۈرگچ،

مصرعلرینی اۋقیمیز. عادتده هر بیر بیت‌نینگ اۋز «عمری»، اۋز
«تشویش»‌لری بار. اولر بیر قره‌گنده اۋز ارا باغلنمه‌گندېک، لېکن مضمونا
مشترک‌لیک بیلشتیریپ توره‌دی. غزلنی، تعبیر جایز بۇلسه، بیر کیچیک
قیشلاقچه اۋخشه‌تگیم کېله‌دی. بیتلر اویلردېک، درواقع، «بیت» سۆزۈ‌نینگ
بیر معناسی اوی هم دېمک‌دیر. بو پېرده هم شونداق. هجرینگده کۈنگیلیم چاک
- چاکیدن سۋتیلیب کېتدی، بونی کۈزملدن آققن رنگین یاشلریمدن هم بیلسه
بۆله‌دی فاش اېتیب توریدي. اخیر دریا یوزیده قانلی سۋونی کۈرگن کیشیلر،
بلیق‌نینگ جراحت‌لنگنلیگینی تېز فهملب آله‌دیلر. کۈنگیل - بلیغ، چاک -

زخم، ايکيسی هم کؤزدن نهانليگی بيلن اؤخشش؛ کؤزدهگی اشک -
دريادهگی قان، فاش اېتماق - فهم ايله ماق بير- بيرلريگه متناسب توشونچه لردير.
اوچينچی بېتده اېسه بونينگ عکسی: کؤزيم - کو قانلی ياش تؤکماقده،
بس، کؤنگليمدهگی جراحتنی ياشيريپ اؤلتيريشگه حاجت بارميکن؟ اخير
پېرده صيد قانینی کؤرگنلر اونينگ يره دار بؤلگنليگینی دراوانگلب آلەديلرده.

بؤيالغان قان ارا جان پردهسی يېتگچ غمی هجرينگ،
کؤنگيل باغیده برگی دورکه، آل اؤلميش خزان کؤرگچ.

غم هجرينگدن جان پردهسی قانگه چولغەيب بؤلدى، باغدهگی برگ
هم خزان فصلی يېتگنده قيزغيش توسگه کيره دی... بو پېرده هم مطابقلر: جان
پردهسی - برگ، غمی هجر - خزان فصلی، بؤلماق - آل آلماق. «کؤنگيل»
سؤزی اېسه بوتون بارليق معناسیده کېلماقده.

بېشينچی بېت. وجوديمده عشقينگ کمانی آتگن اؤقدن پيدا بؤلگن
زخملرنی بلالری بېتينيم کؤزياشلريم يوه ياتير، بو خودی باله لرینگ قوش
اويه سینی کؤريب جیش پالايانلرنی آليشلريگه اؤخشه يدی. زخم ايچی -
آشيان، بلالر - قوش باله لری (تجنيس کؤرينيشی)، کؤزياشلر - باله لر مطابقلری
چيرایلی.

آلئينچی بېتده اوندن هم يارقين، تينق منظره چيزيله دی: کؤنگيللر
نقدینی تالان- تاراج اېتماق اوچون يوزلرينگه بورقع (پرده) تشلب آلي بسن،
هه - هه، قراقچی هم کاروانگه تشلەنیش آلدیدن يوز- کؤزليگه نقاب کيب
آلەدی... بيرينچی مصرعه دی مبهم تصوير ايکينچی مصرعه دی عجایب
اويرز بيلن کتە حياتي منظره کسب اېته دی.

يوزين زلف ايچره تا کؤرديم، اؤليب وصلیگه يېتمس مېن،

غلط اېرميش يوز اورماق، كېچه اوتنى هرقيان كورگچ.

شاه بيتلردن بيرى! بيتده گى «كاسه»: زلفونگ ايچره يوزينگنى كوريب قالدېم، اما آرتيغى مېنگه نصيب اېرمس... اگر كېچهسى هرقيانده اوت يانيب تورگن بولسه قهى بيرىگه يوز اوريب بارورسن؟ «نيم كاسه» تصوفگه كوره، يوز - بو، حاكم مطلق، حق تعالى تمثالى، زلف - بې قرار اوزگرووچى عالم، ظلمت... دېمك، ظلمتلرگه چوميلگن بې قرار عالم ايچره اول ياروغ سيما نى (حقنى) كوريب قالدېم، اما اولسم هم وصليگه يېته آلمسليگيم عيان، چونكه لاولولب تورگن آلاوگه يوز اوريب بارماق قورقينيچلى و خطادير، كويديريب كول قيلهدى: بيتده «زلف - كېچه» مطاييقي، «يوزين - يوز اورماق» تاووش اويغونليگى هم كوزه تيلهدى.

توقيز بيت نينگ يېتى تهسى تعريفى شونده دير. بيز تورلى بير - بيرىگه اؤخشمه گن منظره لرنى تماشا ايله ديك. ايلاننى كورگنده چيرقيلله شيب فيچقيرگن قوشلر، درياده قانى پيدا بولگنبدن يره لنگنى معلوم بليقلر، يېرده قانى فالگن صيدلر، كوز فصلى كېلگنده باغلرده گى برگلر نينگ قيزره باشله شى، قوش اويه سيدن جيش پالاپانلرنى شفقت سيزلرچه آله ياتگن باله لر، كارواننى كورگنده يوزينى ياشيريب آلگن صحرايى قراقچيلر، تون - كېچه ده هرقياننى كوتيب كېتگن گلخن، آلاولر... رنگ - به رنگ لوحه لر، برچه سى حياندن آلينگن، بيز اولرنى هر قدمده اوچره تگنمىز، شاهدى بولگنمىز، ذوقله نيب حيرتگه توشگنمىز، تاثيرلنگنمىز. اولر تيش، اما شاعر نينگ سحرلى قلمى آستيده بيزگه ينگى بوليب توپوله ديلر. يوقا ريده گى تصويرلردن حيات، بارلىق نينگ كېنگ منظره سى نمايان بولگچ، شاعر اېندى، حيات حقيده، شونده ي حيات قوينده يشه ياتگن انسان عمرى، عمر مضمونى حقيده شونده ي خلاصه يسه يدى:

اېرور چون عالم ايچره جاه فاني، يىخسى باقى،
بس، اېل كامين روا ايله، اوزونگنى كامران كورگچ.

اۋزىنگ بخت - سعادت گه اېرىشگچ، اېل نىنگ هم مراد - مقصدگه
پېتېشىشگه سعى - حرکت کۈرگيز؛ بيلگيل کيم، بايلک، دولت
اۋتکينچى دېر، يخشى آت اېسه باقى دېر. بس، يخشى آت قالديرمککه
شاشيل... بو اۋزگرووچى عالمده يشر اېکن سن، بې قرار عالمده قرار تاپماقچى
بۈلسنگ، انه شولرنى ياددن چيقرمه دېگن فکر ياتيدى تگمه تنده. غزلدن
کۈزلنگن مقصدگه، چمه سى، اېندى يېتېب کېلديک...

غزلگه نقطه قۇيىش دن اول، يوقارىده گى سگيز بيت گه کۈز
يوگورتيرگن شاعر روان آهنگ، گۈزەل تشبەلر، شعري صنعتلر، سېرلر پيدا
بۈلگىنى کۈريب بير لحظه غرورلى خيالگه بېرىلدى، «کتە کېتەدى»:
نوايي، خوردهى نظمىنگى انداق ايله دىنگ تحرير،
كى ساچقهى خورده باشىنگ اوزره شاهی خورده دان کۈرگچ!

اې نوايي، سېن شعرىنگ گه سېرلرنى شونداق جايلهى آلدىنگکه،
اېندى اونى کۈريب ذکاوتلى نازک فھملر پادشاهسى باشىنگ اوزره زرلر
ساچەجک! بو پېرده تجنىس صنعتى کۈرينىب تورىدى: خورده سېر، يشرىن
سېر؛ خورده - زر، آلتىن رېزەلر؛ خورده دان - نازک نرسەلرنى بېلووچى، اۋتکير
ذکاوتلى كيشى معناسيده انگله شيله دى. شاعرىنگ «کتە کېتەگىچە» هم
بار. بيرگينه غزلدن يېتى خيل اوبرز ايشلەتېب، يېتتە بير- بيرگه اۋخشمە يديگن
منظرەلردن حيات نىنگ كېنگ تصويرى نى يره تگن، باقىلىك حقيده فيلسوفانه
فكر ايتىشده تضاد و تجنىس كېى و باشقه شعري صنعتلردن خۇب فايده لنه
آلگن اولوغ عليشېرنىنگ باشىگه هر قنچه زر ساچسەلر ارزىدى.

«قیزیل، ساریغ، یشیل...»

جمال کمال

خلعتین تا ایله میس جانان قیزیل، ساریغ، یشیل،
شعله یی آهیم افسر هر یان قیزیل، ساریغ، یشیل.
گلشن ایتدیم عشق صحراسین، سموم آه دین،
کیم افسر اول دشت ارا هر آن قیزیل، ساریغ، یشیل.
عارض، خالینگ ایله خطینگ خیاله یدین ابرور،
کؤز لیم نینگ آلدیده دوران قیزیل، ساریغ، یشیل.
شیشه دېک کؤنگلیمده دیر گلزاری حُسنینگ یادیدین
تابدانینگ عکسیدېک الوان قیزیل، ساریغ، یشیل...
لعلگون مَی توتقیل آلتین جام بیرلن سبزه ده،
کیم بولردین یخشی یوق امکان قیزیل، ساریغ، یشیل:
فقر ارا بېره نگلیک دشوار ابرور بې حد، ولېک،
خرقه ده تیکمک ابرور آسان قیزیل، ساریغ، یشیل.
اې، نوايي، آلتین و شنگرف و زنگار ایستمه،
بؤلدی نظمینگ رنگیدین دېوان قیزیل، ساریغ، یشیل...

علیشېر نوايي غزللری گؤزه للیک ملکی نینگ منگو سؤلْمس
چېچکلری دیر. اولرده عشق بار، درد بار، فرش بار... بې آرام، آتشین قلب نینگ
بویوک تلپینیشلری، یوکسک، عالی جناب روح نینگ بې تکرار صورتلری،

منظره‌لری... معنا و تفکر، خیال و تصورننگ اوج پرده‌لری، اوچقور پروازلری، سؤنگ سیز جلوه‌لری، دېمک‌دیر... اولرنی بهالش، تلقین اېتیش اوچون بیز، فقیرلرگه نوايي بیتوکلیگی درجه‌سیگه کؤتریلش یؤل بؤلسین، لېکن، هر حالده حضرت‌نینگ معنوي دنیاسیگه یقینه‌شیش، اونینگ کمالیگه اېرگیش شرت. شو معناده نوايي ایجادی بویوک بیر کؤزگودیرکیم، هر کیشی اونگه کؤز سالیب، اونده کؤزی ایلغه‌گنچه کؤرر، او بیر خزینه‌دیرکیم، هر کیشی اونگه قؤل چؤزیب، اوندن قُربی یتگنچه آلر... نوايي‌نینگ هر بیتّه بیتی ضمیرده بیر، اوچ، بېش یا که اؤنلّب معنا و مضمونلر یاشیرین، اولرنینگ ایضاحی اوچون بیر، اوچ، بېش یا که اؤنلّب تلقینلر توغیلیشی مقرر. اولرنینگ قیرّه‌لری، چیزغیلری، تاوله‌نیشلری، رمز و اشارهلری بې حساب. بیر یؤلّه قمره‌ب آلیب- بؤلّمه‌یدی. دنیانی بیر قره‌شده قمره‌ب یا که بیتّه تلقین گه سیغدیرب بؤلّمه‌گندېک... لېکن نوايي دنیاقره‌شی‌نینگ باش اوستونی بار. او شاعر دنیاسینی، اونینگ آسماندېک عظمت گمبذینی باشیده تیگه کؤتریب توره‌دی. بو تصوف تعلیماتی، نقش‌بندیلیک طریقتی. شاعر فلسفه‌سی انه‌شو تعلیمات، انه‌شو طریقتگه سۆینه‌دی. بو تعلیمات و طریقت‌نینگ قیسقه‌چه مضمونی شونده‌ی: عالمدن مقصد - آدمدن مقصد - خدا، خدا دن مقصد - کمالات، کمالات‌نینگ اېسه یؤلّی چېکسیز. بو یؤلگه چیققلر «حقیقت یؤلچیلری» اته‌لیب، ایش - محبت اولرگه رهنما بؤلّه‌دی... علیشېر نوايي عالم و آدمی انه‌شو نقطه‌ی نظردن کوزه‌ته‌دی و ادراک اېته‌دی، باشقچه ایتگن‌ده، او عالم مرکزیده آدمی، آدم سیماسیده عالمی کؤره‌دی، عالم و آدم بیرلیگیده اېسه «حُسن مطلق»، «مهر مطلق» قویاش‌نینگ رنگ - به‌رنگ شعله‌لرینی کؤریب، حیرت و هیجانگه توشه‌دی. اونینگ غزللری حق - حقیقت‌نینگ انه‌شو چېکسیز شعله‌لری قرشیسیده‌گی چېکسیز حیرت و هیجانلرنینگ سؤنگسیز ندالری، صدالری دیرلر. اؤقیمیز، ایلک منظره، ایلک حیرت:

خلعتین تا ایله‌میش جانان قیزیل، ساریغ یشیل،

شعله‌ی آهيم چيقر هر يان قيزيل، ساريغ، يشيل.

يعنى: جانانيم قيزيل، ساريغ، يشيل رنگلى تۇن كيميش، شوندىن بهرى يوره كدن چيقه‌ديگن آهيم شعله‌لرى هم قيزيل، ساريغ، يشيل توسده‌دير... خوش، شاعر بونده فقط آدمنى كۇزده توتماقده‌مى؟ عالمنى هم كۇزده توتمه‌ييتيمى؟ خدانى - چى؟ بيز بوگون شونداق دېب ايرى- ايرى سوال قۇيه‌مىز. لېكن بو توشونچه‌لرنى نوايي بير- بيردن ايرمه‌گن، اونينگ فلسفه‌سى اولرنى بير بوتونگه جمعلگن، «واحد» دېب بهاله‌گن. شاعرينگ «جانانى» ده عالم يشه‌يدى، او عالمده اېسه، قطرده قوياش عكس اېنگنيدېك، كمالات‌نينگ عالي تمثالى بۇلميش عالي خلقت، يوكسك حق - حقيقت، الله عكس اېته‌دى... يار تۇنى، عالم لباسى، حقيقت منظره‌سى رنگ - به‌رنگ، بس، اولرينگ قرشيسيده تورگن نوايي حيرتلى هم، شعله‌يى آه و فغانلىرى هم رنگ - به‌رنگ‌دير... شاعر اېندى انه‌شو رنگ - به‌رنگليك آهنگينى رواجلتيه‌دى، اۇزى نينگ يارگه (عالمگه، خداگه) نسبتاً كېچينمه‌لرى آرقه‌لى معنوي صورتلر، لوحه‌لر چيزه‌دى، كۇزيمىز اۇنگيده روح كتابى نينگ رنگ - به‌رنگ صحيفه‌لرى اچيله‌دى:

گلشن اېتيم عشق صحراسين سموم آه دين،
كيم اېسر اول دشت ارا هر آن قيزيل، ساريغ، يشيل.

يعنى، عشق صحراسينى آهيم سموميدن گلشن (رنگ - به‌رنگ) اېتديم، زيرا اول دشت ارا اېندى قيزيل، ساريغ، يشيل شماللر اېسه‌دى... بو شونچه كه شاعرانه مبالغه‌مى؟ هم مبالغه، هم حقيقت. عالنى ادراك اېتيشده نوايي درجه‌سيگه كۇتريله آلمه‌گنلىرى اوچون بو، شبهه‌سيز، مبالغه. اما يوقاريده ايتگنيمىز شاعر دنياقره‌شيگه سوينچ بۇلگن عالم - آدم بيرليگى نقطه‌يى نظرلر اېسه - عيني حقيقت. الله آدمنى عزيز و مكرم قىليب، عالم‌نينگ سرورى اېتيب

يره تگن، بس، اونينگ چېککن آهي عشق صحراسيني گلشن اېتسه و اول دشت ارا قيزيل، ساريغ، يشيل شماللر اېتسه نې عجب؟! نوايي اېندي بيزني جانانگه بير آز يقينه شتيره دي، اونينگ عارضی، خالی بيلن خطی خياليدن سؤزله يدي. ديدیکی:

عارضی، خالينگ بيله خطينگ خياليدن اېرور،
کؤز ليرمينگ آلدیده دوران قيزيل، ساريغ، يشيل.

انسان کمالات يوليدن يوريب، عالي حقيقتگه يقينلش رکن، اونينگ حُسنی - طلعتيني انيق تصور اېتيشگه ايتيله دي، تصور اېترکن، کؤز اؤنگيده دوران کمه لک دېک جيميرله شيب کؤرينسه، نې تانگ؟! نه اينکه، دوران، بلکه يارنينگ هوسی گلزاری يادی بيلن، اېشيك تېپه سيده گی توينوکدن اويگه ياروغليک توشگندېک، کؤنگيلگه هم الوان شعله لر قوييلىب توره دي:

شيشه دېک کؤنگليم ده دير گلزار حُسنينگ ياديدن
تابدانينگ عكسيدېک الوان قيزيل، ساريغ، يشيل...

طرفه شعله لر ايله ليم تؤلگن کؤنگيل نينگ مرادی اېسه - وحدت مېي دير:

لعلگون مې توتقيل آلتين جام بيرلن سبزه ده،

کيم بولردين يخشى يوق امکان قيزيل، ساريغ، يشيل.

کيشی هلی ياش (سبزه) اېکن، آلتين (اصل) جامده لعلگون مې حقيقي عشق و اعتقاد شرايينی اېچسه، نه خوش. قيزيلليک، ساريغليک، يشيلليک بيریکوي نينگ بوندن هم يخشیراق امکانی بؤلورمی؟ بو شرابنی اېچگنلر اېسه فقيرليک يولینی تنله گنلر. زېرا، فقيرليک - عشق اهلی نينگ شرفی دير. فقيرليک ده بې فرق یشش - عالم حقيقتيدن بيراق توشيش مشکل،

عكسينچه، درويشلر تۈنيگه قيزيل، ساريغ، يшил يماقلر توشيشى طبيعى، يعنى، درويشليك تۈننى كييب، عالم نينگ رنگ - به رنگ حقيقتى ادراك اپتيش اۋنغهى:

فقر ارا بېرنگليك دشوار اېرور بې حد، ولېك،
خرقه ده تېكمك اېرور آسان قيزيل، ساريغ، يшил.

نهایت، سۈنگى بېت، سۈنگى ندا - مقطع. اوشاعرينگ فخر به سى -
دېك جرنگله يدى:

اې نوايي، آلتين وشينگرف و زنگار ايستمه،
بۈلدى، نظمىنگ رنگيدىن دېوان قيزيل، ساريغ، يшил.

صحاف (مقاوچى) و رساملر عادتده شينگرف (قيزيل)، آلتين و زنگار
بۈياقلر ايله كتابلرنى بېزه يديلر. لېكن نوايي بونگه محتاج اېمس، اونينگ نظمى
ازدن رنگين دير، شو طفيلى اونينگ دېوانى عمر كتابى هم طبيعى يۈسپنده
قيزيل، ساريغ، يшил توسده دير، يعنى، عالم حقيقتى رنگلى گه بۈيلمىش دير.
غزلنى اۋقيب، اۋيلمه ي: نېچه بير ضابت، نېچه بير مستبدلر كيشيلىك
دنياسىنى، حقيقتى بېته رنگ، بېته بۈياققه بۈيه ماقچى بۈلديلر، لېكن هر گل
بو اوريشلر شرمندەليك بيلن توگه دى... نوايي غزلى - حقيقت نينگ رنگين
عالمىگه بېتيلگن اۋلمس مدحيه دير. شو عالم بار اېكن، بو غزل نينگ عمرى،
صفاسى توگه مس...

«تيليم لال و سړشکيم قان»

عبدالرشيد عبدالغفور

بلا دشتی ارا مجنون مېنينگدېک کورمه‌ميش دوران،
قويوندېک هر زمان بير کورمه‌گن وادیده سرگردان.
نې اندوه و ملاليمگه بليت دشتيدېک غايت،
نې سودا يو جنونيمگه ملامت بحری دېک پايان.
تونوم‌ده جور، اوزوم رنجور، ايچيم غمناک و بغريم چاک،
تيليم لال و تنيم بې‌حال، ايشيم افغان، سړشکيم قان.
ضعيف و درد و غم پېشه، نحيف و محنت انديشه،
ذليل و بې سروسامان، قتيلي خنجری هجران.
فغانيم‌دين فلک غمگين، سړشکيم‌دين جهان رنگين،
نه عشقيم او تيغه تسکين، نه هجریم درديغه درمان.
باشيم غم تاشيدين پاره، تنيم هجر او قيدین ياره،
کونگول بو ياره‌غه چاره تايرغه تاپمه‌يپ امکان.
کوزوم نملیق، بؤيوم خملیق، ايچيم اندوه و ماتملیق،
نه همدمليک، نه محرمليق تايب بو محنت پنهان.
منگه نې يارونې همدم، منگه نې دؤست، نې محرم،

منگه نې چاره، نې محرم، منگه نې صبروني آسمان.
 بو احوال تباھيم دين، فغان عمر کاهيم دين،
 هم اولوق دودی آھيم دين قرايب کلبه ی احزان.
 فلک رهن، زمان دشمن، بدن روزن اوزه روزن،
 قالیب جان خسرویدین تن، چقیب، تن کسوریدین جان.
 نوابي، بولسه محنت کوپ ایچاکور جامی شربت کوپ،
 نېچه بولسه صعوبت کوپ، قیلور وحدت می آسان.

بو غزل فقط نوابي میراثیده گینه اېمس، بلکه بوتون اؤتمیش
 شعریتیمیزده گی اجتماعی لیریکه نینگ اېنگ یارقین نمونه لری جمله سیگه
 کیره دی. او «خزاین المعانی» نی ترتیب بهریشده شاعر نینگ اؤزی تامانیدن
 ییگی تلیک ییللری دېوانی صفتیده تصنیف اېتیلگن «نوادر الشباب» ترکیبیگه
 کیریتیلگن بولسه ده، اصلیده، قریلیک ییللری ایجادی فعالیتگه منسوب.
 لیریک قهرمان مؤلف «مېن» نینگ ایچکی هیجانلی هیقیریغی کبی
 جرنگلاوچی بو غزل دوران جبر و ظلمي و تقدیر کهمتیکلیگیدن، فلک بی دادی
 و مشقتلی تورموش تشویشلریدن، زمانه اهلی نینگ شفقت سیزلیگی و انسان-
 نینگ بی قدرلیگیدن مونگلی شکایت و کپسکین ناراضیلیک طریزیده یازیلگن.
 اونینگ، هر بیر مصرعی اېرک - حقوqlری، غرور - شرفی زوره وانلیک بیلن
 تاپیلگن، هم معنوی، هم جسمانی آیه وسیز اېزیلگن پاکیزه و حلال انسان نینگ
 چقور اضطرابی، عینی زمانده، چېکسیز قهری بیلن یوغریلگن. خودی شو
 باعثدن بوتون غزلدن زمانه ده گی قنده ی دیر یاووز کوچلر تامانیدن آغیر عذاب -
 عقوبتلر گرداییگه اولاق تیریلگن تالعی پست و اونوتیلگن قلب دردی نینگ طغیانی
 اوفوریب توره دی، بونده ی اینچلی و عدالت سیز حالت بیلن اصلا کپلیشه
 آلمسلیک باره سیده گی روحی عصیان یوزه گه یقال چیقهدی، ناراضیلیک
 آهنگی برالله جرنگله دی. نوابي انه شونده ی جدی اجتماعی مضمونی

کېسکين و اۋته تأثيرچن افادهلشده يوکسک بديعي مهارت نمايش اېتگن. شاعر قؤلله گن هر بير استعاره، تضاد، صفتلش ياکه تشبه، قياسلش و مبالغه منطقي بؤليب، غزل مونولوگ (بیرکيشيلیک صحبت) نينگ عمومي شدتلي روي، شکايت آهنگي همده عصيانکار يونه ليشيگه جدّي حصه بؤليب قؤشيله دي. غزل بيتلري شدّت و ايچکي هيچان بيلن اۋقيله دي.

بلا دشتي ارا مجنون مېنينگدېک کؤرمه ميش دوران،
قويوندېک هر زمان بير کؤرمه گن وادیده سرگردان.

بتال زمان و بي وفا زمانه اهلي تامانیدن تعقيب و تذيق آستيه آلينگن شخص تيلیدن يازيلگن غزل نينگ بوباشلنمه بيتيده ياق بوتون اثر اوچون ييتکچي بؤلگن دردلي مضمون، عصيانکار روح همده کېسکين ناراضيلیک اۋزي نينگ يارقين افاده سيني تاپگن. ... بلا - قضالر دشتيده جدالیک ده يورگن مجنون نينگ ني - ني آغير کونلرنی باشیدن کېچيرگنليگی همّه گه معلوم. اما، اونينگ کؤرگنلري، فغان چېکه دي ليريک «مېن»، تارته ياتگن مېنينگ عذاب - عقوبت لريم آلدیده هېچ نرسه اېمس؛ مېنينگدېک بير نفس هم تينچليک - آسايشته ليک بيلمه ي، وادیده گی سرسان - سرگردان کيشيني هېچ کيم کؤرمه گن. بيتده گی «دوران» سؤزي بو اۋرينده اۋزي نينگ اصل ماهيتيني اۋزگرتيريب، «باشگه توشگن کلفتلر، آغير کونلر» معناسيني، عموماً، عدالت سيزليک و زؤره وانليکني اۋزیده افاده اېته دي. غزل نينگ کېينگی برچه بيتلري مذکور بديعي اۋبرز «دوران» ني، قويوندېک قدر سيزليک و سرسان - سرگردانليکني معين قيهرلريني ياريتيب، اونگه اۋزيگه خاص ائيقليکلر کيريه دي.

ني اندوه و ملاليم غه بليت دشتيدېک غايت،
ني سودا يو جنونيمغه ملامت بحريدېک پايان.

زېرا، مېن چېکه ياتگن غم - غصه، قيغو - مصيبت نينگ نه رنج و کلفت
دشتيدېک چېک - چېگره سی بار و نه بولر عاقبتیده يوزلنگن شيدالیک و
تېله ليگيم نينگ ملامت دېنگيزيدېک حد و حدودی بار، دپيلر اېکن، بوانه شو
بې سرحد روجي تلاشلر نينگ ايضاحلی تلقيني دېک جرنگله يدی.

تونوم ده رنج، اوزيم رنجور، ايچيم غمناک و بغيريم چاک،
تيليم لال و تيم بې حال، ايشيم افغان، سريشکيم قان.

ينه ده غمگين و قيغولی يونه ليشده بيتيلگن مذکور بيتده، بيزينگچه،
کېسکين و قطعي حکم روجی حکمران دير. ... کېچم تيم قارانغو، اوزيم
رنجو آزار، مصيبت آستیده من («رنجور»); ايچيم غم - غصه گه توله
(«غمناک»)، بغيريم اېسه تيگه - پاره («چاک»); تيليم توتيلگن، تيم
ضعيف، حالسيز، ايشيم آهو افغان چېکيش و کوزمدن قانلی ياش آقيزيش...
شاعر ليرېک قهرمان نينگ ناچار احواليني يوره گيني تيزنه ياتگن مصيبت ني
يارقين افاده لهی آله ديگن جاده کوچلی و سېرمعنا سؤز - اوبرزلرنی «رنج»،
«رنجور»، «غمناک»، «چاک»، «لال»، «بې حال»، «افغان»، «قان»
تاپه آله دی. بوگينه اېمس. شاعر خودی شو سؤزلرگه منطقي اورغو يوکلب،
اولردن قافيه صفتیده فايده لنده دی، نتیجه ده، بيت مصرعلری سکيز تېنگ
بؤلکلرگه بولينيب، اولر نينگ هر بيري حکم و محکوم روحيني اېگلله يدی:

1. تونوم ده رنج. 5. تيليم لال.
2. اوزوم رنجور. 6. تيم بې حال.
3. ايچيم غمناک. 7. ايشيم افغان.
4. و بغيريم چاک. 8. سريشکيم قان.

ايتيش كېره ككه، غزل نينگ شو بېتيدن باشلب، عمومي يگانه
قافيه له نيشدن تشقري، هر بير ييت مصرعلري نينگ مستقل ايچكي قافيه لنگيني
كوزه ته ميز كه، بو حال بديعي جهندن هم بر كمالليگيگه ينه بير دليل دير.

ضعيف و درد و غم پېشه، نحيف و محنت اندیشه،
ذليل و بي سر و سامان، قتيلي خنجري هجران!

ليريك «مېن» نينگ اؤز اقرار يچه: او درد و غم نينگ دايمي
يؤلد اشليگيدن ضعيف، چېكسيز عذاب - عقوتلر و خوف و خطر دن آزيب -
تؤزيب كېتگن، خار و زار، ايريليق خنجري اونى قتل اېتگن.

فغانيمدن فلک غمگين، سريشكيمدين جهان رنگين،
نه عشقيم او تيغه تسكين، نه هجر يم درديگه درمان!

يعنى: مېنينگ چېكه ياتگن آهو ناله مدين فلک قيغو - ماتمه. تينيمسيز
آقه ياتگن قانلى كؤز ياشيمده ي بوتون بارليق قيزيل رنگ آلگن. نه اؤر ته ياتگن
عشقيم او تيغه تسكين و نه ايريليق درديگه شفا تاپه من.

باشيم غم تاشيدين پاره، تني م حجر اؤقيدين ياره،
كؤنگيل بو ياره غه چاره تاپر غه تاپمه ديم امكان!

بیتده شاعر «غم تاشی»، «حجر اؤقى» بيريكمه لرينى قؤلله يدى.
ايتيش كېره ككه، بو بيريكمه لر هم جوده كېنگ مضموننى افاده لاوچى رمزي
اوبرلر درجه سيگه كؤتريلگن همده عاقبت نتيجه ده ليريك «مېن» نينگ انساني
شرفى و قدر و قيمتيني تاپه ديگن اجتماعي ياوز كوچلرگه، زؤره وانليک و
عدالت سيزليكه كنایه اېته دى. انه شونده ي اجتماعي مضموندار «غم
تاشی» نينگ تينيمسيز ضربه لري، «هجر اؤقى» نينگ اېسه اوزلوك سيز

قدهلېشى نتيجه سيده ليريک «مېن» نينگ باشى پاره - پاره، بوتون تنه يو اعضالري يره - چقه، اما، بوندهى غم - مصيبتلردن، قيغو - المردن قوتوليش چاره - لرينى تاپيش نينگ علاجى يوق...

کوزوم نمليق، بؤيوم خمليق، ايچيم اندوه و ماتمليق، نه همدمليق، نه محرمليق تاييب بو محنتى پنهان.

کؤرينه ديكى، غزل نينگ برچه بيتلري بير - بيرى بيلن مستحکم باغليق، بير - بيرى نى تولديره دى، مضموناً چوقورله شتيره دى، ددليله يدى. کهلتيريلگن بيتده هم ييتکچى موضوع ينگيچه قيرلرده آچيلگن: کوزيم ياش بيلن توله، قد و بؤييم بوکيک، اېگيک، ايچيم اېسه غم - غصه گه تولىب - تاشگن، يوره ک - بغريم ماتم - مصيبت بيلن يوغريلگن؛ وجوديمنى اورتاوچى کوزگه کؤرينمس بو عذاب - قيناقلرگه نه محرم تاپه آله من، نه دردلشه آله ديگن همدميم بار. کهپنگى بيت شو غمگين تآکيدنى ينده ده قطعي لشتيريب، ينده بؤرتتيريب افاده لش مقصدينى کوزه ته دى. عيني زمانده، بو بيت هم نوايي نينگ يوکسک بديعي صنعتيگه، مصرعگه تيزيلگن هر بير سؤز امکانيترلرينى باش مقصد - غايه گه توله - تؤکيس خدمت اېتتيريش مهارتيگه يارقين مثال بؤله آله دى. بيتده همه سى بولىب اوته سؤز اشتراک اېته دى. شاعرينگ اوسته صنعتکارليگى، جمله دن، شونده که، بو تکرارلرينگ هېچ بيرىنى نا اورين ياکه غشگه تېگووچى، غليظليک توغديرووچى عادي قيتهرىق دپيش ممکن اېمس. عکسينچه، اولر هر بير کانکريت حالتده جدې معنوي وظيفه نى اوته يدى، غايه - نى تآکيدلب، حالت نينگ چيندن هم فجيع ماهيتىنى چېرتيب کؤرسته دى، آهنگه شدت و سرعت بخش اېتيب، اونى خطاب، هيقيريق درجه سيگه کؤتره دى:

منگه نې يارونې همدم، منگه نې دؤست، نې محرم،

منگه نې چاره، نې محرم، منگه نې صبر و نې سامان!

بونده ی آينچلی، ناچار احواليمدن، اوتلیق ناله یو آهيمن بورقیب
چيقه یاتگن توتون قیغو - حسرت غمخانه منی ینه ده قاره ی تیریب، قارانغوله شتیریب
یو یارگن:

بو احوال تباھیم دین، فغان عمر کاھیم دین،
هم اوتلوق دودی آھیم دین قراریب کلبه ی احزان!

نوتده گی بیت، شېهه سیز، غزل نینگ شاه بی تی دیر. اونده پایه مه پایه
بلند پرده گه کؤتریله بارگن شکایت، ناراضیلیک، قارلار یوقاری چؤققیگه
چیققن. ایندیلیکده ینه اجتماعیلیک آلد اؤرینگه اؤته دی - لیریک «مېن»
«فلک» نې آچقن آچیق قراقچی، یؤل تؤیر، بار و یاغینی زؤرلیک بیلن
شیلپ آلووچی «رهن» دپه قارله ی دی، «زمان» اېسه اونگه نسبتاً
«دشمن» نینگ خودی اؤزی. انه شو «رهن» و «دشمن» لر نینگ یاووز
قیلمیشلریدن اونینگ اعضاسینی بدن ی ایلمه - تېشیک، خودی شو «رهن» و
«دشمن» لر نینگ کثرت - کثافتیدن جان اختیاریدن تن چپتهه قالیب، تن
ملکینی جان ترک اېتگن، باشقچه ایتگنده، تندن جان، جاندن تن ایریلیشگه
مجبور بؤلگن:

فلک رهن، زمان دشمن، بدن روزن اوزه روزن،
قالیب جان خسروی دین تن، چیقیب تن کشوری دین جان!

غزل نینگ سؤنگی یکونلاوچی بی تی فقط ایچکی قافیه لیگینه اېمس،
بلکه ایچکی ردیفلی هم دیر. او شاعر نینگ اؤزیگه تسکین - اؤگیت اره لش
مراجعتی، خطاب ی طرزیده بیتلگن. ای نوايي، دپیلده دی اونده، عذاب - عقوبت،
قیغو - مصیبت قنچه کؤپ بؤلسه، اشارت جامینی شادلیک و خوشنودلیک،

خرسندچيليك و خرمليك قدحيني شو قدر كؤپ ايچهبر؛ چونكى برچه
قيينچيليك و مشكلليكنى وحدت مئى آسان قيلهدى.

نوايي بؤلسه محنت كؤپ، ايچه كؤر جام اشارت كؤپ،
نېچه بؤلسه صعوبت كؤپ قيلور وحدت مئى آسان!

نوايي نينگ بو غزلى ماهيتاً انساني قدر - قيمت، شان - شرف، ابرك -
حقوق نينگ پايمال ايتيليشيگه قرشى كوچلى ناراضيليك نينگ ليريك
واسطه لرده جوده تاثيرچن افاده لاش نينگ يارقين نمونه سى دير. ياووز كوچلر نينگ
زؤره وانليگيدن دردى شكايت عصيانكار روح بيلن اؤقش يوزه گه چيققن بو
غزل بديعي جهتن هم بر كمال دير. او كپينگى عصرلر اؤزبېك و قرداش توركي
خلقلر ايجاد كارلريگه بر كهلى تاثير كؤرستگن. جمله دن، بويوك آذربايجان
شاعرى فضولى ميراثيده نوايي غزليگه هم مضمون و اجتماعي روح، هم بديعي
واسطه لريگه كؤره جوده يقين غزل موجودكه، بو اؤرينده بيز اونينگ فقط
باشلنغيچ بيتيني كهلتيريش بيلن چېكلنه ميز:

دؤست بې پروا، فلک بې رحم، دوران بې سکون!
درد - چؤخ، همدرد - يوق، دشمن قوى، طالع زبون!

نوايي نينگ بو غزليگه بير قطار ايجاد كارلر، جمله دن، اؤن توقيزينچى
عصر باشلريده قلم تېبره تگن اقتدارلى شاعر مقيمي و فرقتلر تخميس باغله گنلرى
معلوم.

«پریم بؤلسه اوچوب قاجسم...»

ابراهيم حق الله

پریم بؤلسه اوچوب قاجسم اولوسدين تا قناتیم بار،
قناتیم کؤیسه اوچماقدين، یوگورسم تا حیاتیم بار.
چقیب بودیر دین عیسیغه نیچون همئفس بؤلمه‌ی،
بحمدالله تجرد بیرله همتدین قناتیم بار.
خلایق صحبتیدین مینگ غمیم باردورکه، مفت اولغه‌ی،
اگر مینگ جان بهربیلسم که، بیر غمدین نجاتیم بار.
چېکیب اغیاردین یوز جور و تارتیب یاردین مینگ غم،
نې اؤزگه خلقدین غیرت، نې اؤزیمدین اویاتیم بار.
کېچیب کؤزدین یازه‌ی بیر خط که، دهر اهلیگه کؤز سالمه‌ی،
بودم کیم کؤز سوادى دین قرا، کؤزدین دواتیم بار.
تیلر کؤنگلوم قوشى عنقا دین اؤتگی نری یوز وادی،
مونینگدېک سیراېترگه قافدین آرتوق ثباتیم بار.
نوايي، بیلکه، شه کؤنگلی منگه قید اولمسه، بالله،
اگر کونین گه خاشاک چاغلیغ التفاتیم بار.

هر قندهی اولوغ صنعتکارنینگ شعریده سؤز، اونینگ اؤزی عکس اېتيريشنى ايسته گن فکر و تويغودن بير نېچه حصه آرتيق معنالرنى افاده لهدى. شونینگ اوچون حقيقي شعرنينگ غايه وى - بديعي ترکيبیده هميشه نيمه لردير سر بؤلب، اله قندهی معنا گوهرى يَشيرينليگيچه قاله وېره دى. اېنگ ذکا شعرشناسنينگ هم تحليل امکانيتى چېکلنگن. چونکه او هر قنچه اورنمه سين، سؤزينگ مجازي ماهيتينى برچه رنگ، آهنگ تاوله نيشلرى بيلن ادراکدن اؤتكزه آلميدى. بيردنيگه بير نېچه رمزي مضمونلرنى ترکيبیگه بيرلشتيره آلگن شعر - چينه کم شعر. نوايي نینگ غزلى شو دعوا نینگ يارقين اثباتى دير. اونى اؤقيگن بوگونگى اؤقووچى قندهی خلاصه لرگه کېله دى. تخميناً بوندهی: شاعرنى «اولوس» جوده بېزديرگن اېکنده، قنات چيقه ريب قاقچيشنى کؤزلېدى. شاه اونگه التفات کؤرستگينده، بلکيم او «خلايق صحبتيدن منت غم» گه گرفتار بؤلمس ميدى. بونگه سبب اؤشه جهالتلى زمان، عدالت سيز فيودال توزوم. غزل نینگ شخص و زمان اؤرته سيده گى ضديتلردن ملاحظه قوزغه گنى يخشى، البته. لېکن بو شاعرنينگ قؤليگه قلم توتقزگن اساسى درد ياکه باش مقصد اېمس.

نوايي غزليده «من» ليکدن کېچيب، «سن» ليککه يوز بورگن ليریک قهرمان نینگ سِرلى کېچينمه لرى، عالمى غيب سارى پروازى تصويرلنگن.

اېرور مقصد ييراق، وادى اوزون، تون تيره، يؤل بۇرتاق،
بو يؤلده سلب اېتيب اؤزليک يوکين، اؤزنى سېکبار اېت،
دېدى نوايي باشقه بير اؤرينده. يوقاریده گى غزل قهرمانى «اؤزنى سېکبار» اېته آلگنى اوچون هم «اوجيب قاقماق» نيتينى آچيق اظهار قیلگن:
پریم بؤلسه اوچوب قاقسم اولوسدين تا قناتيم بار،
قناتيم کؤيسه اوچماغدين، يوگورسم تا حياتيم بار.

«پریم بولسه» دېماق بيلن آدمده پر پيدا بوله قالمه يدى. «اوچوب قاقچسم» دپيش اولوسدن قوتوليش چاره سى اېمس. «قناتيم كويسه...» در واقع، قنات نيمه دن كويه دى؟ قوياش آتشدن مى؟ يوق، حُسن قوياشى نينگ نوريدن. نوينده گى بيتنى اوقيب انگله يميزكه، ليريك «مين» «پریم بولسه اوچوب قاقچسم...» دپه اساسسيز سؤزلمه گن اېكن. اونگه سماگه اوچگن عيسى پيغمبر اؤرنك. او عيسى گه هم نفس بولماغنى ايسته يدى:

چقيق بوديردين عيسى غه نېچون هم نفس بولمه ي،
بحمدالله، تجرد بيرله همتدين قناتيم بار.

ديردين چيقماق بو دنيانى ترك قيلماق. اما «نابكار عالم» دن بلند كؤتريلىش اوچون هم قنات كېره ك. شو معناده تجرد - واز كېچيش و همت تيلگه آلينگن. ديدار تلب عاشقلىرى نينگ صحبتى - الهى صحبت. اولر اوچون، جيمليك و سكوت عارفلىك نينگ عالي بېلگيسى، نېگه كه، «بيلگن گپيرمه ي، گپيرگن بيلمه يدى». حقيقى عشق اهلى نينگ اقرارىگه كؤره، «قه بيرده تينچليك بولسه، حق ايله بيرليك بولر». خلايق نينگ اؤتكينچى منفعتلرگه غوغالىر انه شو خيالى بيرلىككه خلل بېره دى.

خلايق صحبتى دين مينگ غميم باردوركه، مُفت اؤلغهى،

اگر مينگ جان بېريب بيلسم كه، بير غمدن نجاتيم بار.

«خلايق صحبتى دين مينگ غم» شكنجه سيده قالگن كيشى نجات تيله شى طبعى. اما بو «مينگ غم» دن بيته سيده هم نجات يوق. اگر بؤلگنيدنه تېكين گه «مينگ جان بېريب» بولسه ده، اونى بيليش ممكن.

چېكيب اغياردين يوز جور و تارتىب ياردن مينگ غم،

نې اۋزگه خلقلدين غيرت، نې اۋزيمدين اوياتيم بار.

بيريڭچى مصرعه ده گپ يار و اغيار حقيده. اغيار - دشمن ياكه غنيم. او يوز جور كۈرستگن بۇلسه يار ياخود دۈست مينگ غم ييتكزگن. شوباعث اۋزدين هم «اۋزگه خلقلدين» هم اوزاقلشيلگن. «رقيب»، «اغيار» دېگنده بيز سلبى قيفاده گى انسان تۇغرىسىده اۋيلشده كۈنيكيب قالگنمىز. حالبوكه، تصوف ادبياتيده «رقيب» و «اغيار» حقيده گى فكرلر نفسگه دايردير. تصوف شعربتى بيلن چوقور يقينلىگى يۇق ظهيرالدين محمد بائىر هم «شهووت و نفس قوى دشمن دور». «نفس ياغيىسىنى مغلوب ايتگيل»، نفس «دشمنى دور اگرچى اۋترو اېمس، لېك بير لحظه سېندىن ايرو اېمس»، دېيه آگاهلنتيرگن. نوايي - نينگ «چېكيب اغياردين يوز جور...»، دېيشى، بو «نفس ظالم» گه تېگيشلى. «يار» اېسه وجود مطلقدير. نفسنى يېنگىش «اۋزلىك عمارتين» بوزيش. عكس طرزده «نې اۋزگه خلقلدين غيرت، نې اۋزيمدين اوياتيم بار»، دېيش حالتىگه كۈتريليش امكانسىزدير.

كېچىب كۈزدين يازى بير خط كه، دهر اهليغه كۈز سالمه ي،
بو دم كيم كۈز سواديدىن قرا، كۈزدين دواتيم بار.

نېگه كۈزدين كېچىب «بير خط» يازيش كېره ك؟ فقط «دهر اهليغه كۈز سالمسلىك اوچون مى؟ يۇق، البته. «جان كۈزى» يارنى كۈريب، «دل آندىن خبر» بېرگچ، حُسن شاهى جان ايچينده جايله شيب، «كۈنگىلىنى عرش» ايله يدى. بو باطن كۈزى نينگ آچىلىشى:

«باطن كۈزدير دۈستى كۈرگن، بو ظاهر كۈز يابانده دور...» كۈزدين كېچيش و «كۈز سوادى» گه عايد حقيقت اساساً منه شو. تيلر كۈنگىلىم قوشى عنقادىن اۋتسه نارى يوز وادى، مونىگدېك سېر اېترگه قافدين آرتوق ثباتيم بار. بو ايكى مصرعه فنا وادىسىگه سېر اعتبارده توتىلگن. چونكه عنقا قوشيدىن

هم «نارى يوز وادي» گه اوتيشگه اهلى فناگينه قادريگيگه نوايي نينگ اوزى
بیر اۋرينده گواهليک بهرگن:

اوروج ايستر اېسنگ بودير ايچينده فاني اۋلغاي کيم،
ملک اوزره قدم باسيب اۋتر اهلى فنا گستاخ.

دېمک، شعر قهرمانى نينگ عنقا منزلى دن هم «نارى يوز وادي» گه
سیر اپترگه ثباتى پيترلى. اخير، اونينگ کۈنگلى «فنا کوچيدىن زور بازو»
ايسته ياتير. غزل نينگ سۈنگى بيتىنى اۋقيميز:

نوايي، بيلکه، شه کۈنگلى منگه قيد اۋلمسه، بالله،
اگر کونين گه خاشاک چاغليغ التيفاتيم بار.

نهايت باش مدعا گيپريلدى: شاه نينگ کۈنگلى شاعرگه مايلمس.
شونينگ اوچون ايکى دنياگه هم اونينگ «خاشاک چاغليک» التفاتى يۇق.
پروفېسور. «هيت محمد» غزل شاعر نينگ ييگيتلىک وقتيده يره تيلگينگه
تيه نيپ، اۋشه شاه «نوايي گه دشمنلىک نظرى بيلن قېر، اونگه هراتده کون
بهرمه گن ظالم ابوسعيد اېدى. اونينگ دوريده نوايي هراتده نهايتده قينه ليپ، بير
پولگه زار بۈليپ، توريشگه اويى يۇق، ييپيش گه اۋقتى يۇق حالده يشه يدى...
هراتده گى خوش آمد گۈى فيوداللىر پادشاه نينگ نواييگه مناسبتى نينگ
يامانليگىنى بيليب، اونگه نسبتاً يخشى قره مه گنلر. نتيجه ده، شاعر يوقا ريده گى
غزلده تصويرلنگن احوالگه توشگن و آخرى هراتدن کېتيب قالگن»، دېب
يازه دى. غزلده گى عمومي روح، كېچينمه لر نينگ بغايت قويوقليگى، سۈز و
آهنگده گى غمگينلىك شونده ي خلاصه چيقه ريشگه اساس بهرهدى. اما غزل-
نينگ غايه وى - بديعي مندرجه سى باشقه ملاحظه لرنى اۋرته گه تشلشگه هم
مانعلىك قيلمه يدى. عليشېر نوايي غزله ريدن بيريدى شاه گه مراجعت اېتيب،

اؤزنى «اؤزدين اولوغراق شاه‌گه حاجتمند» بيليشگه چقيركن. بيزنينگچه، غزل خاتمه‌سيده انه‌شو شاه‌دن مرحمت کوتيله‌ياتير. شاعرنينگ ايگى دنيانى هم خاشا‌کچه نظرگه آلمه‌سليگى بير ظالم پادشاه‌نينگ مناسبتىگه‌گينه باغلنسه، شعرده عكسينى تاپگن الهى - فلسفى ماهيت اؤز - اؤزیدن ميده‌لشه‌دى.

يوگورمه رزق اوچون، نې ييتسه حقدين انگله‌کيم، کامل،
نې کېلتورگيل دېميش، نې غيب‌دين ييتگين قيتارميش.

نوايي اپنگ مشکل احوالده هم شو اعتقادگه صادق قالگنليگى و تنگريدن باشقه‌سى دن قورقيش، شفقت تيلشنى گُمره‌ليک بيلگنليگى شبهه‌سيزدير.

سطلرلر سلسله سیده گی سحر

نصرالله جمعه

شعرده گی بدیعیّت سلماغی - مضمون، غایه و روحی تأثیر کؤچنی تیره ن توشونیش اوچون اثرنینگ شکلی توزیلیشی، سؤزلر، سطلرلر ارا معناً، صورتاً باغلنیش سحرینی ایلغب آلیش مهم. شونده ی ترکیبی توزیلیش بدیعیاتی علمده «کمپوزیتسیه» اصطلاحی افاده لیدی. برچه (لیریک) اثرلر سینگری، غزلده هم کمپوزیتسیه طبعی خصوصیت. صنعتکار اته ی کمپوزیتسیه یرتمه یدی، معین کمپوزیتسیه تنلب، سؤنجره شو اساسده اثر یازمه یدی.

غزل بدیعیاتی - مضمون و شکل بیرلیگی، متناسبلیگی محصوله یدیر. شونده ی اېکن، غزلنینگ بؤلگوسی مضمونی اؤزیگه خاص کمپوزیتسیه بیلن بیرگه بنیادگه کبله دی.

غزل کمپوزیتسیه سیگه کؤره تورت مستقل تورگه اجره لیدی: 1. مستقل بیتلی غزل. 2. یکپاره غزل. 3. واقع بند غزل. 4. مسلسل غزل. غزل فقط شکلی ثقلدارلیککه گینه اېمس، بلکه بدیعی بیتوکللیک، غایه وی یوکسکللیک و مضمون سلماقدارلیگیگه عامل بؤلووچی کامپازیتسیان بېلگیلرگه اساساً شونده ی تورلرگه بؤلینه دی. بولر - غزلنینگ اؤزیگه خاص کامپازیتسیان تیپلری. هریر تیپگه منسوب غزللر اؤزیگه خاص کامپازیتسیان خصوصیتلری بیلن اؤز ارا فرقله نیب توره دی. اؤزبېک غزلیاتی تاریخی

تجربه‌لری نینگ اېنگ يوكسك نتیجه‌لری عليشېر نوايي غزلياتيده مجسم‌لشگن. اوينگ دېوانلريده غزل نینگ مذکور تورت تورېگه عايد عجايب نمونه‌لر موجود.

فيدا اېتيلگن تيپده‌گي غزللرينگ اېنگ عالي نوع مسلسل (سلسله‌لی) غزلدير. نوايي نینگ شونده‌ی اثرلريدن بيريني تحليل اېتيدن اول مسلسل غزل نینگ خاص فضيلتلىرى حقيده فکر يورېته يلىک.

ترکيبده‌گي ليرېک واقعه، منظره، فکر و کېچينه سطرلر سلسله‌سیده، درجه مه - درجه رواجلەنیش خصوصيتيگه اېگه بؤلگن غزل مسلسل غزلدير. کلاسيک ادبيات‌ده‌گي تدریج اصولی نینگ بوتون غزل دایره‌سیده فعال قۇللەنیشی اؤشه غزل نینگ اؤزېگه خاص کامپازيتسيان تور - مسلسل غزل صفتیده شکللەنیشیگه خدمت قیلەدی. مسلسل غزل ايچکی تدریجی تکاملگه اېگه بؤلگن يکپاره و واقع‌بند غزلگه اؤخشېم کؤرينیشی ممکن. اما مسلسل غزل بیلن واقع‌بند ياکه يکپاره غزللر آره‌سیگه تېنگليک علامتی قۇيیب بؤلەيدی. یعنی، اولر عیناً بير توره‌گي غزللر اېمس. مسلسل، واقع‌بند، يکپاره غزللر آره‌سیده قوییده‌گيچه تفاوت موجود. البته، هر قنده‌ی واقع‌بند غزل ضميریده معین سوجیت ياته‌دی. بو سوجیت «معلوم بير حکايه معناسیده اېمس، بلکه فکر و تويغولر نینگ بير-بيریگه منطقي روشده باغلەنېب کېلشلیگی» (م. شېخزاده) طرزیده تجسم تاپگن تقدیرده هم، او ابتدا، رواجلەنیش و انتها باسقيچلريدن عبارت بؤلەدی. اگرمنه‌شو باسقيچلر ايزچیل سلسله‌لردن تشکیل تاپسه، غزل واقع‌بندليک بیلن بيرگه مسلسلليک هم کسب اېته‌دیکه، بو يوكسك صنعت نمونه‌سیگه ایلنه‌دی. دېمک، برچه واقع‌بند غزللر مسلسل بؤلە وېرمەيدی، عینی پیتده، هر قنده‌ی مسلسل غزللر هم واقع‌بند بؤلە آلمەيدی. يکپاره غزللر هم شونده‌ی. قۇيیلگن مساله مطلع‌دن مقطعگه قدر تدریجی اصولده، مصرعلر سلسله‌سیده رواجلتيريلسه، بو ييتوک فکر و کېچينه‌لر نینگ بونده‌ی رواجلەنیشیگه بو اويرز همده باشقه بدیعی واسطه‌لر هم

هماهنگ بولسه گينه، غزل عيني پينده يکپاره ليک (يخيليتليک) و مسلسلليک فضيلتيگه اېگه بوله دی. مسلسلليک غزل نینگ بوتون کامپازيتسيه سيگه تېگيشلى خصوصيت. شونينگ اوچون، آيريم بيتلريده تدریجي تکامل موجودليگيگه قره مه ی، مستقل بيتلى غزلر مسلسل بوله آلمه يدیلر.

عليشېر نوايي نینگ «ياردین اير و کونگول ملکی دورور سلطانی یوق، - ملک کیم، سلطانی یوق، جسمی دورور کیم، جانی یوق» ياکه «جانغه چون دېرمېن: «نې اېردی اولمه کیم کيفیتی؟» دېرکی: «باعث بولدی جسم ايچره مرض نینگ شدتی» مطلعی بیلن باشلەنووچی اثرلری مسلسل غزل نینگ کلاسیک نمونه لری دیر. قوییده نوايي نینگ مسلسل غزلریدن بیرینی تحلیل اېته میز.

دوستلر، محرم دېب اېلگه راز افشا قیلمنگیز،
باشینگیزگه یوز بلا کوچ بیرله پیدا قیلمنگیز.
فاش قیلمنگ راز، چونکیم اسره ی آلمه ی قیلدینگیز،
اؤزگهلردين اسره ماق بارې تمنا قیلمنگیز.
عشق اسرار یغه تیل محرم اېمستور زنه ار.
کیم. کونگولدين تیلگه آنی آشکارا قیلمنگیز.
چون کونگولدر قلب و تیل غماز، مخفی رازنی
جان حریمی دین بو ايکيگه هویدا قیلمنگیز.
چون کونگول تیل بیرله محرم بولمه دی، حاجت اېمس
آیتماق کیم، اېلگه آیدین نکته املا قیلمنگیز.
سهو اېتیب، چون راز دُرین ساچتینگیز، نازیم بولوب
آه نینگ دودین سحاب و کؤزنی دریا قیلمنگیز.

چاک-چاک ايلب کؤنگولنى، تيلنى ايلب يوز تيلم،
 تشلب ايتلرگه، الرنينگ يادى قطعاً قيلمنگيز.
 مېنده هجران دردي و، يوق وصل، بارې دؤستلر،
 چاره يى گر قيلسنگيز، جز جام و صهبا قيلمنگيز.
 چون نوايي عشق رازين اسرهى آلمه ي قيلدى فاش،
 آتيني راز اهلى تومارينده انشا قيلمنگيز.
 («بدايع الوسط»، 216 غزل)

غزل نوايي نينگ قريليك ليريگه سى محصولى بؤليب، پند - نصيحت
 موضوعيده يره تيلگن. توقيز بيتدن عبارت بو غزل سىر سقلش مدنيتيدن سبق
 بېرهدى. او موضوع، غايه، مضمون جهتيدن «نوادالشباب» دېوانيده گى
 «كيشينى درد اهلى دېب سىريمغه محرم ايله ديم» سطرى بيلن باشلەنووچى
 غزلگه جوده يقين. قيزيغى شونده كه، بو غزللرينگ باشقه خصوصيتلىرى هم بير-
 بيريگه متناسب: يره تيليش دورى، حجمى، وزننى، ليريگ قهرمانى بير خيل. اما
 اولر بير غزل نينگ تورلى وريتلىرى اېمس. قياسى تحليل ايتليگنده، اولر نينگ هر
 بيرى مستقل و اصلى غزل اېكنليگينى تصديقلاوچى قطار فضيلتلىر يوزه گه
 چيقيده.

«كيشينى درد اهلى دېب سىريمگه محرم ايله ديم» غزلى اوسلوبى
 غزل نينگ شرحى حال تىپيگه منسوب. اونده ليريگ قهرمان نينگ اؤز
 زمانداشلىرىدن بيريگه سىرينى اظهار ايتگنى و بونينگ عاقبتيده باشيدن كېچيرگن
 اضطرابلىرى شرحلەندى. بو غزلده اېسه ليريگ قهرمان نينگ حياتى سرگذشتى،
 اونينگ عاقبتلىرى اېمس، بلكه سىر و سىرداش سقلش مدنيتيگه عايد حياتى
 تجربه دن كېليب چيققن توگل، قطعى عمومىلشمه، خلاصه لر ديدكتيك
 اوسلوبده افاده لئەندى. بو ايگى غزلنى بير شاعر شعور يده كېچكن

کېچينمه لر نينگ تدریجي تکاملی نتیجه سی صفتیده بهالش، اولرگه بیر- بیر نینگ منطقي دوامی صفتیده قرهش ممکن. چونکه شاعر نینگ حیاتي سرگذشتلر نهاییه سیده بیتیلگن خلاصه لری «ای نوايي، دېمه سیرینگ کیشیگه...» دېان بیرینچی غزل مقطعیده باشلنگن و اکیینچی غزله تؤولیق عکس اېتگن. بو حالت «ایکی غزل بیر یوله یازیلگن اېکن»، دېگن فکرنی اویغاتمسلیگی لازم. اولر شاعر حیاتی نینگ بیر دوری - قریلیک باسقیچیده، لېکن تورلی فرصتلرده، تورلی واقعلر تور تکیسی بیلن یازیلگن بؤلشی احتمال. غزللر نینگ بیر «نوادالشباب» دن، اکیینچیسى «بدایع الوسط» دېوانیدن اؤرین آلسه هم بلکه شو بیلن ایضاحلنر.

دؤستلر، محرم دېب اېلگه راز افشا قیلمنگیز،
باشینگیزغه یوز بلا کؤچ بیرله پیدا قیلمنگیز.

بو بیر محللر «کیشینی درد اهلی دېب سیریکه محرم ایله گن» و بونده ی آچیق کؤنگیللیگی طفیلی، «اؤز - اؤزینی کؤچ بيله رسوایی عالم ایله گن» لیریک قهرمان نینگ اؤز شخصی فاجعه سیدن جمعیتگه بیر یاتگن سباغی. اولگی غزل نینگ «کیشینی درد اهلی دېب»، «دېمه سیرینگ کیشیگه» عبارلری شاعر نینگ معین کیشیلرگه نسبتاً گینه ایشانچی یرهلنگیدن گواهلیک قیلسه، بو غزل مطلعیده گی «اېلگه راز افشا قیلمنگیز» سؤزلری شاعر نینگ کیشیلرگه ایشانه وېریب کؤپ پند یېگنی و عموماً، اېلگه ایشانچی یؤقالگنیدن کفالت بېرهدی. اکیینچی بیت مطلعده گی فکرنی ینه ده کؤچه یتیره دی:

فاش قیلمنگ راز، چونکیم اسری آلمه ی قیلدینگیز،
اؤز گهلر دین اسره ماق بار ی تمنا قیلمنگیز.

اېندی شاعر انسان طبیعتیده گی عموم انسانی ضعیفلیکن آگاهلنیرهدی. انسان نینگ اؤز سیرینی اسره شگه اؤز اراده سی عاجزلیک قیلسه، اؤز نینگ آغزیگه کؤچی بیتمه، سیرینی پنهان توتیشنی باشقه لردن امید قیلیشی عقلگه سیغمیدی. چونکه باشقه لر هم اونینگ دېک بیرنده یی عاجزده. شونینگ اوچون آدم، اول، اؤزگه اؤز پېشیق بولیشی لازم. شوطریقه، شاعر عمومدن خصوصگه کؤچه دی:

عشق اسرار یگه تیل محرم اېمستور زنهار
کیم، کؤنگولدن تیلگه آنی آشکارا قیلمنگیز.
غزل هجویه، کنایه وی روحده دوام اېته دی: «کیشی»، «اېل»،
«اؤزگه لر» نی قویه توره یلیک، اول، اؤز اعضالریمیزی نظارت قیله یلیک.
معلوم بوله دی که، «رسوایی عالم»، «یوزیلا» گه مبتلا بولیشیمیز نینگ بیرینچی
باعشی تیل اېکن. چونکه سیریمیزی ایلک آشکار اېتووچی او. دېمک، سر -
اسرارنی زنهار - زنهار «کؤنگولدن تیلگه» کؤچیرمسلیک کېره ک. اما،
کؤنگولگه ایشانیب بولرمیکن؟

چون کؤنگولدر قلب و تیل غماز، مخفی رازنی
جان حریمی دین بو ایکیگه هویدا قیلمنگیز.

افسوسکه، کؤنگول هم محرم اسرار بولالمه یدی. چونکه اونى
«قلب» دېب اته یدیلر. نوايي بو اؤرینده، «قلب» سؤزى نینگ اؤز (کؤنگول)
و کؤچمه (قلب، فریگر، ناپاک) معنالیردن مهارت بیلن فایده لنگن. بو اېسه
کؤنگولدن قلابلک و فریگرلیک ظاهر بولیشی خوفیدن دلالت. شونده ی
قیلیب، کؤنگول - حیانتکار، تیل - ساتقین («تیل» سؤزى نینگ حریده گی
معناسی همده «غماز» سؤزى نینگ سر آچووچی، چقیمچی معناسیده اېکنی،
مخفی سیرنی جانندن بو ایکی اعضاگه کؤچیرمسلیک، اونى فقط جانده

اسره‌ماق معقول. عكس حالده، «مخفي سِر» جانندن كۈنگولگه، كۈنگولدن تيلگه، تيلدن «كيشى» گه، «كيشى» دن «اۋزگه‌لر» گه، «اۋزگه‌لر» دن «اېل» گه اۋتيب فاش بۇلەدى. قرەب سيزكه، صاحب اسرار ينه رسوايى عالم. غزلده گى سلسله‌وي تصوير تيل و كۈنگول تفتيشى بيلن توگه‌مىدى. چونكه انسان‌نينگ ايچكى امكانيتيده سىرنى فاش اېتووچى باشقه واسطه‌لر هم بار:

چون كۈنگول تيل بيرله محرم بۇلمەدى، حاجت اېمس
ايتماق كيم، اېلگه اندين نكته املا قيلمىگيز.

شاعر تيلنى سۇزلىش، كۈنگولنى تيلدن، جاننى كۈنگولدن تيگندن كېيىن، سىرنى آشكار اېتووچى ينه بير عامل املادن (سىرنى يازوو آرقه‌لى فاش اېتىش) هم تيليشنى آگاه‌لتيره‌دى...

شونجه‌لىك احتياط كارلىككه قرەمەي، باردې يو سِر اېلگه عيان بۇليب قالسه، شاعر «آه‌نينگ دودين سحاب كۈزنى دريا قيلمەي» شرمندەلىككه رونق بغيشلەمەي، خايىنلرنى جزالاشنى مصلحت كۈرەدى:

چاك - چاك ايلب كۈنگولنى، تيلنى ايلب يوز تيليم،
تشلب ايتلرگه، الرينگ يادى قطعا قيلمىگيز.

بويىت سِر سقلش صنعتى حقيده گى مسلسل مشاهدەلرنيگ - «سِر سقلە يالمەيدىگن وجود - هلاكتگه محكوم» معناسيده گى ايزچيل منطقي يكونى دير. البته، سىرنى بو قدر پنهان سقلش كمدن - كم ارادەلى كيشيلرنيگ قۇلبدن كېلەدى. آينىقسە، نوايي سينگرى سخن اهليگه ثابت ساووق قانلىك بيلن سِر سقلش دشوار. چونكه، شعر اهلى تأثيرچن، احتراسلى، آچيق كۈنگيل بۇليشه‌دى. ليريك قهرمان اۋز سرگذشتيده گى سهو و خطانى نظردە توتيب: «سهو اېتيب، چون راز دررين ساچتينيگيز، نازيم بۇلوب، آه‌نينگ دودين

سحاب کؤزنى دريا قيلمنگيز»، دپيه اؤزگه لرگه سبق بېره دى. بو و غزل نينگ سؤنگى ايکى بيتى: «دامله نينگ ايتگينى قيل-او، قيلگينى قيلمه!» قبيلده گى اؤگيتنى اېسلته دى. نېگه که، شاعر اؤزیده گى «هجران دردینى» برالا اظهار اېتیب، «دؤستلر» دن چاره - «جام و صهبا» تیلب توریدى. غزل ليریک قهرمان نينگ اؤز عیى - «عشق رازینى اسره ی آلمه گنى» گه اقرار بؤلیب، اونى «راز اهلى» سِر سقله ی آلوچیلر طایفه سیگه کيريمه سلیکلری التجاسی بیلن توگللنه دى. دېمک، غزل مندرجه سى پیشیق ایشلنگن. غزل سِر سقلش نينگ مکمل سباغى، اونگه اساس بؤلگن شخصى کپچينمه همده عاقبت-نتیجه دن توزیلگن.

غزل نينگ غايه وى ماهيتى حیات سبقلری یوزه سیدن پند-نصیحت قیلش گينه اېمس. کنایه وى تصویردن مقصد اغواگر، بدخواه زمان و اهل زمان اوستیدن زهرخنده کولیش، اولرنى فاش اېتیش، اولرگه نفرت اظهار اېتیش هم دیر. اثر زماندا شلریمیز معنوي کمالاتی اوچون کته تربیه وى، معرفي اهميتگه اېگه.

«زلفونگ آچيليب...»

نصر الله جمعه

زلفونگ آچيليب، عارض دلجو بيله اؤينر،
هندويچه يي شوخ دورور، سوو بيله اؤينر.
اول شوخ كؤنگول لوحين اهتيب تيره نفسدين،
بیر طفل دور، القصه كه، كؤزگوبيله اؤينر.
اؤينه ي - اؤينه ي باغله دي اويقومني فسوندين،
تا غمزه سي اول نرگس جادوبيله اؤينر.
تانگ يوق كه، كؤزونگ بولسه كؤنگول بيرله ملايم،
مجنونغه عجب يوق، اگر آهوبيله اؤينر.
بیر لؤلوی بازیگر ابرور چنبر ايچينده
خالينگ كه، اوشول حلقه ي گېسوبيله اؤينر،
زاهد بيله نفس ايتسه تمسخر، ني عجب كيم،
ايت سير قيلور وقتده تولكوبيله اؤينر.
مغديریده مست اولسه، نوايینی كؤرونگ كيم،

بیر آلمه کییی گنبد مینا بیله اؤینر.

(«بدايع الوسط». 166- غزل)

نوايي نینگ اؤرتە ياش ليريگه سيگه منسوب بو غزل شاعر نینگ اؤرتە ياشده گي بديعي کمالايتيني، اؤرتە ياش گؤزەلليکلريگه مفتون ليگيني، اؤرتە ياش احتراسلري انعكاسيني افادەلەب توريدي. اثر نینگ مضمون- مندرجه سي معشوقه جماليني وصف ايتيشدن عبارت. اما اونده گي وصف عنعوي توصيفي غزللردن کپسکين اجرەليب توره دي. هر بير خصوصيت وصفي معين قياسي تصوير اساسيگه قوريلگن. زلف نینگ ايشيليب، سيلکينه- سيلکينه يوز تېگرەسيده اؤيناقلەنيشي شونچه که ايتيب اؤتيب کپتيلمەيدي. عکس حالده، زلف وصفي قوروقچينه تعريفلنگن بۇليب قالردی. شاعر شو حالتگه ماس حياتي تمثيل تاپه دي. تمثيل اصوليده سوو بيلن اؤينب تورگن هندوچه ني زلفگه مقايسه اېته دي. بو قياسگه هندوچه و زلف نینگ ايگي مانند بېلگيسي قاره ليگي و شۇخليگي اساس بۇله دي. شونینگ دېک، بو قياسدن معشوقه يوزي نینگ سوودېک تينيق، مصفا و حيات بخشليگي عيان انگلشيله دي.

شاعر غزل نینگ مضمونيگه متناسب، شۇخ و اؤيناقي آهنگ تنلەگن. بو هزج مثنى اخرب مکفوف محزف. غزل نینگ کلاسيک قۇشيققه ايله نيشي و خلققه سېوimli، مشهور بۇليشیده هم منه شو شکل همده مضمون نینگ بديعي متناسبليگي باعث دير.

غزل مردفليگي، رديفگه «اؤينه ماق» فعلی تنلنگني تصادفي اېمس. بو هم - بديعي متناسبليک تقاضاسي. غزلده مضمون و بديعي تصوير متناسبليگي باشدن- آياق ايزچيل دوام اېته دي. بو اېسه غزل نینگ کامپازيتسيان جهتدن يکپاره شکله وجودگه کپلشيني تا □ مين له يدي. زلف نینگ باله لرگه خاص اؤيناقراقليگي تصويري کپينگي بيتلرده هم اؤشه مرآمده سقلنگن:

اول شوخ كۈنگول لوچين اهتيب تيره نفسدين،
بیر طفل دور، القصه كه، كۈزگوبيله اۋنر.
اۋينهۋى-اۋينهۋى باغلهدى اويقومنى فسوندن،
تا غمزەسى اول نرگس جادوبيله اۋنر.

حياتي لوحه لر بيلن قياسلې تصويرلش، تمثيل اصولى بو غزلده اسلوبى
واسطه گه ايلنگن. چونكه او بوتون غزل دايره سيده عمل قيلهدى. معشوقه نينگ
كۈزى تصويرلنگن بيتگه اعتبار بېرينگ:

تانگ يۇق، كۈزونگ بۇلسه كۈنگول بيرله مولاييم،
مجنونـغـه عجب يۇق، اگر آهـوبـيله اۋنر.

بیر قرەشده، بيتده كۈز تصويرى اساسى مقصد اېمسدهى تويولهدى.
اصليده اېسه، اساسى مقصد كۈز تصويرى، بونى شاعر بې واسطه اېمس، با
واسطه عملگه آشيرهدى. او شوندهى مضموننى افاده لهدى: «سېنينگ
كۈزىنگ مېنينگ كۈنگليم بيلن اۋينشگنى تعجبلىرى اېمس، چونكه
مجنون نينگ آهو بيلن اۋينه شى طبعى». بوندن انگلشيله دېكه، شاعر معشوقه
كۈزى آهو سينگرى گۈزل، هوركك، اۋيناقى اېكنليگىنى، شونينگ دېك،
ليريك قهرمان كۈنگلى نينگ مجنون حالليگى هم سۈز ارا تصويرلې اۋتگن.
حياتي اساسلرده عكس اېتگن خال تصويرى هم دقتگه سزاوار:

بیر لولوى بازىگر اېرور چنبر ايچينده
خالينگ كه، اۋشول حلقه يى گېسو بيله اۋنر.

شاعر تلقينى چه، تېره نيب تورگن معشوقه حلقه سى تېگره سيده گى
خال چمبرك ايچيده اۋين كۈرسته ياتگن لۋلى وش گۈزله گه مانند. دېمك،
وصف اېتيله ياتگن خال شونچه لر دلنشين و جاذبه دار.

عادته، مستقليگي بيلن اجرهليب تورهديگن مطلع دن آلدينگي بيتده
شاعر زاهدگه تنقيدي مناسبتيني تمثيلي اصولده، اويرزلي طرزده قيسيتريب
اؤتهدي:

زاهد بيله نفس ايتسه تمسخر، ني عجب كيم،
ايت صيد قيلور وقتده تولكو بيله اؤينر.

بونده آو چاغيده ايتنينگ تولكي بيلن اؤييني لوحه سي زاهدنينگ
نفسگه مناسبتيني آچيب بېريشگه خدمت قيلگن. بيت ضمنيگه نفسنينگ
تولكي دېك هيله گرليگي هم سينگديريلگن.

غزل اخلاص مندلريني جوده قيزيقتيريب كېلگن طلسملردن بيرى
يېتينچي، يعنى توگلنمه بيتنينگ مضموني دير.

مغديرده مست اؤلسه، نواييني كؤرونك كيم،
بير آلمه كيبي گنبد مينا بيله اؤينر.

شرحلشگه اورينسك، دستلب بيتنينگ مضموني جوده ساده دېك
تويوله دي. يعنى، گؤياكه، «ميخانه ده مست بولگن چاغيده نواييني كؤره سيز،
او عالم گمبذيني قوليده بير آلمه كبي اؤينه تيش قدرتيگه اېگه بوله دي». اما
بيتنينگ ضميرده بوندن كؤره سلماقلى و سحرلى معنا يشيرينگن دېك،
شرحدن كؤنگليميز تولمه يدي. بلكه، بيتنينگ باطنيده صوفيانه مضمون
ياتگن دير. فرض قيله يليك، «مغ» - ميخانه، اونده مست بوليش - حقيقه
اېريشيش تمثالي بولسين. بونده معنا حق درجه سيگه كؤتريلگن ليريك
قهرماننينگ عالم گمبذيني بير آلمه كبي اؤينه شى (بارليقنى معنوي جهتدن

توگل انگلب ييتيش)نى انيقراق تصور ايتيش ممكن. توگللنمينگ فلسفي
توس آليشى نوايي غزلياتى اوچون عمومي خصوصيتدير.

«...يار اوزر بولسه محبت رشته سين...»

نصرالله جمعه

عليشېر نوايي غزلياتيده بوگونگي انساني، عايله وي مناسبتلرده هم
عبرت بولگوليك حياتي سبقلر، كېچينمه، ملاحظه لر مجسم اثرلر كۆپ. منه،
شونده ي غزللردن ييري:

كيم كه، آنينگ بير ملك سيما پريوش ياري بار،
آدمي بولسه، پري بيرله ملك دين عاري بار.
كېچه اول كيم چيرمه نور بير گل بيله، ني تانگ، اگر
غُنچه دېك هر صبح اولوب خندان و شاد اظهاري بار.
يوق عجب بلبل غه گل شوقيدين آلماق زاركيم،
پردين اوق جسميغه سانچيلغان عددسيز خاري بار.
بېلينگ و لعلينگ خياللاتي بيله كؤنگلوم ابرور
عنكبوتي كيم، آنينگ جان رشته سيدين تاري بار.
سنبل زلفي اگر آشفته دور، عيب اېتمه كيم،
گل يوزيده ياتقان ايگي نازنين بيماري بار.
ايلب اوزني مست و بي خود، چيقمه سون ميخانه دين
كيم كه، مېن دېك دور اي لهيدين كؤنگليده آزاري بار.

اې، نوایي، یار اوزر بولسه محبت رشته سین،
کېلمس اول سهینگ ساری، سېن آنینگ ساری بار.

(«نوادالشباب»، 181- غزل)

بو اثر نوایي ایجادی تکاملی نینگ اوچینچی باسقیچیده یره تیلگن و دستلب «نوادالنهاییه» دېوانیگه کیریتیلگن بولیب، اوندە بیتلری حیاتی تجربه، خیالی اېمس، موجود تورموش کوزه تیشلری ضمنیده یوزه گه کېلگن اجتماعی خلاصه لر مجسملشگن. یکپاره توزیلیشگه اېگه بو غزل رمل مثنی مقصور وزنیده بیتیلگن.

غزل نینگ بیرینچی بیتیده یاق وفا، صداقت، فدااییلیک کبی عالی جناب انسانی توغور بیلن یوغریلگن. یگانه انسان محبتی بیلن یشش، اوز سهوگیلی سیگه صداقت نوایي زمانیده قنچه لر دالضرب اجتماعی معما بولسه، بیزنینگ دوریمیزده اوندن هم مهمراق اجتماعی-اخلاقی معما دیر. اوز عمر یولداش لریگه صادق یشهدیدگن، حتی که، «پری بیرله ملککه قهریلیب باقیشدن عارلنه دیگن چین سهوگی صاحب لری نوایي نینگ یوکسک آرزوسی دیر. نوایي شونده عاشقانه عاریت آدمیلیک نینگ اساسی شرطلریدن اېکنلیگینی علیحده اوقتیره دی. بو نوایي نینگ شاه بیتلریدن بولیب، اوندە شاعر مضمون سلماقدارلیگی و تأثیرچن لیگینی طرد عکس صنعتینی «ملک سیما پریش» و «پری بیرله ملک» شکلیده مهارت بیلن قوللەگن.

شاعر وفا اساسیگه قوریلگن حیات نینگ انسان فراغتی و کمالاتی اوچون نقدر ایجابی اهمیتگه اېگه اېکنلیگینی ایکینچی بیتده یاق کورسته دی:
کېچه اول کیم چیرمه نور بیر گل بیله، نی تانگ، اگر
غنچه دېک هر صبح اولوب خندان نشاط اظهاری بار.

او عايله يوي فراوانليكدن بهره مند كيشيني تانگله گل- گل آچيليب، چار طرفگه چيراي اولشه ياتگن، معطر هيدلر تره ياتگن غنچه گه قياس له يدي.

غزل نينگ نوايي وار توزيليشيگه كوره، كوپگينه اثرلر موضوع و غايه ني بيان ايتيش، اوني بديعي شرحلش و عمومله شيش همده خلاصه چيقه ريش كبي قسملردن عبارت بوله دي. يوقاريد بيريچي قسيم نينگ افاده سيني كورديك. اوچينچي بيتدن موضوع و غايه ني بديعي شرحلش باشلنه دي.

شاعر يوقاريد سبويكلي يار و صلي غنيمتليكي حقيده فكر يوريتگن ابدى. اهندي اوشه فكرنى قوتلش مقصديده گل و بلبل تمثاليده ايريليق اضطرابي منظره لريني هم چيزه دي.

يوق عجب بلبل غه گل شوقيدن آماق زار كيم،
پردین اوق جسميگه سانچيلغان عددسيز خاري بار.

كلاسيك شعريتيميز صحيفه لریده بلبل نينگ گلگه شيداليگيني عكس ايتتيرووچي مينگل بىتلرني كوزدن كېچيريش ممكن. اولر نينگ اكثر يتيده بلبل نينگ گلگه مناسبتى توصيفي كر كترده، اخبارات طرزیده بيان ايتيلگن. نوايي اېسه مذكور يتيده بديعي فكرنى حياتي تفصيللر بيلن اساسلش يوليدن بارگن. شاعر نينگ تلقينيچه، بلبل نينگ گلگه بولگن محبتگه اونينگ شيداليگي گينه اېمس، بلكه همدردليگي هم باعث دير. گلگه بلبل نينگ همدردليگي باعثى شونده كه، بلبل نينگ جسميگه پرده دن يسلگن اوقلر كبي تيكنلر سنچيلگن. خودى شونينگ دېك، گل نينگ بدنى هم تيكنلر بيلن اؤرلگن. گل نينگ منه شو آزرده جايلغيگه كوينيش بلبل نينگ گلگه مھرينى ينده كؤچه يتيرگن. بديعي فكر نينگ بو قدر تاثيرليك و نفاست بيلن اساسلھ نيشى شرق بديعياتى علميده «حسن تعليل» دېب يوريتيلگن. رمزي اويرزلر آره سيده گي بونه ي متناسبليک اساسيده انساني مناسبتلر ياته دي.

انسان نینگ انسانگه محبتى ضمير يده هم محبوبه نینگ فقط تشقى چيرايى دهى
بهره مندلىك اېمىس، بلكه اۋنينگ معنوي عالميگه يقينلىك، او بيلن هم
مسلكللىك، همدردلىك مجسم بۇلەدى.

كېيىنگى بېتىدن محبوبه گۈزەللىگى نىنگ معين قيرەلرى و گۈزەللىك
شوقيدەگى مهم كېچىنمەلرى عيانشەدى:
بېلىنگ و لعلينگ خياللاتى بيله كۈنگلوم اېرور
عنكبوتى كىم، آينىگ جان رشتەسىدىن تارى بار.

تصوير دايره سىگه محبوبه گه داير بېل و لب، محىب گه داير كۈنگول
اوبرزلى تارتىلگن. اولر نىنگ تصويرى عنكبوت، جان رشتەسى و تار اوبرزلى
آرقەلى يۈزەگە چىقەرىلگن. بديعى مهارت هر قندەى دغل جسم ياكە ياقىمسىز
جانوارنى نفىس لشتىرىش قوتىگە اېگە بۇلەدى. نوايي غزلياتيدە ماھرانە قۇللنگن
بوندەى اوبرزلردن بىرى «عنكبوت»- عادى حشرات اۋرگىمچك دىر. بىر
قرەشدە، ھېچ بىر ايجابى خصوصىتى سىزىلمەيدىگن، خصوصاً، نفىس ادبياتدن
يىراق بو جانواردن شاعر لىرىك تصويرگە خاص، قندەى امكانىت تاپرکن؟
اۋزى تۇقىگن تارلردە اۋرمەلب يورىش عنكبوت نىنگ حيات كېچىرىش
طرزى. اونىنگ حياتىنى اۋشە تارلسىز تصور قىلىپ بۇلمەيدى. شاعر لىرىك
قهرمان نىنگ كۈنگلى - حالتى بيلن عنكبوت، معشوقە بېلى بيلن عنكبوت
تارلرى آرسىدە ماندلىك كۆرەدى. «بېل» و «لعل» اوبرزلىگە «جان
رشتەسى» متناسب كېلەدى و شواصول بيلن شاعر بېلى نىنگ اينگىچگەلىگى،
لبنىنگ نفىس - يوقەلىگىگە اشاره قىلەدى. بېتدەگى اوبرزلر مناسبتىدن «بېل و
لعل - كۈنگول نىنگ جان رشتەلرى»، دېگن فكر انگلشيلەدى. شو يۇسىندە
عاشق قلب نىنگ مدعاسى نزاکتلى طرزە انگلتيلەدى. نوپندەگى بېت غزلى
پرەتیش چاغيدەگى نوايي الهامى و صنعتكارلىگى نىنگ اوج نقطەسىدن دلالت
بېرەدى:

سنبل زلفی اگر آشفته دور، عیب اېتمه کیم،
گل یوزیده یاتقان ایکی نازنین بېماری بار.

شاعر زلف و کؤز تصویرینی یره تماقچی بؤلده دی. حیرت آمیز یؤل
توتیب، بوايکی اعضانینگ جانلی تصویرینی وجودگه کېلتیریش اوچون اولرني
بیر- بیرگه پایتیک واسطه صفتیده خدمت قیلدیره دی. بیرینچی مصرعه ده
«سنبل» و «آشفته» سؤزلری بیلناق زلف نینگ تعریف و تصویرینی بېریب
قویه قاله دی. غزلخوان معشوقه زلفینی «آشفته سنبل» صفتیده تصور اېته
باش لهیدی. لېکن اونگه سنبل زلف نینگ پریشان و غمگینلیگی باعثی یاپیق.
بو حال نینگ سببینی عیان اېتیش، دېمک که، زلف تصویرینی ینه ده
کؤچه تیریش مقصدیده شاعر کؤز او برزیگه مراجعت قیله دی. گل چهره نینگ
سوزوک و مستانه کؤزلرینی «ایکی نازنین بېمار» گه مېنگرتیه دی. ینه حُسن
تعلیل صنعتی نینگ نادر امکانتیدن فایده له نیب، زلف حالتینی کؤزلر احوالی
منظره سی بیلن اساس لهیدی. بوايگله مصرعه گی تصویر چنان هم بیر- بیرگه
چمبرچس باغلیق که، اولرني بیر- بیرى سیز تصور قیلیب بؤلمهیدی. شاعر بونده
سبب و عاقبت نینگ دلیکتیک تناسیگه اېریشگن. بیرینچی مصرع بیت
بدیعیاتیده گی عاقبتنی افاده لسه، ایکینجی مصرع سببنی انگلته دی. نوايي
آلتینچی بیتده لیریک مضموننی بدیعی یکونلشگه اؤته دی:

ایلب اؤزنی مست و بې خود، چیقمه سون میخانه دین
کیم که، مېن دېک دور ای لهیدین کؤنگلیده آزاری بار.

شاعر بدیعی توکلنمه نی غزل نینگ دستلېکی قسملری بیلن منطقی
عضوی لیکده یره ته دی. بیرینچی و آلتینچی بیتلرده گی «کیمکه» سؤزی معین
طایفه ده گی کیشیلرني انگلته دی. ایلک مصرعه گی «کیمکه» - «بیر
ملک سیما پری وش یاری بار»، یعنی 1-6 بیت آره لیغیده تصویرلنگن گؤزلر

عشقيدن بهره مند بختيار كيشى اوبرزى. آلتينچى بيتده گى «كيمكه» اېسه - «بیر ملک سیما پری وش یار» دین هجران چېکن (اؤز زمانداشلیرىدن آزاردن اؤزگه راحت كؤرمه گن)، 1-6 بیت مابینده حُسن جمالی ظهور اېتگن گؤزهلر وصلیدن بی نصیب «عشاق زار» تمثالی. «مېن» سؤزی قۇللنمه گنده هم، بو تمثال ضمیریده گى نوايي نینگ حیاتی سیماسینی تیب آلر اېدیك. چونكه غزل نینگ نوايي وار توزیلیشى، تصویر طبیعتی، بختیار عاشق بیلن «كؤنگلیده آزاری بار»، «مست و بی خود» رند قیافه سی نینگ قیاسی بونی انیق ایتیپ توره دی. بو سطرلر غزل مخلصلریده نوايي نینگ شخصی اضطرابلریگه ینه بیر بار همدردلیك تویغولرینی اویغاتهدی.

شاعر غزلنی نقدر ذکا مشاهده بیلن باشله گن بؤلسه، شونچه لیک تېرَن حیاتی اؤگیت بیلن یكونله ییدی:

اې، نوايي، یار اوزر بؤلسه محبت رشته سین،
کېلمس اؤلسه اول سېنینگ ساری، سېن آنینگ ساری بار.

بیر- بیرینی تن آلمسلیک، خود پرستلیک، تکبرلیک علتی هر قنده ی انسانی مناسبتلرگه همیشه رخنه سالیب کېلگن. شاعر ایریلیق خوفیدن آگاه اېته دی و اؤزلیکدن کېچیب، یار و صلیگه سزاوار بؤلیش، اونی قدرلشنی مصلحت كؤرده دی. بو نظمى خلاصه عصرلردن بېرى اؤزی نینگ حیاتی قدرتینى سقلب کېلماقده. اونوايي زمانداشلىرى اوچون قنچه لیک قدرلى بؤلسه، بیزینگ دوریمیز فرزندلری و کېله جک نسللر اوچون اوندن هم كؤپراق سباق بؤلگولیک اهمیتیگه اېگه.

اؤن سگيز ياش حيرتلى

نصرالله جمعه

اؤن سگيز مينگ عالم آشوبى اگر باشينده دور.
نې آشوب، چون سرونازيم اؤن سگيز ياشينده دور.
دېسه بؤلگى كيم، ينه هم اؤن سگيز ييل حُسنى بار
اؤن سگيز ياشينده مونچه فتنه كيم باشينده دور.
اؤن سگيز ييل دېمه، يوز سَكسان ييل اؤلسه. اولدورور
حُسن شاهى، اول بلالركيم، كؤز وقاشينده دور.
حيرت اېتمان حُسن مقاميده كه، هر حيرت كه، بار
برچه سى ايزد تعالى صنعى نقاشينده دور.
تن انگه سيم و ايچينده تاش مزمر كؤنگ له يدين،
عقل گه يوز حيرت، اول آي نينگ ايچ و تاشينده دور.
مى كېتور، اي مغ كه، يوز حيرت ارا قالميش مسيح،
بول. عجبلكيم، بو اېسكى دير خفاشينده دور.
تا نوايي توكتى اول آي فرقتى دين بحر اشك،
هر قچان باقسنگ، قوياش عكسى انينگ ياشينده دور.

(«بدائع الوسط»، 156 - غزل)

مشهور و منظور بو غزل عليشهر نوايي قريليك ليريگه سي محصولي
بؤليب، اونده شاعر عشقي- فلسفي موضوعيده بحث اېته دي. رمل مثن
محذف وزينده بيتيلگن.

غزل اسلوباً تعريف - توصيف تيپيده يره تيلگن. اثرنينگ مقصد -
ماهيتي اؤن سگيز ياشده گي منظور (نظرده توتيلگن معين سيما) ملاحتيني
وصف اېتيشگه قره تيلگن. لېکن بو وصف انسان عمري نينگ نوقيران پله سي
همده حُسن و جمال حقيده گي فلسفي ماهيتلريلن يوغيريلگن. حتي، بعضي
بيتلرده توصيف ايکينچي اؤرينگه اؤتيب قاليب، تعريف، فلسفي عموملمشه
افاده سي بيرينچي درجه گه کؤتريله دي. ياخود تعريف - توصيف برابر معيارده،
اويغون عكس اېتتيريلگن بؤلسه هم، فلسفي ماهيت اعتباريميزني کؤپراق
تارته دي. چنانچه، مطلعه ده اؤن سگيز ياشلي دلبرنينگ سروناليجيدن کؤره،
اونينگ شو ياشده گي معنوي-روحي احوالي تصويريگه کؤچلي اورغو
بېريلگن. «اؤن سگيز مينگ عالم» - تورغون سؤز بيريكمه سي بؤليب، او
بوتون بارليق اؤن سگيز مينگ عالمدن عبارت، دېگن عالم نينگ چېکسيزليگي
حقيده گي افسانه وي قديمي تصورلردن کھليب چيقن. شاعر «سروناليم نينگ
باشيده اؤن سگيز مينگ عالم غوغاسي بار، اما بونگه عجبلمسليک کېره ک،
چونکه او اؤن سگيز ياشده دور»، دېر اېکن، بيرگينه سرونال احواليگه اېمس،
عموماً، انسان نينگ اؤن سگيز ياشيگه تعريف بېره دي. تعريف عموم انساني
بؤلگيدېک، نظريميزده، اؤن سگيز يشر سروي ناز هم عموملمشه اويرز. اثرده
اؤن سگيز ياشلي معين انسان تصويرلنگه ني بؤليشي احتمال، اونينگ حياتي
سيماسي بيزگه معلوم اېمس. بلکه، مطلعه ده گي تعريف و توصيفگه اؤن سگيز
يشر گؤزل قيز اېمس، برکمال بير اؤسپيرين طلعتي اساس بؤلگن دير.

محترم مخلص، نوايي ييگيت کيشيني وصف اېتگني حقيده گي
تخمينميزگه درحال اعتراض بيلديرش ياخود بوني ناتوغري تلقين اېتشدن

سقله نيشينگيزنى سؤره يميز. بو- هلى علمده اؤرگنيلمه گن معما. نوابي نينگ ييگيتلر وصفيده بيتيلگن اؤنلر رباعى (ليريك) اثرلى باركه، اولر تورلى اندیشه لر بيلن «خزاین المعانى» نينگ 1959- 60 يىللرده چاپ ايتيلگن حميد سليمان نشريگه كيريتيلمه گن و خلققه ييتيب بارمه گن. بو غزل همده قطعهلر نوابي مكمل اثرلى تۇپلانیده باسيلماقده و اېندی علمى بهالسنه كېره ك. نظريده، بو حادثه نوابي دنياقره شى بيلن باغليق.

نوابي انسانده الهي يېتوكليكنى، عليحده انساني گؤزه ليلكنى كؤرگه ي. متفكر اؤزى سيغينگن الهي قدرت، نوقيرانليك، بر كماليك، حيرت آميز سحر و سياحت، جسماني و عقلي تېنگسيزليكنى ييگيتلر سيماسيده تجسم ايتيرگن بۇلسه، عجب اېمس. هرقله ي، اثرگه اؤن سگيز مينگ عالمنى مشاهدله ايتيشگه قادار، اؤن سگيز مينگ عالم دردى بيلن يشه يديگن، عقل و ذكاوتى اؤن سگيز مينگ عالم طلسملرينى يېچه آله ديگن، حُسن اؤن سگيز مينگ عالمنى لال قالديره ديگن، هيجان و احتراسلرى اؤن سگيز مينگ عالمنى اؤرتييديگن اؤن سگيز ياشلى انسان سيماسى سبب بۇلگن. احتمال، بو نوابي آرزوسيده گى كامل انسان دور. درواقع، اؤن سگيز مينگ عالم تشويشلى بيلن يشه يديگن ياش زمانداشليميز هم يۇق اېمس. اېسلى - هوشلى، ذكاوتلى، غيرت- شجاعتلى ييگيت- قيزلريميز آلدیده شونده ي اولكن معمار، وظيفه لر، آرزولر توره ديكه، اولر نينگ كۆلمى و سلماغى اؤن سگيز مينگ عالم آشوبيدن كم اېمس. چينه كم انسان اوچون اؤن سگيز ياش - شونده ي مسؤوليتلى دور، اصلیده. كېينگى بيتلرده مطلعه گى غايه وى مضمون تدريجي تكاملله شتيريله دى. 2 - 3 بيتلر مطلعه وصف ايتيلگن درجه ده گى كمالاتگه اېريشگن انسان يېتوكليگى نينگ يشا و وچنليگى حقيده بحث اېته دى:

دېسه بۇلغى كيم ينه هم اؤن سگيز ييل حُسنى بار،
اؤن سگيز ياشينده مونچه فتنه كيم باشينده دور.

اؤن سگيز ييل دېمه، يوز سکسان ييل اولسه، اولدورور
حُسن شاهي، اول بلالركيم، کؤز و قاشينده دور.

مذکور بیتلردن باشلېب غزلده گي ليريك قهرمان عموملمشمه اوبرزليکدن
بیر آز چېکلنده دی. یعنی، عموماً اؤن سگيز ياشلی انسان اېمس، گؤيا اؤن
سگيز ياشده گي منظور وصفی دوام اېته دی. بونده فکريميزگه باعث غزلنينگ
مطلع دن کيبنگي قسيمده کؤپراق عيال ذاتيگه گينه خاص فضيلت لر قلمگه
آلينگي دير. البته، نوايي نينگ بونده ی غزلريده الهي حُسن تمثالی هم توريشيني
اېسده سقلشيميز کبره ک. 3- بیتده گي «حُسن شاهي» عبارسی عیناً شوندن
دلالت بېره دی.

غايه وی مضمون نينگ بیتلرده تدریجي رواجلنیشیگه تدریج اصولی
بیلن بیرگه رجوع صنعتی هم کمکلشگن. شاعر ايکینچی بیتده، «سرو ناز
اؤن سگيز ياشیده کی اؤن سگيز مينگ عالمگه حُسن و جمالنی ظاهر اېتگن
اېکن، اؤن سگيز مينگ عالم ماجرالرينی باشیگه سیغديرالگن اېکن، اونده گي
بو قابلیب ینه اؤن سگيز ييل بی ملال سقلنده دی»، دېر اېکن، اوچینچی بیتده بو
فکریدن قیته دی. اؤز - اؤزینی «اؤن سگيز ييل دېمه» سؤزلری بیلن انکار
اېتیب، «ینه یوز سکسان ييل اؤتسه هم، کؤز و قاشیده طرفه بلالر جلوه قیلر
اېکن، اول سرو ناز حُسن شاهي صفتیده گؤزه للیک سلطنتیده حکم فرمالیک
قیله وېره دی»، دېگن خلاصه گه کېله دی. رجوع ماهیتی منه شو اؤز - اؤزینی
انکار اېتیب، فکرنی کؤچه يتيريشده دير. سرو ناز نينگ «کؤز و قاشیده» گي
اول بلالر سحریگه کېلسک، بونده شرق غزلياتیده کؤز و قاش مدحیده ايتیلگن
(مثلاً، کؤز نينگ خونخورلیگی، جلا دلیگی، فتنه گرلیگی، قاش نينگ شمشیر
کبی قتاللیگی، بیري نينگ ایما قیلیب، بیري نينگ جان آلیشی همه صفتلر
نظرده توتيله دی.

شاعر عقل باور قيلمه يديگن درجه ده گي حُسن صاحبيني
تصويرله يانگن بؤلسه-ده، اونينگ قانوني و طبعي حال اپکنليگيني اقرار
اېته دي:

حيرت اېتمان حُسن نقشیده گي، هر حيرتکه بار،
برچه سي ايزد تعالی صنعی نقاشینده دور.

چونکه نوايي نينگ دنيا قره شيچه، هر قندهی حيرت آميز
گؤزهلليک نينگ يره تووچيسي و ايجاد کاری «صنع نقاشی»، يعنی خدا دير.
هر بير ماده، جسم، جانذات، شو جمله دن، انسان هم بو الهي موجودات نينگ
ذره سي، بؤله گي، عکس ينگليغ نمايان. هر بير چيرايده تنگري تعالی جمالی
جلوله نيب توره دي. نوبته گي بيت سرو نازنينگ نه ايتده گؤزل، اما بي قياس
بغري تاشليگيگه کنایه طرزیده يره تيلگن:

تن انگه سيم و ايچينده تاش مزمر کؤنگ له يدين،
عقلغه يوز حيرت، اول آی نينگ ايچ و تاشينده دور.

سرو نازنينگ تنه سي (تسقي چيرايي) کوموشده ي تاوله نيب، اؤزيگه
مفتون اېته دي. اما بو کوموش وجودی شونده ي سرگه اېگه که، اونينگ ايچی
کؤنگول يشيرينگن تاشدن عبارت. بو صنعتگه انسان عقلی يوز کره¹ حيران و
لال قالدی که، منظور نينگ سیرتی صورتیده هم نمايان. بو انسان طبعی، قلب
و قیافه سي آره سيده گي متناسبليک همده ضدیت نينگ نوايي وار فلسفي
افاده سي دير.

مرتبه ۱

بو غزلده هم، عنعنه دگي دېک، مقطع دن آلدینگی بیتنه می فروشگه مراجعت قیلینه دی:

مى کبتور، اي مغ که، يوز حيرت ارا قالميش مسيح،
بول عجب لركيم، بو اېسكى دير خفاشينده دور.

ساقیگه مراجعت طرزیده بیتیلگن عنعنوی بیتلر غزل نینگ باشقه بیتلریدن علیحده، مستقل معناگه اېگه بولردی. بو بیت اېسه غزل نینگ آلدینگی قسیمی مضمونی بیلن چمبرچسپ باغلیق بیتیلگن. آلدینگی بیتلرده لیریک قهرمان اؤزی نینگ حیرت لرینی اظهار اېتگن اېدی. بونده اېسه مسیح «یوز حیرت ارا» قالگنلیگی حقیده گپ باره دی. یعنی بو کهنه میخانه (دنیا) عجایباتلریگه لیریک قهرمان (نوايي) یوز حیرت اظهار قیلگنیدن مسیح هم یوز چندان حیرت ایچیده قالدی. بو پېرده «خفاش» کؤرشپلک اوبرزی اتهیین تنلب کیریتیلگه ی. کؤرشپلک، یعنی لیریک قهرمان کهنه میخانه (دنیا) عجایباتلرینی کؤرگونچه (میخانه گه کیریب، وحدت می دن قائمه گونچه)، غافل اېدی. «اېسکی دیر» عجایباتلرینی ادراک اېتگچ، کؤزلری یرق اېتیب آچیلدی و یوز حیرتگه توشدی. بونده ی معجزه دن جانبخش مسیح هم یوز حیرتگه توشه دی، چونکه او اؤلیکنی تیریلتیریشی بیلن مشهور، کؤر کؤنگیل کؤزیگه نور عطا اېتیشگه او قادر اېمس. مقطع گه کهلیب، تعریف-توصیف آیگه، قویاشگه قدر کؤتریلده دی:

تا نوايي تۆکتی اول آی فرقتی دین بحر اشک،
هر قچان باقسنگ، قویاش عکسی ایننگ یاشینده دور.

نوايي اول آی، یعنی حُسن شاهى فراقیگه دُچار بؤلگنیدن (بوفانی دنیاگه مهمان بؤلگنیدن) بویان بیغله بدی و کؤز یاشلریده اول قویاش الهی

طلعت‌نينگ عكسى مدام جلالنيب، شعله‌لنيب توره‌دى. كؤرينه‌ديكه، دستلبكى بيتلرده‌گينه توييش ممكن بؤلگن صوفيانه اوبرز و معنالر مقطع‌گچه آشكاره بلقيب يوزه‌گه چيقدى.

مطلعه‌ده باشلنگن تصوير مقطع‌گچه ايزچيل رواجلنه‌دى. غزلده‌گى سؤز، اوبرز، افاده‌لر هم شونده‌ى رواجگه موافق حركتلنتيريلدى. «اؤن سكي‌ز مينگ عالم»، «اؤن سكي‌ز ييل»، ينه «اؤن سكي‌ز ياش»، ينه «اؤن سكي‌ز ييل»، «يوز سيسان ييل»، «حيرت»، «عقلگه يوز حيرت»، «يوز حيرت» سؤز بيريكمه‌لرى غزلده‌گى مضمون و غايه‌نينگ سلسله‌وي تدريجينى تأمينله‌دى. نتيجه‌ده، اثر كمپوزيتسيه‌سى مسلسل درجه‌سيده تكامللشه‌دى. غزل يوكسك بديعياتى طفيلى شهرت توتدى، خلققه سهويليب، تيلدن تيلگه، دلدن دلگه كؤچدى.

«راستليغ اولدور كه...»

نصرالله جمعه

كؤك بنفشه زاريني انجم چو نرگس زار اېتر،
نرگسينگ بيرله بنفشه ننگ همجری كؤنگلوم زار اېتر.
چون زحل طالع بؤلور خالينگ خيالي فتنه دين،
جانيم ايچره يوز مينگ آشوب بلا اظهار اېتر.
جلوه قيلغاچ مشتری كؤزنی عذارينگ ياديدين،
يوز سعادت اختريدین هر زمان دُر بار اېتر.
چون چيقر بحرام قاتل، كؤزلرينگ اندیشه سی
خسته جانيمنی قتيلى خنجری آزار اېتر.
مِهردین تايمه ی نشانی سېنده هم، گردونده هم،
بو مصيبت كؤزيمه ياروغ جهاننی تار اېتر.
زهره حاليمغه سرودين نوحه گه ايلب بدل،
چنگی نينگ ساچين ياييب دُری سِرشک اظهار اېتر.
اؤلمه کيم انگلب، عطارد حاليمه دېب مرثيه،
شرح دردیم نظمی دین هر لحظه يوز تومار اېتر.
آی هلاکیم گه توتوب ماتم، کييب تندین قرا،

عارضين سيلی بيله اهل عزا کردار اېتر.
تيره ايلب بې نهايت کېچه عمروم شمعيني،
وصل صبحی حسرتی رنجيم يوز اول مقدار اېتر.
راستليک اولدورکه، ييتکچ اول قوياش، رحم ايلگه‌ی،
اولچه احواليمگه هر تون چرخ کج رفتار اېتر.
اې، نوايي، عشق درديدن شکايت قيلمه کيم،
جانينگه جور و جفاسين هر نېچه کيم، بار اېتر.

موضوع خصوصيتيگه کوره، بو عlishپر نوايي نينگ عشقي غزللری
طايفه‌سيگه کیره‌دی. او شاعر ايجادي تکاملی نينگ اوچينچی باسقيچی
محصولی بوليب، نوايي اونى ايلک بار «نوادرالنهايه» دېوانیگه کيريتگن.
کېنچه‌ليک بو غزل «خزايين المعانی» نينگ «نوادرالشباب» دېوانیگه
کوچگن.

غزل نينگ اؤزيگه خاص و مرکب اوبرزلرسله‌سی موجودليگی،
حجمی نينگ کته‌ليگی (اؤن بير بيتدن عبارت)، تیلی و بدیعي تصوير
اوسلوبی نينگ اؤزگه عشقي غزللرگه نسبتاً اغیرليگی هم اونى نوايي عینی
ايجادي کوچگه تولگن اؤرته ياشلريده يره‌تگنليگینی تصديق‌له‌یدی. بو
نوايي نينگ کوپ‌معناليلىک خصوصيتيگه اېگه اثرلريدن. اونده وصف اېتيلگن
عشق «مجازي عشق»، يعنی عادي انساني محبتدن کوره کېنگ راق معنالرگه
اېگه. غزل روعي مندرجه‌سی نينگ نسبتاً مرکبله‌شوويگه سبب شوکه، اونده
شاعر انساني عشق بيلن دنيافره‌شده‌گی «حقيقي عشق» خصوصيتلرینی بير
نقطه‌ده مجسم‌لشتيريشگه حرکت قيلگن و بونگه اېريشگن. غزل رمل مثنى
محدوف وزنده بيتيلگن. غزلده نوايي ليریک قهرمان کېچينه‌لری همده
تخيلینی تصويرلشده ينگيچه يؤل توته‌دی.

کؤک بنفشه زارینى انجم چو نرگس زار اېتر،
نرگسینگ بیرله بنفشه ننگ هجرى کؤنگلوم زار اېتر.

بیر قرشده، بو- عنعنوي روحده گى بیت. اوندۀ مولانا لطفی تحسینیه سزاوار بؤلگن «عارضین یاقاچ، کؤزیمدین ساچیلور هر لحظه یاش، بؤیله کیم، پیدا بؤلور یولدوز نهان بؤلغاچ قویاش» مطلعیهگه هماهنگلیک بار. مذکور بیتلرنی انسان و طبیعت مناسبتلری، انسان روحیتی همده طبیعت منظره لری نینگ قیاسی تلقینی توتشتیره دی. بیرده اول انسان روحیتی لوحه سی یاریتیلیب، سؤنگ اویگه متناسب طبیعت تصویری یره تیله دی. تحلیل قیلینه یاتگن غزل مطلعیده اېسه بؤلکچه. اول، ایلک مصرعه، طبیعت، انیقراغی، آسمان نینگ هجران شامیده گى قیافه سی یره تیله دی. کون بیلن تون نینگ المه شیشی گؤزل بدیعی افاده لنه دی. یعنی، شاعر نزدیکه، آسمان کوندوزی بنفشه زار اېدی.

بنفشه رنگ کؤم - کؤک سمانی تصور قیلینگ! کؤک قدحیه
شام باده سی قویلیشی بیلن، نرگس دېک ساچیلگن یولدوزلر کؤک
بنفشه زارینى نرگس زارگه ایلنتیردی.

ایکینچی مصرعه طبیعتده گى حالتدن کېلیب چیقېب، انسان روحی تحلیل اېتیله دی. «کؤک بنفشه زاری» گه لیریک قهرمان کؤنگلی، «انجم» و «نرگس» او برز لریگه معشوقه نینگ نرگس مانند کؤزلری و بنفشه رنگ خطی، بنفشه شکل زلفی شعری پرهللیلیزم اصولی بیلن تناسب قیلینه دی. بو تصویرده ی لیریک قهرمان کؤنگلی معشوقه وصالیه زار- انتظارلیگی انگله شیه دی. لېکن بیز مذکور بیت مطلع اېکنلیگی و مطلع نینگ بدیعی وظیفه سی لیریک کیریشنی افاده لشدن عبارتلیگینی هم اونوتمه یلیک.

مطلعه «کؤک بنفشه زاری» و «انجم» - يولدوزلر حقيده سؤز
اچيلديمي، دېمک، غزل دواميده فلککه مناسبت، آسماني جسملر تصويري
عکس اپتیشی مقرر. درحقيقت، نوايي زحل، مشتري، بهرام، مېهر، عطارد، آی
کبي سياره لرنی غزلگه آليب کيريب، نظميلشتيره دی. بو شعري اويرلرنی اؤز
بديعي مدعاسيني افاده لشگه خدمت قيلديره دی.

جلوه قيلغاچ مشتري کؤزنی عذارينگ يادی دین،
يوز سعادت اختريدين هر زمان دُر بار اېتر.

بيته معشوقه ياکه غزل نويس کؤزده توتگن باشقه بير اېستيتک
يده آل وصيلدهی جُدالیک قويمده گيچه تصويرلنگن. شاعر بو مشعوم ايريليق
فاجعه سيگه سببي قليب مشتري سياره سيني کؤرسته دی. فارسي نامی
بيرجيس بؤلْميش بو سياره، نوايي دوری منجملری نينگ تصويريچه، آلتينچي
فلکده جايلاشگن ييتينچي آسمانگه اېنگ يقين يولدوز بؤلگنی اوچون منجملر
اونی «فلک قاضيسي» دېب اتشگن. گؤيا او الهي قدرت نظاملريگه کؤره،
جمعی که موجودات اوستيدن حکم يوريتگن. نوايي مشتري سياره سی نينگ
منه شو قاضيلیک اعمالینی نظرده توتگنليگینی انابتگه آلسک، قويمده گيچه
مضمون يوزه گه چيچه دی: مشتري، یعنی فلک قاضيسي چهرهنگ يادینی کؤز
خاطره سيدن اؤچيرگچ، يوزلب بخت يولدوزلری هر زمان دُر ياغيلگن دېک،
کؤز ياش سېلینی آقيزديلر، دېمک، فلک قاضيسي حکمی بيلن ليریک قهرمان
بخت سيزليک منگو ايريليققه گرفتار بؤلدی.
غزلده ايزچيل روحي تحليل کؤزگه تشله نيب توره دی. منه، يوقاریده گی واقعه
ليریک قهرماننی قندهی کيفيتگه آليب کهلدی:

مهردين تاپمهی نشانی سېنده هم، گردونده هم،
بو مصيبت کؤزيمه ياروغ جهاننی تار اېتر.

بیت نینگ صنعت کارانه خاصیتی شونده که، نوايي «مهر» سؤزی نینگ تورلی معنا تاولیشلریدن اوسته لیک ییلن فایده لنگن. شاعر «مهر» سؤزی نینگ لغوي و کؤچمه معنالرینی ایشگه سالیب، «ایهام» صنعتینی وجودگه کبالتیره دی. «ایهام» اساسیده قتلیم - قتلیم معنا مغزیگه اېگه بؤلگن مصرع یره ته دی. مصرعنی اؤقیرکنمیز، دستلب لیریک قهرمان معشوقه دن مهر - شفقت نشانه سی تاپه آلمه گنینی کؤره میز، سؤنگ معشوقه گینه ده اېمس، بلکه عموماً «گردونده هم» مهر - وفا تاپمه گنلیگینی انگله ییمیز. بو «مهر» نینگ لغوي معناسیگه سویه نیب افاده لنگن مضمون.

«مهر» کؤچمه معناده قویاشنی بیلدیره دی. بوندن ایریلیق عذابیده گی لیریک قهرمان گردونده قویاش هم تاپه آلمه گنلیگی انگله شیلده دی. دېمک، وصال سیز آدم، آفتاب سیز عالم، دېگن مصیبتلی مضمون یوزه گه چیقده دی. بو مصیبت اېسه یاروغ عالمی لیریک قهرمان کؤزیگه قارانغو کؤرسته دی. لیریک قهرمان احوالینی خلق جانلی تیلیده گی «کؤزیگه جهاننی تار اېتماق» عباره سی ییلن افاده لاش بیت نینگ بدیعی سلماغینی ینه چندان آشیره دی. لیریک قهرمان نقدر اینچ احوالده قالگنلیگینی اؤشه مبالغه لی منظره واسطه سیده کؤرسه تیشگه هم نوايي سیارلر اوبرزینی سفریر قیلده دی:

زهره حالیم غه سرودین نوحه غه ایلبل بدل،
چنگی نینگ ساچین یاییب، دُر سِرشک اظهار اېتر.

زهره - چؤلپان یولدوزی ازلدن شرق ادبیاتیده آسمان چالغووچیسى، سازنده سی صفتیده تصویرله نیب کپله دی. زهره یولدوزی نینگ شو خاصیتینی نظرده وتومه ی توریب، نوايي بیتینی توله توشونیش قیین. خلص، بیتده مجسم بدیعی مضمون شوندن عبارتکه، چالغووچی سیاره لیریک قهرمان احوالینی کؤریب، چه لیب تورگن کوینی مونگلی و ناله وار ییغیگه ایلنتیریب یوباره دی. اونینگ

قؤلیده گی چنگ اېسه ساچلرینی یاییب، کؤزیاش دُزلرینی آهنگ لېاسیده ساچه باشلهیدی.

کېچینمه لر فاجعی لیگیگه اساسلنگن لیریک سوچه تباره اوج نقطه سیگه کؤتریله باره دی. زهره یولدوزی نینگ چالغوسی بیلن بیرگه ساچلرینی یاییب فریاد چېکشی لیریک قهرمان هلاکتیدن درک بېرسه، کېنگی بیتلر بونی قانونلشتیره دی:

اؤلمه کیم انگلب عطارد حالیمه دېب مرثیه،
شرح دردیم نظمی دین هر لحظه یوز تومار اېتر.
آی هلاکیمگه توتوب ماتم، کیب تندین قرا،
عارضین سیلی بیله اهل عزا کردار اېتر.

عطارد قدیمی ادبیاتده افسانه لرگه سویه نیب فلک کاتبی، یازوچی و شاعرلر نینگ حامیسی صفتیده تلقین اېتیلگن. نوايي هم شو تلقینگه تیه نیب، عطاردنی شاعر و حامی ینگلیغ گوده لنتیره دی. گؤیا عطارد لیریک قهرمان اؤلیمینی انگلب، مرثیه لر یازه دی. اونینگ دردلی شرحیدن نظمی مرثیه لر یره ته دی. لیریک قهرمان دردی شو قدر کؤپکه، اونی شرحل یازیلگن مرثیه لردن هر لحظه ده یوز تومار بوکلب اؤره لگن نامه لر میدانگه کېله دی.

شاعر سیاره لر نینگ فلکده گی حالتیدن غزلده جوده اؤرینلی فایده لنه دی. معلومکه، آی قرا تون بغریده جایلشگن بؤله دی. شوندن کېلیب چقیب، نوايي اونی قرا تون کیگن (بیغلب فریاد چېک یاتگن) ماتم سرا عزا کشگه اؤخته ده دی.

خلص، تحليل دايرهسيگه تارتيلگن بيتلر جانلتييريش تشخيص صنعتي نينگ گؤزل نمونه لریدن. بو بيتلر غزلده اؤزيگه خاص ليريک واقع بندليکني تشکيل ايتگن.

غزل اولکن بديعي مهارت محصولي صفتيده نوايي ايجاديده، عموماً، اؤزبک غزلياتيده مهم اؤرين توتهدی و هميشه معنوي - معرفي اهميتيني سقلب قالهدی.

